

**GENÇLERİN AHİRETLE İLGİLİ DÜŞÜNCELERİNİN KELÂMÎ AÇIDAN
DEĞERLENDİRİLMESİ (UŞAK ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ)**

REFİK ÖZTÜRK

Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Prof. Dr. Sayın DALKIRAN

Uşak

Ağustos, 2019

**GENÇLERİN AHİRETLE İLGİLİ DÜŞÜNCELERİNİN
KELÂMÎ AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ
(UŞAK ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ)**

REFİK ÖZTÜRK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı

Kelâm ve İslâm Mezhepleri Tarihi Bilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Sayın DALKIRAN

Uşak

Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ağustos, 2019

YÜKSEK LİSANS TEZ ÖZETİ

GENÇLERİN AHİRETLE İLGİLİ DÜŞÜNCELERİNİN KELÂMÎ AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ (UŞAK ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ)

Refik ÖZTÜRK

Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı

Kelâm ve İslâm Mezhepleri Tarihi Bilim Dalı

Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ağustos, 2019

Danışman: Prof. Dr. Sayın DALKIRAN

Bu çalışmamızda, Uşak Üniversitesi öğrencilerinin âhiretle ilgili düşüncelerinin ortaya çıkarılması ve Kelâmî açıdan değerlendirilmesi hedeflenmiştir. Çalışmamızda anket tekniği uygulanmış olup, bağımsız değişkenler ile âhiretle alakalı öğrencilerin görüşlerini ortaya çıkarabilecek sorular yöneltilmiştir. Üniversite öğrencilerimizin çoğunluğunun, âhiretin varlığına inandıkları, âhiretin safhalarıyla ilgili sorularda genellikle orta seviyede bir İslâmî bilgiye sahip oldukları gözlenmiştir. Kendini Sünnî olarak konumlandıran öğrenciler arasında, İslâm tarihinde yer bulmuş ve fakat öğrencilerin adını dahi bilmedikleri îtikâdi mezheplerin görüşlerini farkında olmadan savunuların varlığı bu çalışmanın ortaya çıkardığı başka bir gruptur. Kararsız öğrencilerin azımsanmayacak oranda araştırmamızda yer bulmuş olması da sorular karşısında kafaların net olmadığına bir başka göstergesidir. Din alanında eğitim verenlerin, öğrencilere sundukları bilgi ve sunuş şekillerini yeniden gözden geçirmeleri gerektiği yadsınamaz bir gerçek olarak karşımızda durmaktadır.

Anahtar Sözcükler: *Âhiret inancı, Ölüm, Kabir Azabı, Cehennem, Şefaât.*

ABSTRACT

EVALUATION OF YOUTH IDEAS ON AFTERWORLD FROM PRESPECTIVE
OF ISLAMİC THEOLOGY
(EXAMPLE OF USAK UNIVERSITY)

Refik ÖZTÜRK

Department of Basic Islamic Sciences

Department of Theology and Islam's sects history

Uşak University Institute of Social Sciences, August, 2019

Advisor: Prof. Dr. Sayın DALKIRAN

In this study, it is aimed to reveal the thoughts of the students about the Hereafter and to evaluate them from the Kelamian point of view. In our study, the questionnaire technique was applied and questions were asked to reveal the views of independent students related to the Hereafter. It was observed that the majority of our university students believed in the existence of the Hereafter, and most of them had Middle level Islamic information.

Students who position themselves as Sunnis, have found a place in the history of Islam and who do not even know the name of those who deny the views of the sectarian sects is another group were revealed by this study. The fact that unstable students have found a considerable amount in our research, is another indication that the heads are not clear. It is an undeniable fact that educators in the field of religion need to reconsider the information and presentation forms they offer to the students.

Key Words: *Belief in the Hereafter, Death, Grave Punishment, Hell, Intercession.*

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, Kelâm Bilim Dalı, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü yüksek lisans öğrencisi, 134015016 numaralı; Refik ÖZTÜRK'ün “Gençlerin Âhiretle İlgili Düşüncelerinin Kelâmî Açıdan Değerlendirilmesi, (Uşak Üniversitesi Örneği)” başlıklı tezi, 29/08/2019 tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca, Yüksek Lisans tezi olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ:

Üye (Tez Danışmanı): Prof. Dr. Sayın DALKIRAN .....

Üye : Prof. Dr. Hüseyin YAŞAR .....

Üye : Dr. Öğr. Üyesi M. Raşit BATUR .....

29/08/2019

Enstitü Müdürü

PROF. DR. MEHMET KARAYAMAN

ÖNSÖZ

Kelâm İlmi, ilk yıllarda Allah'ın sıfat ve fiillerini konu edindiği için ilk dönem eserlerde âhiret bahsinin çokta konu edinmediğine şahit oluyoruz. Âhiret hayatının tartışılan konular arasına girişi büyük ihtimalle felsefenin ağırlığının hissedildiği yıllarda olmuştur. Bu gelişmelerle birlikte âhiret konusu; mebde, ilahi sıfat ve mead olmak üzere üç ana temele oturan kelâm ilminin sacayaklarından birini oluşturmuştur.

Dünyayla birlikte hızla değişen ve gelişen toplumumuzun inanç ve tutumlarında meydana gelen değişiklikleri tespit edebilmek ancak alan araştırmalarıyla mümkün olacaktır. İşte biz bu çalışmamızda, Kelâm İlminin ana konularından biri olan âhiret inancının, insanın gençlik döneminin dini gelişimi içerisindeki seyrini, anket tekniği yardımıyla tahlil etmeye ve elde edebildiğimiz bulguları Kelâm ilmi açısından değerlendirmeye çalışacağız.

Giriş, iki bölüm ve sonuç kısmından oluşan tezimizin giriş kısmında; araştırmanın amacı, konusu, önemi, içeriği, evren ve örnekleme, problem ve varsayımları, yöntemi, verilerin toplanması ve son olarak analizi yer almaktadır.

İlk bölümde sırasıyla, âhiret kavramına genel bakış, âhiretin varlığına dair deliller, âhirete inanmanın insana kazandırdıkları, âhiretin safhaları gibi konulara temas edilmiştir. Bu bölüm çok geniş tutulmamış, bunun yerine tabloların yorumlanması safhasında okuyucuya bazı bilgilerin aktarılması yoluna gidilmiştir. Böylece araştırma tablolarının vereceği sıkıcılıktan kurtarılmaya çalışılmıştır.

İkinci Bölümde; bağımlı ve bağımsız değişkenlerin tanıtılması, frekansları ve anlamlı değişkenlik gösteren çapraz tabloların yorumlanması yoluna gidilmiştir.

Çalışmamızın sonuç bölümünde ise, Kelâm İlminin âhirete müteallik konularını içeren anketimizde bilimsel tekniklerle elde ettiğimiz bulgular yorumlanmaya tabi tutulmuş ve okuyucuya öneriler sıralanmıştır.

“Her ilim sahibinin üstünde daha iyi bilen biri vardır” hükmüne îman etmiş biri olarak eserle ilgili eksikliklerin şahsımdan kaynaklandığını ifade etmek isterim.

Özellikle tez konusunun belirlenmesinden son aşamaya gelene kadar, ufuk açıcı ve kolaylaştırıcı yönlendirmeleriyle tezin danışmanlığını yürüten saygıdeğer hocam Prof. Dr. Sayın DALKIRAN'a teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca, tezin projelendirilmesi aşamasından itibaren, benden ilgi, yardım ve tecrübelerini esirgemeyen, anketin hazırlanmasında ve uygulanmasında bana rehberlik eden çok

kıymetli Dr. Öğretim Üyesi Nazım Bayrakdar hocama, tez izleme jürisinde bulunan ve kıymetli fikirleriyle çalışmamıza ışık tutan Prof. Dr. Hüseyin Yaşar'a, Dr. Öğretim Üyesi M. Raşit Batur'a ve anketin uygulanmasında emeği geçen tüm öğrencilerimize teşekkür ederim.

Refik ÖZTÜRK

Uşak, 2019

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Refik ÖZTÜRK
Doğum Yeri ve Tarihi : Uşak, 1973.
Lisans Öğretimi : Dokuz Eylül Üniv. İlahiyat Fakültesi.
Yüksek Lisans Öğretimi : Uşak Sosyal Bilimler Enstitüsü.
Bildiği Yabancı Diller : Arapça, Almanca.
Bilimsel Faaliyetleri : “Önce O Vardı”, Kelâmî Eser (2000).

İş Deneyimi

Çalıştığı Kurumlar: : Diyanet İşleri Başkanlığı
Unvan : Vaiz

İletişim

e-posta adresi : enes64@hotmail.de
Cep Tel: : 0538 583 51 92

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo1.1.:Araştırmaya katılan öğrencilerin yaş gruplarına göre dağılımları.....	47
Tablo1.2.:Araştırmaya katılan öğrencilerin, hayatlarının çoğunluğunun geçtiği yerleşim yerlerinin dağılımı.....	48
Tablo1.3.:Araştırmaya katılan öğrencilerin, hayatlarının büyük çoğunluğunun geçtiği coğrafi bölgelerin dağılımı.....	49
Tablo1.4.:Araştırmaya katılan öğrencilerin, öğrenim gördükleri fakültelerin dağılımı.....	49
Tablo1.5.:Araştırmaya katılan öğrencilerin ailelerinin, gelir durumlarına göre dağılımı.....	50
Tablo1.6.:Araştırmaya katılan öğrencilerin farklı mezheplere bağlılık durumlarına göre dağılımı.....	50
Tablo1.7.:Araştırmaya katılan öğrencilerin dine bağlılık açısından kendilerini hangi grupta gördüklerine göre dağılımı.....	52
Tablo1.8.:Araştırmaya katılan öğrencilerin zorunlu alınan din dersi dışında, gönüllü olarak din eğitimi alma durumlarına göre dağılımı.....	52
Tablo1.9.:Araştırmaya katılan öğrencilerin âhiretin varlığına inanma durumlarına göre dağılımları.....	53
Tablo2.1.:Araştırmaya katılan öğrencilerin, ölümün ardından âhirette yeniden diriltirme konusuna inanma durumlarına göre dağılımları.....	54
Tablo2.1.a.:Öğrencilerin dindarlık algılarına göre, ölüm sonrası âhirette yeniden diriltirme düşüncesine katılma durumlarını gösteren çapraz tablo.....	55
Tablo2.1.b.:Öğrencilerin âhirete îman etme durumları ile insanın, ölümünün ardından âhirette yeniden diriltileceği düşüncesine katılma durumları arasındaki ilişkiyi gösteren çapraz tablo.....	56
Tablo2.2.:Öğrencilerin, âhiretin varlığının aklen izahının mümkün olma durumuna verdikleri cevaplara göre dağılımları.....	57
Tablo2.2.a.:Öğrencilerin âhirete îman etme durumları ile âhret hayatının varlığını aklen izah etmenin mümkün olduğu düşüncesine katılma durumları arasındaki ilişkiyi gösteren çapraz tablo.....	58

Tablo2.2.b.:Öğrencilerin öğrenim gördüğü fakülteye göre, âhiretin varlığının naklin yanında akılla da izahının mümkün olduğu görüşüne katılma durumlarını gösteren çapraz tablo.....	59
Tablo2.3.:Kişinin âhirette hesaba çekileceği için davranışlarına dikkat etme durumlarına göre öğrenci görüşlerinin dağılımı.....	61
Tablo2.3.a.:Öğrencilerin mezhep algılarına göre, âhirette hesaba çekileceğinden dolayı kişinin davranışlarına dikkat etmesi gerektiği düşüncesine katılma durumlarını gösteren çapraz tablo.....	62
Tablo2.4.:Ölen insanların ruhunun başka bedenlerde varlığını devam ettirip ettirmeyeceği yönündeki öğrenci görüşlerinin dağılımı.....	63
Tablo2.4.a.:Öğrencilerin öğrenim gördüğü fakülteye göre, ruhların ölümden sonra başka bedenlerde varlıklarını devam ettirecekleri görüşüne katılma durumlarını gösteren çapraz tablo.....	64
Tablo2.4.b.:Öğrencilerin dindarlık algılarına göre, ölen insanların ruhunun, başka bedenlerde varlığını devam ettirme görüşüne katılma durumlarını gösteren çapraz tablo.....	66
Tablo2.5.:Ölüm, dünyanın bitmesi âhiretin başlamasıdır' şeklindeki fikrin öğrenciler tarafından kabul edilme durumlarına göre dağılımı.....	67
Tablo2.5.a.:Öğrencilerin hayatlarının çoğunu geçirdiği coğrafi bölgeye göre, ölümle dünya hayatının bitip, âhiretin başlayacağı düşüncesine katılma durumlarını gösteren çapraz tablo.....	68
Tablo2.5.b.:Öğrencilerin dindarlık algılarına göre, ölümle dünya hayatının bitip, âhiret hayatının başlaması görüşüne katılma durumlarını gösteren çapraz tablo.....	69
Tablo2.5.c.:Öğrencilerin âhirete îman etme durumları ile ölümün, dünya hayatının bitip âhiret hayatının başlaması olacağı yönündeki düşünceye katılma durumları arasındaki ilişkiyi gösteren çapraz tablo.....	70
Tablo2.6.:İnsanın ölümle, bir daha var olmamak üzere sonsuza kadar yok olacağı fikrine katılma durumlarına göre öğrenci görüşlerinin dağılımı.....	71
Tablo2.6.a.:Öğrencilerin âhirete îman etme durumları ile insanın, ölümle birlikte sonsuza kadar yok olacağı yönündeki düşünceye katılma durumları arasındaki ilişkiyi gösteren çapraz tablo.....	73
Tablo2.6.b.:Öğrencilerin ailelerinin gelir durumlarına göre, ölümle birlikte insanın, sonsuza dek yok olacağı görüşüne katılma durumlarını gösteren çapraz tablo.....	74

Tablo2.6.c.:Öğrencilerin mezhep algılarına göre, insanın ölümle birlikte ebediyen yok olacağı düşüncesine katılma durumlarını gösteren çapraz tablo.....	75
Tablo2.7.:Ölümden sonra kabir hayatının başlayacağı yönündeki öğrenci görüşlerinin dağılımı.....	76
Tablo2.7.a.: Öğrencilerin mezhep algılarına göre, ölümden sonra kabir hayatının başlayacağı düşüncesine katılma durumlarını gösteren çapraz tablo.....	77
Tablo2.7.b.: Öğrencilerin dindarlık algılarına göre, ölümle birlikte kabir hayatının başlayacağı düşüncesine katılma durumlarını gösteren çapraz tablo.....	79
Tablo2.7.c.: Öğrencilerin âhirete îman etme durumları ile insanın, öldükten sonra kabir hayatının başlayacağı yönündeki düşünceye katılma durumları arasındaki ilişkiyi gösteren çapraz tablo.....	80
Tablo2.8.: Kabirdeki insanın durumunun meleklerin yaptığı sorgu sonucuna göre belirleneceği konusuna öğrencilerin katılma durumlarına göre dağılımları.....	80
Tablo2.8.a.: Öğrencilerin mezhep algılarına göre, “insanın kabir hayatındaki durumu; görevli melekler tarafından yapılan sorgulamanın sonucuna göre belirlenecektir” düşüncesine katılma durumlarını gösteren çapraz tablo.....	81
Tablo2.8.b.: Öğrencilerin âhirete îman etme durumları ile insanın kabir hayatındaki durumunun; görevli melekler tarafından yapılan sorgulamanın sonucuna göre belirleneceği yönündeki düşünceye katılma durumları arasındaki ilişkiyi gösteren çapraz tablo.....	83
Tablo2.9.: “Kabrin, meleklerin sorgusunda başarısız olanlar için azap yerine dönüşeceği” görüşüne katılma durumlarına göre öğrenci görüşlerinin dağılımı.....	84
Tablo2.9.a.:Öğrencilerin mezhep algılarına göre, kabirdeki sorgusu başarısız geçenlere göre kabir azap yerine dönecektir düşüncesine katılma durumlarını gösteren çapraz tablo.....	85
Tablo2.9.b.:Öğrencilerin âhirete îman etme durumları ile kabrin; görevli melekler tarafından yapılan sorguda başarısız olanlar için, bir azap yerine dönüşeceği yönündeki düşünceye katılma durumları arasındaki ilişkiyi gösteren çapraz tablo...	87
Tablo2.10.:Kabrin mükâfat yeri olması için sorgu meleklerine verilen cevapların doğru olması gerektiğine inanma durumlarına göre öğrencilerin dağılımı.....	88
Tablo2.10.a.:Öğrencilerin hayatlarının çoğunu geçirdiği coğrafi bölgeye göre, sual meleklerinin sorularına verilen cevapta başarılı olanlar için, kabrin mükâfat yeri olacağı düşüncesine katılma durumlarını gösteren çapraz tablo.....	88

Tablo2.10.b.:Öğrencilerin âhirete îman etme durumları ile görevli melekler tarafından yapılan sorguda başarılı olanlar için kabrin bir mükâfat yeri olacağı yönündeki düşünceye katılma durumları arasındaki ilişkiyi gösteren çapraz tablo...	90
Tablo2.11.:Öğrencilerin kabir hayatının bedenlen değil, ruhen yaşanacağına ilişkin görüşe katılma durumlarına göre dağılımı.....	91
Tablo2.11.a.:Öğrencilerin okul dışında gönüllü olarak din eğitimi hizmeti alma durumları ile kabir hayatının bedenlen değil ruhen yaşanacağı düşüncesine katılma durumları arasındaki ilişkiyi gösteren çapraz tablo.....	92
Tablo2.11.b.:Öğrencilerin âhirete îman etme durumları ile kabir hayatı, bedenlen değil, ruhen yaşanacaktır şeklindeki düşünceye katılma durumları arasındaki ilişkiyi gösteren çapraz tablo.....	93
Tablo2.12.:Öğrencilerin “Allah'ın bildiği bir gün ve saatte kıyamet kopacaktır” sözüne katılma durumlarına göre dağılımları.....	94
Tablo2.12.a.:Öğrencilerin öğrenim gördüğü fakülteye göre, kıyametin Rabbimizin bildiği bir gün ve saatte kopacağı görüşüne katılma durumlarını gösteren çapraz tablo.....	95
Tablo2.12.b.:Öğrencilerin dindarlık algılarına göre, Allah'ın bildiği bir gün ve saatte kıyametin kopacağı düşüncesine katılma durumlarını gösteren çapraz tablo.....	96
Tablo2.12.c.:Öğrencilerin âhirete îman etme durumları ile Allah'ın bildiği bir gün ve saatte kıyametin kopacağı yönündeki düşünceye katılma durumları arasındaki ilişkiyi gösteren çapraz tablo.....	97
Tablo2.13.:Öğrencilerin “Kıyametin kopması, sadece dünyanın değil bütün kâinatın yok olması anlamına gelir” şeklindeki soruya verdikleri cevapların dağılımı.....	98
Tablo2.13.a.:Öğrencilerin mezhep algılarına göre, kıyametin kopmasıyla bütün kâinat yok olacaktır düşüncesine katılma durumlarını gösteren çapraz tablo.....	99
Tablo2.14.:Öğrencilerin İsrail as.'ın Sûr'a üflemesiyle kıyametin başlayacağı görüşüne katılma durumlarına göre dağılımları.....	100
Tablo2.14.a.:Öğrencilerin dindarlık algılarına göre, kıyametin İsrail (a.s.)'in Sur'a üflemesiyle başlayacağı görüşüne katılma durumlarını gösteren çapraz tablo.....	101
Tablo2.14.b.:Öğrencilerin âhirete îman etme durumları ile kıyametin, İsrail (a.s.)'in Sûr'a üflemesiyle başlayacağı yönündeki düşünceye katılma durumları arasındaki ilişkiyi gösteren çapraz tablo.....	102
Tablo2.15.:“Bütün insanların kıyamet sonrası yeniden diriltilecekleri”yle alakalı öğrenci görüşlerinin dağılımı.....	103

Tablo2.15.a.:Öğrencilerin âhirete îman etme durumları ile kıyametten sonra bütün insanların yeniden diriltileceği yönündeki düşünceye katılma durumları arasındaki ilişkiyi gösteren çapraz tablo.....	104
Tablo2.16.:Araştırmaya katılan öğrencilerin, “yeniden diriliş hem bedenen hem de ruhen olacaktır” şeklindeki soruya verdikleri cevaplara göre dağılımı.....	105
Tablo2.16.a.:Öğrencilerin âhirete îman etme durumları ile yeniden dirilişin; hem bedenen, hem ruhen gerçekleşeceği yönündeki düşünceye katılma durumları arasındaki ilişkiyi gösteren çapraz tablo.....	105
Tablo2.17.:Öğrencilerin, Allah’ın c.c. âhirette insanları, dünyada yaptıklarından hesaba çekeceği” konusundaki suale verdikleri cevaba göre dağılımları.....	107
Tablo2.17.a.:Öğrencilerin âhirete îman etme durumları ile Allah’ın c.c. insanları dünyada yaptıklarından dolayı âhirette, hesaba çekeceği yönündeki düşünceye katılma durumları arasındaki ilişkiyi gösteren çapraz tablo.....	108
Tablo2.18.:Öğrencilerin “Allah'ın c.c. insanları hesaba çekişi, tek tek olacaktır” şeklindeki yargıya katılma durumlarına göre dağılımı.....	109
Tablo2.18.a.:Öğrencilerin dindarlık algılarına göre, Allah’ın c.c. insanları âhirette hesaba tek tek çekeceği görüşüne katılma durumlarını gösteren çapraz tablo.....	109
Tablo2.18.b.:Öğrencilerin âhirete îman etme durumları ile Allah’ın c.c. insanları hesaba çekişinin, tek tek olacağı yönündeki düşünceye katılma durumları arasındaki ilişkiyi gösteren çapraz tablo.....	110
Tablo2.19.:Öğrencilerin, “âhirette sevap ve günahlar tartılacak ve bunlardan hangisi ağır gelirse kişinin hükmü ona göre verilecektir” şeklindeki hükme verdikleri cevaba göre dağılımları.....	111
Tablo2.19.a.:Öğrencilerin dindarlık algılarına göre, âhirette sevap ve günahlar tartılıp; ağır gelene göre hüküm verileceği görüşüne katılma durumlarını gösteren çapraz tablo.....	112
Tablo2.19.b.:Öğrencilerin âhirete îman etme durumları ile kişinin hükmünün; âhirette sevap ve günahlarının tartılarak, bunlardan ağır gelenin cinsine göre verileceği yönündeki düşünceye katılma durumları arasındaki ilişkiyi gösteren çapraz tablo.....	113
Tablo2.20.:Peygamber Efendimiz’e (s.a.s.) âhirette ümmeti için şefaat yetkisi verileceği konusuna öğrencilerin katılma durumlarına göre dağılımları.....	114

Tablo2.20.a.:Öğrencilerin mezhep algılarına göre, Hz. Peygamber (s.a.s.)’e âhirette ümmetine şefaathet yetkisi verilecektir düşüncesine katılma durumlarını gösteren çapraz tablo.....	115
Tablo2.21.:Öğrencilerin, Hz. Peygamberin şefaathet yetkisini, büyük günah işleyen ümmeti için kullanacağına dair yargıya katılma durumlarına göre dağılımları.....	117
Tablo2.21.a.:Öğrencilerin âhirette îman etme durumları ile Hz. Muhammed’in (s.a.s.) şefaathet yetkisini, büyük günah işleyen ümmeti için kullanacağı düşüncesine katılma durumları arasındaki ilişkiyi gösteren çapraz tablo.....	117
Tablo2.22.:Rabbimizin, şefaathet yetkisini, sadece Hz. Peygamber’e (s.a.s.) değil; sevdiği diğer kullara da verebileceği yargısına öğrencilerin katılma durumlarına göre dağılımları.....	119
Tablo2.22.a.:Öğrencilerin dindarlık algılarına göre, şefaathet yetkisinin Hz. Peygamber’e (s.a.s.) mahsus olmayıp, Allah’ın c.c. sevdiği kullarına da verileceği görüşüne katılma durumlarını gösteren çapraz tablo.....	119
Tablo2.23.:İnsanların âhirette sırat köprüsünden geçecekleriyle alakalı yargıya öğrencilerin katılma durumlarına göre dağılımı.....	121
Tablo2.23.a.:Öğrencilerin öğrenim gördüğü fakülteye göre, insanların âhirette sırat köprüsünden geçecekleri görüşüne katılma durumlarını gösteren çapraz tablo.....	121
Tablo2.23.b.:Öğrencilerin mezhep algılarına göre, âhirette insanlar sırat adlı köprüden geçecektir düşüncesine katılma durumlarını gösteren çapraz tablo.....	123
Tablo2.23.c.:Öğrencilerin âhirette îman etme durumları ile âhirette insanların, sırat adı verilen köprüden geçecekleri düşüncesine katılma durumları arasındaki ilişkiyi gösteren çapraz tablo.....	124
Tablo2.24.:Öğrencilerin, Hz. Peygamber’in (s.a.s.) vefatından sonra Müslüman olmadan ölenlerin cennete giremeyecekleri yargısına katılma durumlarına göre dağılımları.....	125
Tablo2.25.:Öğrencilerin, İslâm’ı tanıyamamış ama içinde bulunduğu dine samimiyetle bağlanmış kişilerin mesuliyetlerinin olmayacağına dair fikre katılma durumlarına göre dağılımları.....	127
Tablo2.25.a.:Öğrencilerin öğrenim gördüğü fakülteye göre, İslâm’ı tanımaya fırsat bulamamış fakat içinde bulunduğu dini yaşamaya gayret göstermiş kişilerin Allah katında fiillerinden sorumlu tutulmayacakları görüşüne katılma durumlarını gösteren çapraz tablo.....	127

Tablo2.25.b.:Öğrencilerin ailelerinin gelir durumlarına göre, İslâm'ı tanıma fırsatı bulamamış ama kendi dinini yaşama gayreti göstermiş kişilerin Allah katında yaptıklarından sorumlu tutulmayacakları görüşüne katılma durumlarını gösteren çapraz tablo.....	128
Tablo2.26.:Öğrencilerin, Günahkâr Müminlerin, ancak cehennemde günahlarından dolayı azap çektikten sonra cennete girebilecekleri yönündeki yargıya katılma durumlarına göre dağılımları.....	130
Tablo2.26.a.:Öğrencilerin öğrenim gördüğü fakülteye göre, günahkâr müminlerin cehennemde günahlarının cezasını çektikten sonra ancak cennete girebileceği görüşüne katılma durumlarını gösteren çapraz tablo.....	131
Tablo2.26.b.:Öğrencilerin âhirete îman etme durumları ile günahkâr Müminlerin, ancak cehennemde günahlarının cezasını çektikten sonra cennete girebilecekleri düşüncesine katılma durumları arasındaki ilişkiyi gösteren çapraz tablo.....	132
Tablo2.27.:Öğrencilerin “Kâfirler, cehennemde ebedi olarak kalacaklardır.” şeklindeki yargıya katılma durumlarına göre dağılımları.....	133
Tablo2.28.:“Cennetin, sonsuz bir saadet yurdu” olduğu yargısına öğrencilerin katılma durumlarına göre dağılımları.....	134
Tablo2.28.a.:Öğrencilerin dindarlık algılarına göre, cennetin sonsuz bir saadet yurdu olduğu görüşüne katılma durumlarını gösteren çapraz tablo.....	135
Tablo2.28.b.:Öğrencilerin âhirete îman etme durumları ile cennetin, sonsuz bir saadet yurdu olduğu düşüncesine katılma durumları arasındaki ilişkiyi gösteren çapraz tablo.....	136
Tablo2.29.:Öğrencilerin; Büyük günah işleyen ve fakat tövbe etmeden ölen müminler hakkında, ‘cennetle cehennem arası bir yerde kalırlar’ şeklindeki yargıya katılma durumlarına göre dağılımları.....	137
Tablo2.29.a.:Öğrencilerin ailelerinin gelir durumlarına göre, büyük günah işleyip tövbe etmeden ölen Müminlerin cennetle cehennem arası bir yerde kalacakları görüşüne katılma durumlarını gösteren çapraz tablo.....	138
Tablo2.30.:‘İnsanlar cennette Allah'ı göreceklerdir’ şeklindeki yargıya öğrencilerin katılma durumlarına göre dağılımları.....	139
Tablo2.30.a.:Öğrencilerin âhirete îman etme durumları ile insanların cennette Allah'ı c.c. görebilecekleri düşüncesine katılma durumları arasındaki ilişkiyi gösteren çapraz tablo.....	140

İÇİNDEKİLER**Sayfa:**

YÜKSEK LİSANS TEZ ÖZETİ.....	İİİ
ABSTRACT.....	İV
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI.....	V
ÖNSÖZ.....	VI
ÖZGEÇMİŞ.....	Vİİİ
TABLolar LİSTESİ.....	İX
İÇİNDEKİLER	XVI
KISALTMALAR	XXİ
ANKETİN YAPILMASINA İZİN VEREN ETİK KURULU KARAR:	XXİİ
GİRİŞ	1
1. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ:	2
2. ARAŞTIRMANIN PROBLEM VE VARSAYIMLARI:.....	3
3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ:	3
3.1.İçerik, Evren Ve Örneklem:	4
3.2.Verilerin Toplanması:	4
3.3.Verilerin Analizi:	5
1. BÖLÜM: AHİRET KONUSUNA GENEL BAKIŞ	6
1.1. AHİRETİN VARLIĞININ AKLÎ DELİLLERİ	7

1.2. ÂHİRETİN VARLIĞININ NAKLÎ DELİLLERİ.....	12
1.2.1.Âhiretle Alâkalı Bazı Kur'an Ayetleri.....	12
1.2.2.Âhiretle Alâkalı Bazı Hadis-i Şerifler.....	14
1.3. ÂHİRETE İNANMANIN FAYDALARI	16
1.4. ÂHİRETLE ALAKALI SAFHALAR:.....	18
1.4.1.Kabirde Hayat, Kabir Azabı ve Nimetleri.	18
1.4.2.Tenasüh/ Ruh Göçü/ Reenkarnasyon.	21
1.4.3.İsrafil (a.s.) ve Sûr.	24
1.4.4.Ba's.	25
1.4.5.Hesaba Çekiş'in Tek Tek Olması.....	26
1.4.6.Büyük Günah İşleyip, Tevbe Etmeden Ölen Mü'minin Durumu.....	27
1.4.7.Mîzan.	27
1.4.8.Sırat.....	29
1.4.9.Şefaât.	30
1.4.9.a.Büyük Günah İşleyenlere Şefaât.	31
1.4.9.b.Peygamber Dışındakilerin Şefaati.	33
1.4.10.Âhiretin, Cennet-Cehennemın Sonsuzluğu ve Kâfir'in Cehennemde Ebedî Oluşu Meselesi.	34
1.4.11.İslam'ı Duymamış Diğer Din Mensublarının Durumu.....	36
1.4.12.Fetret.....	38
1.4.13.A'raf.....	41
1.4.14.Rüyetullah.	42
1.5. KONUSU AHİRET OLAN ÇEŞİTLİ ESERLER:	44
2. BÖLÜM: ARAŞTIRMANIN BULGULARI.	47
2.1.ARAŞTIRMAYA KATILAN ÖĞRENCİLERİN, OLGUSAL KİMLİĞİ BAĞLAMINDA AHİRETE DAİR İNANÇLARININ BİÇİMLENMESİNDE ETKİLİ OLAN FAKTÖRLER:	47
2.1.1.Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Yaş Grupları.....	47

2.1.2.Öğrencilerin, Hayatlarının Büyük Çoğunluğunun Geçtiği Yerleşim Yerlerinin Durumu.....	48
2.1.3.Öğrencilerin, Hayatlarının Büyük Çoğunluğunun Geçtiği Coğrafi Bölgelerin Durumu.....	48
2.1.4.Araştırmaya Katılan Öğrencilerin, Öğrenim Gördükleri Fakülteler ve Oranları.....	49
2.1.5.Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Ailelerinin, Gelir Durumları.....	50
2.1.6.Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Farklı Mezheplere Bağlılık Durumları.....	50
2.1.7.Öğrencilerin Kendilerini Dine Bağlılık Açısından İçinde Gördükleri Gruplar.....	52
2.1.8.Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Mecburi Eğitime İlave Olarak Gönüllü Din Eğitimi Alma Durumları.....	52
2.1.9.Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Âhiretin Varlığına İnanma Durumları.....	53
2.2.ARAŞTIRMAYA KATILAN ÖĞRENCİLERİN BAĞIMLI DEĞİŞKENLERE VERDİKLERİ CEVAPLAR:	54
2.2.1.Öğrencilerin Âhirette Yeniden Diriltirme Konusuna İnanma Durumları.....	54
2.2.2.Öğrencilerin, Âhiretin Varlığının İzahını Aklen Mümkün Görme Durumları.....	57
2.2.3.Âhirette Hesaba Çekileceği İçin, Kişinin Bu Dünyadaki Davranışlarına Dikkat Etme Durumlarıyla İlgili Öğrenci Görüşleri.....	61
2.2.4.Ölen İnsanların Ruhunun, Varlığını Başka Bedenlerde Devâm Ettirme Durumu (Tenâsüh/Ruh Göçü) Hakkında Öğrenci Görüşleri.....	63
2.2.5.Öğrencilerin ‘Ölüm, Dünyanın Bitmesi Âhiretin Başlamasıdır’ Şeklindeki Düşünceye Katılma Durumları.....	67
2.2.6.‘İnsanın Ölümle Beraber Sonsuza Dek Yok Olacağı’ Fikrine Öğrencilerin Katılma Durumları.....	71
2.2.7.Öğrencilerin, Ölümle Birlikte Kabir Hayatının Başlayacağı Düşüncesine Yönelik Yaklaşımları.....	76

2.2.8.Kabirdeki İnsanın Durumunun Meleklerin Yaptığı Sorgu Sonucuna Göre Belirleneceği Konusuna Öğrencilerin Katılma Durumları.....	80
2.2.9.Kabrin, Meleklerin Sorgusunda Başarısız Olanlar İçin Azap Yerine Dönüşeceği Düşüncesine Katılma Durumları.....	84
2.2.10.Kabrin, Meleklerin Sorgusunda Başarılı Olanlar İçin Mükâfat Yerine Dönüşeceği Düşüncesine Katılma Durumları.....	88
2.2.11.Öğrencilerin <i>Kabir Hayatının Ruhen Yaşanacağına</i> İlişkin Görüşe Katılma Durumları.....	91
2.2.12.Öğrencilerin “Allah’ın Bildiği Bir Gün ve Saatte Kıyamet Kopacaktır” Sözüne Katılma Durumları.....	94
2.2.13.Öğrencilerin Kıyametin Kopmasıyla, Bütün Kâinatın Yok Olacağı Şeklindeki Fikre Katılma Durumları.....	98
2.2.14.Öğrencilerin, İsrâfil (a.s.)’in Sûr’a Üflemesiyle Kıyametin Başlayacağı Görüşüne Katılma Durumları.....	100
2.2.15.Öğrencilerin, Bütün İnsanların Kıyamet Sonrası Yeniden Diriltilecekleri Fikrine Katılma Durumları.....	103
2.2.16.Öğrencilerin, Yeniden Dirilişin Hem Bedenen Hem Ruhen Olacağı Şeklindeki Fikre Katılma Durumları.....	105
2.2.17.Allah’ın c.c. Âhirette İnsanları, Dünyada Yaptıklarından Hesaba Çekeceği Fikrine Öğrencilerin Katılma Durumları.....	107
2.2.18.Allah’ın İnsanları Âhirette Hesaba Çekişinin Niceliğine Dair Öğrencilerin Kanaatleri.....	109
2.2.19.Öğrencilerin, “Âhirette Sevap ve Günahların Tartılıp; Ağır Gelene Göre Kişinin Hükmünün Verileceği” Kanaatine Katılma Durumları.....	111
2.2.20.Öğrencilerin, Peygamber Efendimize Âhirette Ümmeti İçin Şefaathet Yetkisi Verileceği Fikrine Katılma Durumları.....	114
2.2.21.Öğrencilerin, Hz. Peygamberin Şefaathet Yetkisini, Büyük Günah İşleyen Ümmeti İçin Kullanacağına Dair Sorulan Bir Soruya Verdikleri Cevaplara Göre Durumları.....	116
2.2.22.Şefaathet Yetkisinin Sadece Hz. Muhammed (s.a.s.)’e Değil; Rabbimizin Sevdiği Diğer Kullara da Verebileceği Fikrine Öğrencilerin Katılma Durumları.....	118
2.2.23.İnsanların Âhirette Sırat Köprüsünden Gececeği Yargısına Öğrencilerin Katılma Durumları.....	121

2.2.24.Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Vefâtundan Sonraki Dönemde Müslüman Olmadan Ölenlerin Cennete Gitme Durumlarıyla Alakalı Öğrenci Görüşleri.	125
2.2.25.İslâmiyet'i Tanıma Fırsatı Bulamamış, Bununla Birlikte Kendi Dinlerine Samimiyetle Bağlanmış Kişilerin Mesuliyetlerinin Olmayacağı Yargısına Öğrencilerin Katılma Durumları.	126
2.2.26.Günahkâr Müminlerin, 'Öncelikle Cehennemde Günahlarının Cezasını Çekip Ondan Sonra Cennete Girebilecekleri' Şeklindeki Yargıya Öğrencilerin Katılma Durumları.....	130
2.2.27.Öğrencilerin; Kâfirlerin, Ebedi Olarak Cehennemde Kalacakları Yönündeki Yargıya Katılma Durumları.....	133
2.2.28.Öğrencilerin; Cennetin, Sonsuz Bir Saadet Yurdu Oluşu İle İlgili Kanaatleri.....	134
2.2.29.Büyük Günah İşleyip Tövbe Etmeden Ölen Müminlerin, Cennetle Cehennem Arası Bir Yerde Bırakılacakları Fikrine Öğrencilerin Katılma Durumları.....	137
2.2.30.İnsanların Cennette Allah'ı Görecekleriyle Alakalı Yargıya, Öğrencilerin Katılma Durumları.....	139
SONUÇ	142
EKLER	149
KAYNAKÇA	153

KISALTMALAR

a.s.	: Aleyhisselam
ABD.	: Ana Bilim Dalı
age.	: adı geçen eser
agm.	: adı geçen makale
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Bkz.	: Bakınız
c.c.	: Celle Celelühü
Çev.	: Çeviren
DEÜ.	: Dokuz Eylül Üniversitesi
DİA.	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
DİB.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
Ed.	: Editör
Fak.	: Fakültesi
Haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
İSAM	: İslâm Araştırmaları Merkezi
Krş.	: Karşılaştırınız
Md.	: maddesi
Neş.	: Neşriyat
Nşr.	: Neşreden
Öğr.	: Öğretim
r.a.	: Radıyallahu anh
s.	: sayfa
s.a.s.	: Sallallahu aleyhi ve sellem
Sad.	: Sadeleştiren
SBE.	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
sy.	: Sayı
Terc.	: Tercüme
Üniv.	: Üniversitesi
vd..	: ve devamı
Yay.	: Yayınları

ANKETİN YAPILMASINA İZİN VEREN ETİK KURULU KARAR:

Evrak Tarihi ve Sayısı: 20/04/2018-E.14831

T.C.
UŞAK ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER
BİLİMSEL ARAŞTIRMA VE YAYIN ETİĞİ KURULU KARARLARI

TOPLANTI SAYISI: 04

KARAR TARİHİ: 12.04.2018

Üniversitemiz Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi gereğince, Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu, Kurul Başkanı Prof. Dr. Ali YILMAZ başkanlığında toplanarak gündem maddesinin görüşülmesine geçilmiştir.

KARAR 2018-30

Yüksek Lisans öğrencisi Refik ÖZTÜRK'ün Prof. Dr. Sayın DALKIRAN danışmanlığında yapmayı planladığı "Gençlerin Ahiretle İlgili Düşüncelerinin Kelâmi Açıdan Değerlendirilmesi (Uşak Üniversitesi Örneği)" başlıklı araştırmasının ve bu araştırma kapsamında uygulanacak yöntemlerin etik açıdan uygun olduğuna katılanların oybirliği ile karar verilmiştir.

No	Üyenin Adı Soyadı	İmza	No	Üyenin Adı Soyadı	İmza
1	Prof. Dr. Ali YILMAZ Başkan	İMZA	4	Prof. Dr. Lütfi ÖZAV Üye	İMZA
2	Prof. Dr. Suat ŞAHİNLER Başkan Yardımcısı	İMZA	5	Prof. Dr. Mehmet KARAYAMAN Üye	İMZA
3	Prof. Dr. Adem SEZER Üye	GÖREVLİ İZİNLİ	6	Prof. Dr. Sadiye TUTSAK Üye	İMZA
7	Prof. Dr. Bilal SEZER Üye	İMZA		Av. Zakire BAYRAKTAR DÜZGÜN Raportör	İMZA

ACLI GIBİDİR

AVUKAT
Zakire BAYRAKTAR DÜZGÜN

GİRİŞ

İnsan hayatını, başlıca üç ana bölüme ayırmak mümkündür; Birincisi insanın anne rahmine düşmesiyle başlayıp son nefesini verdiği ana dek süren ve şehadet âlemi de dediğimiz dünya hayatıdır. İkincisi, ölümle başlayıp İsrâfil (a.s.)’ın ikinci defa Sur¹ denilen alete üflemesine kadar geçen süredir ki biz buna kabir hayatı diyoruz. Üçüncüsü ise, İsrâfil (a.s.)’ın ikinci defa Sur’a üflemesiyle başlayan ve kabaca ifade etmek gerekirse hesap, mîzan, sırat ve cennet – cehennemi de içine alan, sonsuz bir hayat olan âhiret² hayatıdır.

Her ne kadar bu sınıflandırmada, âhiret hayatı diye 3. bir başlık açılrsa da biz kabir hayatını da âhiret hayatı içerisinde değerlendirmeyi uygun bulduk. İnsanın ölümünden, mahşerde dirilişine kadar geçen zaman dilimini dünya hayatı içerisinde saymamız mümkün gözükmemektedir.³ Allah Rasülü’nün, kabir hayatını; ‘âhiret duraklarının ilkidir’⁴ şeklindeki nitelemesi bu konuda bizi destekler mahiyettedir.

Âhirete inanma, Kur’an’da genellikle Allah’a îmanla yan yana zikredilen bir kavram olup, Müslüman olmanın en önemli şartlarından biridir.⁵ Pek çok ayette âhirete îman, müminin önemli vasıflarından kabul edilmiştir.⁶ Âhiret gününe îman etmek, îmanın rükunlarından olup, inanmayanlara azabın hak olacağı farklı Kur’an ayetlerinde dile getirilmiştir.⁷

Âhirete dair bilgiler bize Allah ve Rasülü’nden geldiği için, Âhireti inkâr demek; aynı zamanda Allah ve Rasülü’nü de yalanlama ve inkâr anlamı taşımaktadır.⁸

Bir ülkenin geleceği; her yönüyle sağlıklı, bilgili, hurafelerden uzak, ilme olabildiğince yakın ahlaklı gençlerin yetiştirilmesine bağlıdır. Bu da, gençlerin tanınması ve problemlerinin çözüme kavuşturulmasıyla mümkün olacaktır.

¹ Büyük çoğunluğu oluşturan gruba göre sûr gerçek anlamda bir boynuz, boru veya borazan, üfürme ise ona üflenince korkunç, sarsıcı ve kulakları sağır edici bir ses çıkarılmasıdır. Bkz., Adil Bebek, “Sûr”, *DİA*. Cilt: XXXVII, (İstanbul: TDV. Yay., 2009), s. 533.

² Çağfer Karadağ, *İslâm Düşüncesinde Âhiret*, (Bursa: Emin Yayınları, 2008), s. 14.

³ Şerafeddin Gölcük ve Süleyman Toprak, “*Kelâm*”, (Konya: Selçuk Üniv. Basım Evi, 1988), s. 359.

⁴ İbn Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî, *el-Müsned*, (Ürdün: -Birleşik Baskı-Beytütü’l-Efkârî’-d-Düveliyye, 2005), I/63.

⁵ Fatih Kurt, *Din İşleri Yüksek Kuruluna İntikal Eden İnançla İlgili Soruların Kelâm İlmi Açısından Değerlendirilmesi (2006-2010)*, (Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2013), s. 215.

⁶ Bakara, 2/4, 62, 177; Nisâ, 4/136; Müminûn, 23/33, 37, 115-116; Câsiye, 45/21-22; Kalem, 68/34-39; Kıyâme, 75/36-40. ; Rûm, 30/16.

⁷ Bakara, 2/4; Nisa, 4/136; İsrâ, 17/9-10, vb.

⁸ Gölcük ve Toprak; *age.*, s. 361, 365.

Biz bu çalışmamızda; 18 yaş ve üzeri üniversite gençliğinin âhiret ve âhiretle ilintili konularla ilgili düşüncelerini kelâmî açıdan değerlendirmeye tabi tutmayı amaçladık. Bu sebeple Uşak Üniversitesi bünyesinde yer alan Eğitim Fakültesi, İletişim Fakültesi, Mühendislik Fakültesi, Fen Edebiyat Fakültesi, İslâmî İlimler Fakültesi, Spor Bilimleri Fakültesi ve diğer fakültelerden öğrencilerle anket çalışması gerçekleştirmiş bulunmaktayız.

Bu çalışmamızla bir yandan gençlere soru sorarken onları düşünmeye sevk etmekte diğer yandan da bilgi sahibi olmaları sağlanmaktadır. En azından gençliğin verdiği his ve heves boğuşmaları içerisinde akıllarına dahi getirmedikleri bir alanda merak uyandırma amacı güdülmektedir.

1. ARAŞTIRMANIN AMACI ve ÖNEMİ:

Ülkemizde toplumun îtikâdî problemleriyle alakalı, el yordamıyla hazırlanmış bir takım teorik bilgiler olsa da bunlar ihtiyatla karşılanmakta⁹ ve bu yüzden toplumda, özellikle de gençlerde bulunan îtikâdî problemlerle ilgili doğru tespit ve değerlendirmelerin yapılabilmesi için alan araştırmalarına ihtiyaç duyulmaktadır.¹⁰

“Gençlik döneminde gencin fiziki, biyolojik, ruhsal ve sosyal yapısındaki değişmelerle birlikte ortaya çıkan bir başka gelişim ve değişim sahası da dindir.”¹¹ Tam da bu yüzden toplumumuzun mühim bir kısmını teşkil eden üniversite gençliğinin îtikâdî problemlerini tespit etmek, kelâm ilmi açısından bir takım değerlendirmelere imkân sağlayacaktır.¹² İşte biz bu tezimizde; gençlerin âhiret, ölüm, kabir, kıyamet, ba’s, hesap, mîzan, sırat, şefaet, rü’yetullah, cennet ve cehennem gibi Kelâmın ana konularındaki görüşlerini ele almaya çalıştık.

Üniversite gençliğinin adı geçen konulardaki inanç durumlarının tespiti; inanışlarının arka planlarında yatan sebeplerin bilinmesi, bunların îtikâdî mezhep ekolleriyle kıyaslanması ve varsa problemlerin çözümü noktasında bize kaynaklık teşkil edecektir.¹³

⁹ Hasan Onat, *Türkiye’de Din Anlayışında Değişim Süreci*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2003), s. 50.

¹⁰ Musa Koçar, *Üniversite Gençliğinin Dini İnançları*, (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Basımevi, 2009), s. 11.

¹¹ Abdulvahit İmamoglu ve Âdem Yavuz; “Üniversite Gençliğinde Dini İnanç Ve Umutsuzluk İlişkisi”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt-Sayı: XIII-23 (2011/1), s. 205-244.

¹² Koçar, *age.*, s. 11.

¹³ Koçar, *age.*, s. 12.

Bununla birlikte, çok farklı coğrafyalardan ve sosyo-kültürel ortamlardan gelen gençlerle yapılan bu anket, aynı zamanda ülkemizin son dönemdeki inanç profili hakkında bize fikir verecek olması yönüyle önem arz etmektedir.

Çalışmamızın sonunda, konuya kendini muhatap kabul eden kurum ve kuruluşlar tarafından tablolar doğru okunup yorumlanabilirse, yeni yol haritaları oluşacaktır diye ümit etmekteyiz. Verilerin doğru tekniklerle yansıtılmasını bir görev olarak üzerimize almış bulunmaktayız. Aynı fotoğrafa bakıp farklı yorumlar yapmak kabilinden her kurumun üzerine düşen vazifeyi tablolardan çıkarması gerektiğini düşünmekteyiz. Söz gelimi, Milli Eğitimin, Diyanet İşleri Başkanlığının, Gençlik ve Spor Bakanlığının veya İlahiyat Fakültelerinin kendi üzerine alacağı dersler ve geliştireceği yeni yöntemler olacaktır. Böyle bir amaca hizmet ediyor olmak bizi ayrıca heyecanlandırmaktadır. Fikir vermesi açısından çalışmamızın sonuç kısmında önerilerimizi sıralamış bulunmaktayız.

2. ARAŞTIRMANIN PROBLEM VE VARSAYIMLARI:

Araştırmamızda 18 yaş üzeri üniversite gençliğinde aşağıdaki sorulara cevaplar aranacaktır;

Üniversite öğrencilerinin âhirete dair inanış biçimleri, hayatlarının büyük bölümünün geçtiği yerleşim yerlerine göre değişiklik arz etmektedir. Aynı zamanda öğrencilerin geldikleri coğrafi bölgeler de inanışlarının farklılaşmasında önemli olabilmektedir.

Öğrencilerin okudukları bölümler de inanma biçimlerinde farklılıklara sebep olabilmektedir.

Öğrencilerin ailelerinin içinde bulunduğu ekonomik durumlar, inanma biçimlerini etkileyebilmektedir.

Yine öğrencilerin sosyal hayatta veya örgün eğitimlerinde almış oldukları dînî eğitim, onların inanışlarının farklılaşmalarında etkili olabilmektedir.

Üniversite öğrencilerinin bağlı bulunduğu mezhep ve meşreplerin, dînî inanışlarda farklılıklara yol açtığı bilinmektedir.

3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ:

Araştırmada Kelâm ilminin ana konularından biri olan âhiretle ilgili soruları içeren özgün bir anket geliştirilmiş, bulgular bilimsel teknik ve yöntemlere uygun olarak elde edilerek yorumlanmıştır.

Araştırmada elde edilen verilerin analizi bilgisayar ortamında, SPSS 23.0 Programı kullanılarak yapılmıştır. Araştırmada istatistiksel analiz tekniklerinden Chi-Square Test x^2 testi (Ki-Kare Testi)¹⁴ teknikleri kullanılmıştır.

Araştırmamız içinde geçen âyet meallerinde genellikle Diyanet İşleri Başkanlığımızın meali esas alınmıştır.

3.1.İçerik, Evren Ve Örneklem:

Araştırmanın örneklemini, Uşak Üniversitesi'nde 2017-2018 akademik yılında okuyan farklı sosyo-ekonomik düzeyleri yansıtacak şekilde, farklı yaş ve sınıf düzeylerinden, yukarıda zikri geçen fakülte öğrencileri meydana getirmektedir.

Hazırlanan anket, bizzat şahsım tarafında uygulanmış olup; öğrencilerin anketi samimi bir şekilde doldurdıkları ve dahi seçilen örneklemin, araştırmanın evrenini (Uşak Üniversitesinde 2017-18 akademik yılında okuyan öğrencileri) temsil ettiği varsayılmaktadır.

Araştırmanın bağımsız değişkenleri şunlardır: “Yaş”; “Hayatın büyük çoğunluğunu geçtiği yerleşim yeri?”; “Hayatınızın büyük çoğunluğunun geçtiği coğrafi bölge?”; “Öğrenim görülen fakülte?”; “Ailenizin gelir durumu?”; “Kendinizi hangi mezhebe bağlı hissediyorsunuz?”; “Kendinizi dine bağlılık açısından hangi grupta görüyorsunuz?”; “Zorunlu din dersi dışında gönüllü olarak din eğitimi aldınız mı?”; “Âhiretin varlığına inanırım”.

Bağımlı değişkenleri ise öğrencilerin dini inanç ve tutumlarını sorgulayan otuz adet sorudan oluşmakta olup tezimizin sonunda tablo halinde verilmiştir.

3.2.Verilerin Toplanması:

Tezimizde kullanılan anket formunda dokuz bağımsız, 30 bağımlı değişken olmak üzere toplam 39 soru bulunmaktadır.

Anketin hazırlanmasında, alan araştırmalarında kullanılan yöntemlerden istifade edilmiştir.

Anketimizde beş dereceli değerlendirme ölçeği likert¹⁵ kullanılmıştır. Buna göre her soru için, “tamamen katılıyorum”, “katılıyorum”, “kararsızım”, “katılmıyorum” ve “hiç katılmıyorum” olmak üzere beş seçenek yer almaktadır.

¹⁴ Banu Yücel Toy ve Nuray Güneri Tosunoğlu, “Sosyal Bilimler Alanındaki Araştırmalarda Bilimsel Araştırma Süreci, İstatistiksel Teknikler ve Yapılan Hatalar”, *Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı:1, (2007), s. 19.; Ayrıca Bkz.; Zeki Aslantürk, *Sosyal Bilimciler İçin Araştırma Metot ve Teknikleri*, (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2001), s. 14. vd..

Anket, önce küçük bir öğrenci grubunda denenerek güvenilirliği test edilmiş, daha sonra diğer bütün öğrencilere verilmiştir.

Anketörler konusunda hassas davranılmış, söz gelimi bir hocaya verilip tüm sınıfa uygulanması istenmemiştir. Zira bu yöntemle yüksek ölçekli sayılara ulaşılma imkânı oluşsa da istemeden ankete katılmış öğrencilerin rastgele işaretlediği ölçekler, bize göre anketin sıhhatine hanel getirmektedir. Bu yüzden öğrencilerin tamamıyla, gönüllülük esasına dayalı ve birebir anket uygulanmış, bunu yaparken de öğrenciyi etkileyecek tutum ve davranışlardan kaçınılmıştır.

3.3.Verilerin Analizi:

Anket tekniği kullanılarak toplanan veriler, bilgisayar ortamında SPSS (Statistical Package for Social Sciences) programı yardımıyla analiz edilmiştir.

Araştırmada yaş, bölge gibi bağımsız değişkenlerle dini, îtikâdî tutumları yansıtan bağımlı değişkenler arasında anlamlı bir ilişkinin mevcut olup olmadığını, dolayısı ile de varsayımların doğruluğunu test etmek için yapılan çapraz Tablolarda Ki-Kare Testi kullanılmıştır. Yine söz konusu tablolar hazırlanırken değişkenler arasında anlamlı bir ilişkinin olup olmadığı Spss programı vasıtasıyla yoklanmış ve anlamlı ilişkinin olup olmadığının tespitinde ,05 değeri esas alınmıştır.

Değişkenlere ait puan ortalamaları arasında söz konusu değer baz alınarak yapılan incelemelerde, anlamlı farklılaşma olduğu tespit edilenlere ait veriler tablo halinde gösterilmiş ve çalışmamız içinde yorumlanmaya çalışılmıştır. Diğerleri çalışmamızın hacmini büyüteceğinden yorumlanmaya ihtiyaç hissetmeksizin tezimizin dışında tutulmuştur.

---

¹⁵Likert ölçeği, soruları cevaplayan kişinin bir araştırma ile ilgili yargıları ne derecede tasvip edip etmediğini tespit etmede kullanılır. Soruları cevaplayan kişiye yargı hakkında 5 noktalı ve dengeli (eşit aralıklı) bir ölçek verilir. Bkz. Yalçın Karagöz ve Süleyman Ekici, “Sosyal Bilimlerde Yapılan Uygulamalı Araştırmalarda Kullanılan İstatistiksel Teknikler ve Ölçekler”, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt-Sayı: V-1, (2005), s. 39; Ayrıca Bkz.; İbrahim Turan, Ümit Şimşek ve Hasan Aslan, “Eğitim Araştırmalarında Likert Ölçeği ve Likert- Tipi Soruların Kullanımı ve Analizi”, *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 30, (2015), s. 186-203.

1. BÖLÜM: AHİRET KONUSUNA GENEL BAKIŞ

Tevhit ve Nübüvvetle birlikte Kur'an'ın içeriğinde yoğun olarak yer alan¹⁶ konulardan biri olan âhiret inancı, Hz. Âdem' den bu yana gelen bütün hak dinlerde temel inanç esasları arasında yerini almıştır.

Ahiret, Arapça bir kelime olup “*son, sonraki, sonra gelen*” anlamlarındaki *âhir* kelimesinin müennesidir.¹⁷ Âhiret kelimesi, Kur'an'da 110 yerde geçmektedir. Âhiret ve dünya kelimeleri arasında çok sıkı bir münasebet bulunmaktadır. Bu yönüyle âhiret, dünya hayatına benzer ve daha değişik, en önemlisi de ölümsüz bir hayatı temsil etmekte olup, dünya hayatından sonra gelmektedir. Bu dünya için neş'e-i ûlâ (ilk yaratma), ahiret için ise “neş'e-i sâniye” (ikinci yaratma) ifadeleri kullanılır.¹⁸ Yine Kur'an ahireti anlatırken, “el-Yevm”,¹⁹ “el- Hâkkatü”,²⁰ “es-Sâ'a”,²¹ “el-Kâriatü”²² ve “el-Vâkıatü”²³ gibi kelimeler de kullanmıştır.

Bir tanrıya inanan en ilkel kabilelerde bile âhiret inancının olduğu gözlenmektedir. Söz gelimi Eski Ahit'te, ruhun ölümsüz olduğuna, günahların kayıt altına alındığına, Allah'ın âhirette görüleceğine ve dünyada işlenen amellere karşılık verileceğine dair ifadeler bulunmaktadır.²⁴ Bununla birlikte, tabiatı gereği akla dayanan ve hemen her şeyde akli işin merkezine koyan felsefi cereyanların büyük çoğunluğu, haşir inancını kabule yanaşmamaktadırlar.

Kur'an-ı Kerim'de pek çok peygamberin ümmetine âhireti telkin ettiğinden bahsedilir.²⁵ Semavi dinlerin kaynağı aynı olduğu içindir ki, âhirete dair pek çok ortak noktalarının olması tabii bir hal almıştır. Kur'an-ı Kerim'in pek çok sûresinde, insanın ve kâinatın yaratılışından ve dünya hayatı ile âhiret hayatından bahseden ayetler, yan yana zikredilmiştir.²⁶

Ölüm insanoğlu için her ne kadar acı bir hal ise de, âhirete inananlar için ebedi bir hayatın başlangıcıdır. Asıl hayatın ölümlle başladığını bilenler, ölümün yokluk olmadığını farkında olanlardır.

¹⁶ Bkz. Bakara, 2/62; Al-i İmran, 3/56; Nisâ, 4/59; Mâide, 5/69; En âm, 6/113; İsrâ, 17/10; Neml, 27/5; Fussilet, 41/7 vb.

¹⁷ Bekir Topaloğlu, “Âhiret”, *DİA*, Cilt: I, (İstanbul: TDV. Yayınları, 1998), s. 543-548.

¹⁸ Topaloğlu, 1998, *age.*, s. 543.

¹⁹ Al-i İmran, 3/30; Nisa, 4/42; En'am, 6/16.

²⁰ Hakka, 69/1-3.

²¹ Ahzab, 33/63; Ayr. Bkz., Yusuf, 12/107; Lokman, 31/34; Zuhuf, 43/85.

²² Kâria, 101/1-3.

²³ Vâkıa, 56/1-3; Ayr. Bkz., Kehf, 18/21.

²⁴ Tevrat, (Eyüb, 14/14-22, 19/25-29; Daniel, 12/2).

²⁵ Yûsuf, 12/101; Meryem, 19/33; Tâhâ, 20/55; Şuarâ, 26/81-102; Nûh, 71/17-18.

²⁶ Bkz. Al-i İmran, 3/185; Ra'd, 13/26; Mü'min, 40/39; Hadîd, 57/20... vb.

Kur'an'ın sıklıkla, îman konusunun altını çizmesi ve kıyamet, âhiret, hesap gibi konulara atıflar yapmasından anlaşılmaktadır ki, eğer îmanda sıkıntı varsa; kişi sağlıklı bir ahlak ve ibadet hayatı ortaya koyamaz. Rabbimizin îman edenlere: “Ey îman edenler, îman ediniz!”²⁷ şeklinde yaptığı çağrı, bizde îmanın sürekli canlı tutulması gerektiği kanaatini oluşturmaktadır.²⁸ Nitekim Kur'an-ı Kerimde:

“Ey îman edenler! Allah'a peygamberine, peygamberine indirdiği kitaba ve daha önce indirdiği kitaba îman edin. Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve âhiret gününü inkâr eden kimse iyice sapıtmıştır”²⁹ buyrulmaktadır.

Âhiret konusunun aklî ve naklî olmak üzere iki yönünden bahsedilir.³⁰ İnsanın ve kâinatın fena bulucu olduğu ve ölümden sonra dirilişin mümkinatına dair kabuller, meselenin aklî yönünü oluştururken; kıyametin kopuş şekli, âhiret hayatının nasıl başlayıp nasıl süreceğine dair konular da naklî yönünü oluşturmaktadır.

Âhiret hayatı, beş duyuyla idrak edilemeyeceğinden³¹, bu alandaki bilgilerimiz genellikle gaybî haberler yani ayet ve hadislere dayanır. Bununla birlikte, ilim adamı aklını kullanarak âhiret konusunda bir takım kanaatlere ve yorumlara ulaşabilmektedir. İnsanoğlunun “Nereden geliyorum? Nereye gidiyorum?” türünden kendisine sorageldiği suallere cevap ararken bulduğu tatmin edici cevaplar, bir yönüyle sonsuz bir âlemin varlığına da kapı açan cevaplardır. Belki tam da bu yüzden, Allah'a ve âhirete îman, Kur'an'da sıklıkla yan yana ifade edilegelmiştir.

1.1. AHİRETİN VARLIĞININ AKLÎ DELİLLERİ

Ahiretin varlığı kavramı, direk insanın ölümsüzlüğünü akla getirmektedir. İbn-i Sina'ya göre ahirete dair bilgilerimizin bir kısmı dinin bize bildirdikleri bilgilerden; diğer bir kısmı ise, akıl ve kıyas yoluyla idrak edilir.³² Naklî deliller içerisinde bir sonraki konu başlığı içerisinde zikredeceğimiz türden ayet ve

²⁷ Nisâ, 4/136.

²⁸ Süleyman Toprak, *Âhirete İman*, (Ankara: DİB. Yayınları, 2015), s. 7.

²⁹ Nisâ, 4/136.

³⁰ Mehmet Malkoç, *Klasik Dönem Mâtürîdiyye'de Kıyâmet Ve Âhiret*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi SBE., 2009), s. 76.

³¹ Gazzali, Hücetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed, *İhyâu Ulûmi'd-dîn*, Nşr. eş-Şeyh Muhammed ed-Dâli, Cilt: I-IV, (Beyrut: 2004), s. I, 128-130; IV, 30, 31, 229.

³² İbn-i Sînâ, *İlâhiyât-ı Şifâ: Metafizik*, Çeviren: E.Demirli ve Ö. Türker, (İstanbul: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2011), s. 357 vd..

hadislerden yola çıkarak bir takım çıkarımlar yapmak suretiyle ahiretin varlığına dair aklî deliller ileri sürülmektedir.

Söz gelimi dünya ve içindekiler ve hatta bütün bir kâinat Rabbimiz tarafından O'nun güzel isimlerinin tecellileriyle dolu bir sanat eseri ve bir sergi salonu gibidir. Bu yönüyle Allah, eşi benzeri bulunmayan bir saltanatın da sahibidir. Gücü her şeye yeten Rabbimizin hükümrânlığı altındakilere adil davranacağı muhakkaktır. İslam Âlimlerinin, Kur'an'dan aldıkları derse binaen çıkardıkları sonuç şudur ki; bu dünyada adalet tam tesis edilemediğine göre, mutlak adaletin tesis edileceği bir yer mutlaka olacaktır. O yer: ahirettir.

İmtihan meydanı olan şu dünyada pek çok kişi hukuksuzluk yaşamakta, mahkemeler bazen haklının değil güçlünün lehine hüküm verebilmektedir. Bazen de daha mahkeme safhasına bile gelmeden zalim zulmüyle, mazlum da mağduriyetiyle bu dünyayı terkedebilmektedir. Mümin imanı sayesinde bilir ki, başka bir dünyada haklının haklarının verileceği bir mahkeme kurulacaktır. O mahkemenin kurulacağı meydan, ahirettir.³³ Özetle bu dünyada beşerî ölçülerle yerine gelmeyen adalet, ahirette İlâhî ölçülerle gerçekleşecektir.³⁴

Bize göre kelamcıların Allah'ın varlığının delilleri arasında zikrettikleri *âlemin nizamı* delilinden yola çıkarak ahiretin varlığı hakikatine ulaşılabilir. Âlemden düzensizlik göremeyeceğimizi ifade eden³⁵ ve her şeyin mükemmel bir sistem içerisinde cereyan ettiğini beyan eden³⁶ ayet-i kerîmeler kâinatta var olan nizâma işaret etmektedirler. İşte kâinatta cereyan eden pek çok husus vardır ki, dikkatlice incelendiğinde sonsuz bir hikmet ve intizamla işlerin görüldüğü anlaşılmaktadır. Belgesel türünden pek çok yayında rahatlıkla gözlemlenebilen bu hikmet gerçeği ile yeryüzünde anarşi ve bozgunculuk çıkaranların yaptıklarının yanlarına kâr kalması yan yana düşünülemez hakikatlerdir. Elbette öte dünyada kurulacak bir hesap gününün olması akıldan uzak değildir.

Aklî deliller bağlamında zikredeceğimiz hususlardan bir tanesi de, dünyanın insanı kendine bağlayan cazibesidir. Bu dünya hakikaten öylesine güzel ve dünya nimetleri öylesine tatlıdır ki, insanoğlunu kendine meftûn eder. Fakat ayetlerin ikâzına rağmen ömrünün neredeyse yarısından fazlasını dünya için harcayan insanların

³³ Mahmut Ay, "Ahirete İman", *İslam İnanç Esasları El Kitabı*, Ş. A. Düzgün (Ed.), (Ankara: Grafiker Yayınları, 2013), s. 242 vd..

³⁴ Emrullah Yüksel, *Sistemik Kelâm*, 4. Baskı, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2014.), s. 163.

³⁵ Mülk, 67/3.

³⁶ Ra'd, 13/8 ve Furkan, 29/2.

bile dünyalarının mâmur olduğunu görmek çok ta mümkün olmamaktadır. Bir tepsi baklavanın bize uzatılıp sadece birini tattıktan sonra önümüzden çekilmesi gibi dünyaya ait lezzetlerin tatmaktan doymaya geçmeden elimizden kayıp gitmesi bize gösterir ki, Ğaniyy-i Mutlak olan Rabbimizin sonsuz rahmetiyle bu hâl çelişki arz etmektedir. Bu zâhirî çelişki sonsuz rahmet ve lütuf sahibi Rabbimizin ahireti yaratması ve ebedî güzelliklerle kullarını orada ikramlarına mazhar etmesi ile izale olacaktır ki, akıldan uzak görülmemelidir.

Günümüz modern dünyasında insanların fiilleri farklı amaçlara yönelik olarak zaman zaman kayıt altına alınmakta, yeri geldiğinde bu kayıtların, sesli, görüntülü ve yazılı raporlar halinde dökümü yapılmaktadır. Kur'an, imtihan meydanının kayıt altında olduğunu defeatle ilan ettiğine göre, bu kayıtların açılıp inceleneceği bir mahkeme olacaktır. O mahkeme haşır meydanının varlığını zarûret derecede gerekli kılmaktadır. Zaten çiçeklerin tohumlarının bile muhafaza edildiği bir dünyada, en mükemmel tarzda yaratılan insanın ebediyyen yokluğa mahkûm edilecek olması akıldan uzak bir durum olacaktır.

İnsanlık tarihi boyunca farklı yüzyıllarda, farklı coğrafyalarda yaşamış pek çok seçkin insan ağız birliği etmişçesine hep aynı hakikatleri insanlara haykırmışlardır. İnsanların değer verdiği, sözüne güvenilen bu insanlar bazen bir Peygamber, bazen bir Allah dostu bazen de kanaat önderi olmuştur. Bunların akıl sahipleri için yaptıkları uyarıların başında: Allah'ın varlığı ve birliği hakikatinden sonra ahiret gerçeği gelmektedir. Bu mesajlar, uyarılar boşuna ve rast gele olamayacaklarına göre hesap gününün gelmesi kaçınılmazdır.

Kur'an ısrarla insana dair bir takım vazifelerin olduğunu ve bunların karşılığını göreceği bir diyardan bahseder. Kur'an, basit bir zabıt defteri olmadığına göre, insan kelamı olmayıp Din koyucu Cenab-ı Hakk'ın sözü olduğu ve Rabbimizin de sözünden caymasının mümkün olmadığına göre ahiret yurdu kurulacak ve verilen sözler mutlaka tutulacaktır. Zaten yüce yaratıcının sıfatları Bâkî olduğuna göre yarattığı âlem dahi bâkî olmalıdır. Bu dünya fâni olduğuna göre aklen bâkî bir âlemin kurulacağı kesin bir gerçeklik olarak karşımızda durmaktadır.³⁷

Büyük âlim ve mutasavvıflar arasında, "Vermeyi istemeseydi, istemeyi vermezdi." cümlesi³⁸ büyük bir hakikati ifade etmek üzere kullanılan bir kelam-ı

³⁷ Bkz. Said Nursî, *Sözler*, (2. Baskı, Ankara: TDV. Yayınları, 2016a), s. 62 vd..

³⁸ Bu söz hadis olmayıp, büyük âlim ve mutasavvıflar arasında, büyük bir hakikati ifade etmek üzere kullanılan bir kelâm-ı kibardır. Aslı Farsça olup şu şekildedir: "Eğer ne hâhî dad, ne dadi hâh."

kibardır. Kur'an'ın ifadesiyle "Bana dua edin ki size karşılık vereyim."³⁹ diyen bir yaratıcı Hz. Muhammed (s.a.s.) gibi en seçkin kulunun ebed dualarına bigâne kalmayağı aşikârdır.

Yerde, gökte, denizde ne varsa zerre kadar bir şey bile gözetiminden uzak olmadan hepsine dair kayıtları muhafaza eden ve tabiatı dengede tutan, gözetleyip kontrol altına alan Cenab-ı Hakk'ın Hafız ve Rakîb isimleri ile insanın hafızasından, bitkinin tohumuna kadar her şeyi muhafaza altına aldığı bilinen bir gerçektir.⁴⁰ Böylesine ihatalı bir muhafaza bitkilerde bile hükmünü icra ederken, eşref-i mahlûk olan insanın ebediyyen yokluğu söz konusu olamaz. Kabir bu yönüyle bir sonun başlangıcı değil Allah Rasulünün ifadesiyle ahiret duraklarının ilkidir.⁴¹

Şu bir gerçek olarak karşımızda durmaktadır ki, Cenab-ı Hakk ahireti kuracağını vadetmiştir. Bir sonraki konu başlığı altında bu mevzuda pek çok ayet zikredilmiştir. Allah bu vadini ilan eden peygamberlerini yalancı çıkarmayacaktır. Kur'an'ın ifadesiyle hulf'ül-vaad Allah hakkında muhal olduğuna göre⁴² Allah'ın ahireti var etmemesi düşünülemez.

İnsana milyonlarca sene dünyada ömür ve saltanat verileceği ama sonunda hiç olacağı, ebedî yok olacağı şeklinde bir teklifle gidildiğinde, insan bu teklif karşısında tatmin olmayacaktır. Zira insanın ebede uzanan emellerinin olması yine fikirlerinin ve arzularının kâinat kadar vüs'atli olması; insanın ebed için yaratıldığına göstergeleridir.⁴³ Her ne kadar hadis olmadığı yönünde ciddi kayıtlar bulunsa da mânâ olarak doğru bir söz olduğunu düşündüğümüz "Nefsini bilen Rabbini bileceği"⁴⁴ yönündeki tesbit bize göre yerinde bir tesbittir. Zira insan biraz kendini dinleme zahmetine katlansa ebedî var olma arzularının farkına varacaktır. Seksen yaşındaki bir ihtiyarla konuşmanızda halâ geleceğe mâtuf uzun vadeli plânlarının olması kanaatimizce bunun güzel bir örneğidir.

³⁹ Mü'min, 40/60.

⁴⁰ Hafız İsmiyle alâkalı bazı ayetler için bkz; Hûd 11/57; Sebe' 34/21; Şûrâ 42/6; Rakîb İsmiyle alâkalı bazı ayetler için bkz; Mâide, 5/117; Nisâ, 4/1; Ahzâb, 33/52; Feccr, 89/14.

⁴¹ Tirmizi, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *Sünen-i Tirmizî*, Cilt: I-III, 2. Baskı (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), Zühd 5; İbni Mace, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvinî, *Sünen-ü İbn Mâce*, 2. baskı, Cilt: III, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), Zühd 32.

⁴² Al-i İmran, 3/9; Hac, 22/47; Rûm, 30/6.

⁴³ Nursî, *2016a*, age., s. 105 vd..

⁴⁴ Osman Arpaçukuru, "Hadis Olarak Bilinen Asılsız Sözler", [https://kuranihayat.com/hadis-olarak-bilinen-asilsiz-sozler/], [01 Eylül 2019].

Ehl-i Sünnet âlimlerine göre yeniden diriliş; dünyaya gelişimizin ve yaratılışımızın tabii bir sonucudur.⁴⁵ Kâinatın gayesiz yaratılmadığını, insanın emrine verilmiş bu kadar şeyden sonra ondan, insanlara ve Allah'a karşı bir takım sorumluluklar bekleneceğini aşikârdır. Bu sorumluluklarını hakkıyla yerine getirenlerin yanı sıra, duyarsız kalanların da var olduğu bilinmektedir. Üstelik dünya söz konusu olduğunda herkesin hak ettiği karşılığı bulduğu da söylenemez. Eğer 'ölüm' yeniden dirilmemek üzere yokluğa gidiş olarak kabul edilecek olursa, yaratılış ve dünyaya geliş amacımız anlamsız hale gelmiş olacaktır.⁴⁶ Belkide bu yüzden en ilkel dinlerde bile 'âhiretin varlığı' konusu gündem olmuş ve pek çoğunda kabul görmüştür.

İnsanların pek çok konuda farklı düşüncelerinin ve anlayışlarının olduğu bilinen bir gerçektir. Tüm bu ve benzeri konuların hakikatinin ortaya çıkacağı bir gün olmalıdır. Yine insanoğlunun diğer varlıkların aksine olarak zamanla tekâmüle eren bir yönü vardır. İnsan ölüncüye dek bilgi veya marifete ererek kemale doğru ilerler. Fakat ruhun manevi hazları tatma dönemi diyebileceğimiz bir dönemin başlaması zaruridir. Zira ruhu bu hazdan mahrum bırakmak, kemal ve adalet prensipleriyle bağdaşmamaktadır. Âhiret yurdunun gerekli olduğunun delillerinden biri de bu hakikat ve kemâl anlayışıdır.⁴⁷

Bir sonraki naklî deliller başlığı altında vereceğimiz ayetler aslında akla hitap eden ve mantikî deliller sunan ayetlerdir. Yani Hz. Muhammed (s.a.s.) dışında somut bir delil görmüş olan zaten yoktur. Ama söylenilen ve ispat sadedinde serdedilen argümanlar aklın zarûrî olarak kabul edeceği şeylerdir. Başka bir ifadeyle akla ters düşmeyen hakikatlerdir. Sözelimi, "yoktan yaratmak, ikinci yaratmaktan daha zordur, bir şeyin benzerini yaratabilen aslını da yaratabilir, yine bir şeyin zıddını yaratabilen benzerini de yaratabilir"⁴⁸ ifadeleri mantık çerçevesinde akl-ı selîm sahiplerinin reddemeyecekleri akli delillerdir. Gerçi bize göre Allah söz konusu olduğunda "zorluk" ve "-e bilmek" türünden ifadeler sönük kalmaktadır. Bu ifadeler daha çok insanların icad işleri için zikredilmesi gereken sıfatları çağrıştırmaktadır.

Âhiretin doğrudan doğruya idraki noktasında konuyla ilgili olarak sıraladığımız veya sıralanabilecek bütün deliller sadece akla ışık tutmak için

⁴⁵ İlyas Çelebi, "Ölüm ve Sonrası", *Kelâm*, Ş.A.Düzgün (Ed.), (Ankara: Grafiker Yayınları, 2012), s. 687.

⁴⁶ Topaloğlu, 1998, *age.*, s. 543 vd..

⁴⁷ Topaloğlu, 1998, *age.*, s. 544.

⁴⁸ Çelebi, 2012, *age.*, s. 690 vd..

serdedilmiştir. Kabul veya red kararı noktasında akıl ile kalbin iş birliği mühimdir. Bununla birlikte materyalist felsefenin tesiriyle, kalbi devreye sokamamış, aynı zamanda akli kullanma noktasında da problem yaşayan gençlerimizin varlığına şahit olmaktayız. Araştırmamıza verdikleri cevaplardan yola çıkarak, gençlerimizin bir kısmının Kur'ânî bakış açısını yakalayamadıklarını düşünmekteyiz.

1.2. ÂHİRETİN VARLIĞININ NAKLÎ DELİLLERİ

1.2.1.Âhiretle Alâkalı Bazı Kur'an Ayetleri.

Âhiretin varlığı konusunda asıl söz sahibi Kur'an ve sünnettir. Yani Allah'ın Kelâmı ve Rasulü (s.a.s.)'nün Hadîs-i Şerifleridir. Kur'an-ı Kerîm'de 100'ü aşkın Ayet-i Kerîmede âhiretle alâkalı safhalardan bahsedildiğini görüyoruz.

Onlarca Ayet-i Kerimededen bazılarını buraya almakla iktifa edeceğiz;

Sözgelimi, sûr'a üfleneceği⁴⁹, bu üflemeyle birlikte herkezin ölüp takibeden ikinci bir üflemeyle birlikte yeniden dirilişin gerçekleşeceği⁵⁰ ifade edilir. Kıyametin başlaması için adeta bir start mesabesinde olan bu hadise hakkında anket çalışmamız içerisinde öğrencilerimize ileride bir takım sorular yöneltilecektir.

İtikad kitaplarında yeniden yaratılışın simgesi haline gelen, cahiliye arap toplumunun şahsında inkârcıların iddiaları arasında yer alan, “çürümüş kemiklere kimin can vereceği” sorusuna Kur'an cevap vermiş; yaratma fiilinin her çeşidini bilen Rabbin nasıl ilk yaratılışa muktedir olduysa ikinci defa yaratmaya da öyle muktedir olacağını ifade etmiştir.⁵¹ Kıyametin ardından haşir meydanında gerçekleşecek olan dirilişin nümûnelerinin yeryüzündeki yansımalarına dikkatleri çeken Kur'an⁵², insanlığa ünsiyet perdelerini yırtıp ibret ve tefekkür gözlüğünü takmasını istedikten sonra, neyi görmesi gerektiği konusunda da uyarıyor ve ahiretin binlerce numunesini bir baharda nasılda gözler önüne serdiğinin ikazını yapıyor.

⁴⁹ Yasin, 36/51, 52:

⁵⁰ Zümer, 39/6

وَأُفِّخَ فِي الصُّورِ. وَأُفِّخَ فِي الصُّورِ فَصَبَقَ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ شَاءَ اللَّهُ ثُمَّ نُفِخَ فِيهِ أُخْرَىٰ فَإِذَا هُمْ قِيَامٌ يَنْظُرُونَ*

⁵¹ Yasin, 36/78, 79.

وَضَرَبَ لَنَا مَثَلًا وَنَسِيَ خَلْقَهُ قَالَ مَنْ يُحْيِي الْعِظَامَ وَهِيَ رَمِيمٌ

⁵² Rûm, 30/50.

قُلْ يُحْيِيهَا الَّذِي أَنشَأَهَا أَوَّلَ مَرَّةٍ وَهُوَ بِكُلِّ خَلْقٍ عَلِيمٌ
فَأَنْظُرْ إِلَىٰ آثَارِ رَحْمَتِ اللَّهِ كَيْفَ يُحْيِي الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا إِنَّ ذَلِكَ لَمُحْيِي الْمَوْتَىٰ
وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ.

Kışın ölümlerinin ardından baharda her bir bitkinin yeniden hayat bulmasını, haşrin bir nümunesi olarak nazarlara vermektedir.

Farklı Ayet-i Kerîmelerle kıyametin dehşetini tasvîr eden Kur'an, somut ve hayattan örnekler vermek suretiyle konuyu akla yaklaştırmaktadır. Şefkatin zirvede bulunduğu annenin çocuğunu kıyametin dehşetiyle unutacağı bir şok halini anlatırken insanların sarhoş gibi ortalarda dolaşacağını⁵³ nazarlara vermektedir.

Bazı Ayet-i Kerîmelerde de kıyametin saati, süresi ve dehşeti tasvir edilmek suretiyle insanın dikkati çekilip, ikazlar yapıldıktan sonra dünyadaki imtihanda Yaraticının emir ve yasaklarına uyanların ve uymayanların ibretlik sonları hakkında bilgiler verilmiştir. Erdemli davranışlar sergileyenlerin cennette ve kötülük ehlinin ise cehennemde olacakları⁵⁴ ifade edilmiştir.

Kur'an'da cennetin ırmaklar üzerine kurulmuş köşklerinin, Rabbinden hakkıyla sakınanlar için hazır edildiği⁵⁵; büyüklük taslayan inkârcıların ise içinde ebedî kalacağı cehenneme atılacağı⁵⁶ hatırlatılır. Kıyamet sahnelerinden bir diğeri olan amellerin tartılacağı hususunun gerçekliğinden bahsedildikten sonra tartıda amelleri ağır gelenlerin kutulacağı; buna karşılık hafif gelenlerin ise kendilerini ebedî cehennem gibi bir zarara sokacakları zikredilir.⁵⁷ Söz konusu ayetler mîzan olarak bildiğimiz sevap ve günahların tartılacağı ve fakat mahiyetini çok ta bilmediğimiz tartı hakkındadır. Anketimizde 19. Soru içerisinde kendisine yer bulmuş olan bir konu olup ayrıca incelenmeye çalışılmıştır.

Ahiretle alâkalı konulardan birisi de hiç şüphesiz şefaath mevzuudur. Kur'an, Allah'ın izni olmadan hiç kimsenin şefaath edemeyeceğini⁵⁸, sadece kendisine şefaath sözü verilenlerin⁵⁹ ve göklerdeki bazı meleklerin şefaath edeceğin,⁶⁰ bildirmektedir.

⁵³ Hacc, 22/1, 2. أَرْضَعَتْ وَتَضَعُ كُلُّ أَرْضَعَةٍ يَوْمَ تَرْوُهَا تَدَّهَلُ كُلُّ مُرْضِعَةٍ عَمَّا أَذَاتَ حَمَلٍ حَمَلَهَا وَتَرَى النَّاسَ سُكَارَىٰ وَمَا هُمْ بِسُكَارَىٰ وَلَٰكِنَّ عَذَابَ اللَّهِ شَدِيدٌ *

⁵⁴ İnfitar, 82/13, 14.

⁵⁵ Zümer, 39/20.

⁵⁶ Zümer, 39/72.

⁵⁷ A'raf, 7/8, 9.

⁵⁸ Yunus, 10/3.

⁵⁹ Meryem, 19/87.

⁶⁰ Necm, 53/26.

إِنَّ الْأَبْرَارَ لَفِي نَعِيمٍ . وَإِنَّ الْفَجَّارَ لَفِي جَحِيمٍ *
لَٰكِنَ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ لَهُمْ غُرَفٌ مِّنْ فَوْقِهَا غُرَفٌ مِّنِيَّةٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ...
قِيلَ ادْخُلُوا أَبْوَابَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا فَبِئْسَ مَثْوَى الْمُتَكَبِّرِينَ
وَالْوِزْنَ يَوْمَئِذٍ الْحَقُّ فَمَنْ تَقَلَّتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ
وَمَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَٰئِكَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنفُسَهُمْ بِمَا كَانُوا بِآيَاتِنَا يَتْلُمُونَ.
مَا مِنْ شَيْعٍ إِلَّا مِنْ بَعْدِ آدْنِيَّةٍ...
لَا يَمْلِكُونَ الشَّفَاعَةَ إِلَّا مَنِ اتَّخَذَ عِنْدَ الرَّحْمَنِ عَهْدًا.
وَكَمْ مِنْ مَلَكٍ فِي السَّمَاوَاتِ لَا تُغْنِي شَفَاعَتُهُمْ شَيْئًا إِلَّا مِنْ بَعْدِ أَنْ يَأْذَنَ اللَّهُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَرْضَى.

1.2.2.Âhiretle Alâkalı Bazı Hadis-i Şerifler.

Yukarıda zikrettiğimiz pek çok delile rağmen, Kur'an'ın ifadesiyle “çürümüş kemikleri kim diriltecek?”⁶¹ diyenler olmuştur. Kur'an'ın bu soruya verdiği cevabı zaten içlerinde hazmetmiş olanlar, tabiat ve içindeki her zerrenin Allah'ın yaratmasıyla olduğunun farkında olarak, ilk yaratışı yapanın ikincisini de yaratacağının bilinciyle Âhîret kavramını anlamakta güçlük çekmemişlerdir.

Hz. Peygamber (s.a.s.), ahireti kabirle başlatmış⁶² ve şefaatinin ümmeti içerisinde büyük günah işleyenler için olduğunu⁶³ ifade etmişlerdir. Kabir ahvalinden bahsederken, ölen kişi için sahabelerinden istiğfar dilemelerini tavsiye etmiş,⁶⁴ kabirde sorguya çekiliş esnasında başa gelebilecek sıkıntılara⁶⁵ temas etmek suretiyle aslında kabir hayatına ve bir yönüyle kabir azabının varlığına dair ipuçları vermiştir.⁶⁶

Hz. Peygamber (s.a.s.), ahiretteki sahnelerden bahsederken, sıratın cehennemine üzerine kurulacağını, ümmetiyle ilk defa sıratı geçenin kendisi olacağını, peygamberler dışında herkesin sustuğunu, onların da işin ciddiyeti ve sıkıntısından dolayı sürekli selâmet istediklerini ifadeden sonra, kulların sıratı geçişteki hız ve rahatlığının, amellerinin kuvvetine göre değişeceğini sinyallerini verir.⁶⁷

Hz. Muhammed (s.a.s.) Cibrîl hadisi diye meşhur olan hadisinde “imanın ne olduğunun” (nelere iman edilmesi gerektiği) sorulması üzerine;

“İman; Allah'a, ahîret gününe, meleklerle, kitaba, peygamberlere, ölüme, ölümden sonraki hayata, cennete-cehenneme, hesaba, mîzana ve bir bütün olarak hayırla-şerriyle kadere inanmandır...”⁶⁸ demek suretiyle, hem iman esaslarını bize öğretmiş hem de ahiretteki safhalar konusunda bize ışık tutmuştur. Gerçi Cibril Hadisinin bütün tariklerinde mizandan bahis yoktur. Mizan meselesi⁶⁹ bu Hadis-i

⁶¹ Yasin, 36/79.

⁶² Tirmizî, Zühd, 5; İbn Mâce, Zühd, 32; Müsned, I/63.

⁶³ Ebû Dâvûd, Sünnet, 21; İbn Mâce, Zühd, 37; Tirmizî, Kıyâmet, 11; İbn Hanbel, *el-Müsned*, III/213.

⁶⁴ Ebû Dâvud, Cenâiz, 72.

⁶⁵ Müslim, Cenâiz, 16.

⁶⁶ Müslim, Cennet, 17: “Eğer ölülerinizi defnetmemeniz endişesi olmasaydı, kabir azabından (bir kısmını) sizlere işittirmesi için muhakkak Allah'a dua ederdim.”

⁶⁷ Buharî, “K. Rikak”, 52.

⁶⁸ İbn. Hanbel, *age.*, I/319; IV/129, 164.

⁶⁹ Mizanla alakalı bkz.; Bekir Tatlı, “Ehl-i Sünnet Akait Kitaplarında Kullanılan Mîzan ile İlgili Hadisler”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt-Sayı: 7-2, (2007), s. 133 vd..

Şerifte, “*îman nedir?*” in cevabı sadedinde ve bazı tariklerde karşımıza çıkmaktadır.⁷⁰

Yine Efendimiz (s.a.s.), ahiret yurdunun ölümsüz olduğunu, cennet ve cehennemın ebedî olduğunu şu sözleriyle dile getirir: "Cennetlikler cennette, cehennemlikler de cehennemde oldukları zaman ölüm getirilir. Cennetle cehennemın arasına konup orada kesilir. Sonra bir münadi nida eder: "Ey ehl-i cennet! Artık ebediyet var, ölüm yok! Ey ehl-i nar! Artık ebediyet var, ölüm yok! Cennetliklerin sürûru bununla daha da artar. Cehennemliklerin de hüznü artar."⁷¹

Rasulullah (s.a.s.) buyurdular ki: "Cennetlikler cennete girince Allah Teâla hazretleri: "Bir şey daha istiyorsanız söyleyin, onu da ilaveten vereyim!" buyurur. Cennetlikler: "Sen bizim yüzlerimizi ak etmedin mi? Sen bizi cennete koymadın mı? Sen bizi cehennemden kurtarmadın mı (daha ne isteyeceğiz?)" derler. Derken perde açılır. Onlara, yüce Rablerine bakmaktan daha sevimli bir şey verilmemiştir." Süheyb der ki: "Rasulullah (s.a.s.) bu sözlerinden sonra şu ayeti⁷² tilavet buyurdular: "İyi iş, güzel amel yapanlara, daha güzel iyilik bir de *ziyade* vardır."⁷³

Hız. Peygamber (s.a.s.), Allah'ın rahmetinin geniş olup kendisine şirik koşulması dışındaki günahları affedebileceğini gösteren Hadis-i Şerifinde şöyle buyurmaktadırlar:

"Kim Allah'tan başka ilâh olmadığına Allah'ın bir ve şeriksiz olduğuna ve Muhammed'in O'nun kulu ve Resulü (elçisi) olduğuna, kezâ Hız. İsa'nın da Allah'ın kulu ve elçisi olup, Hız. Meryem'e attığı bir kelimesi ve kendinden bir ruh olduğuna, keza cennet ve cehennemın hak olduğuna şehadet ederse; her ne amel üzere olursa olsun Allah onu cennetine koyacaktır."⁷⁴

Hız. Peygamber (s.a.s.), toplumumuzda merak konusu olan: “müşriklerin (bulûğa ermemiş) çocuklarının (âhiretteki hükmü)’nün sorulduğu bir soruya cevap sadedinde; -“Allah onların (yaşasalardı) ne yapacaklarını en iyi bilendir” demek

⁷⁰ Rivayetin geçtiği diğer bazı kaynaklar için bkz; Hâris, İbn Ebî Usâme, *Müsned*, I-II, Medîne 1413/1992, I/155; İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî (v. 354), *Sahih*, I-XVIII, Beyrut 1414/1993, I/398.

⁷¹ Buharî, Rikak 50, 51; Müslim, Cennet 43.

⁷² Yunus, 10/26.

⁷³ Müslim, İman 297; Tirmizi, Cennet 16.

⁷⁴ Buharî, Enbiya 47; Müslim, İman 46, (28); Tirmizi, İman 17, (2640).

suretiyle meseleyi Cenab-ı Hakka havale etmiş ve Rabbimizin ilminin her şeyi kuşattığı hakikatini nazarlara vermeye çalışmıştır.⁷⁵

1.3. ÂHİRETE İNANMANIN FAYDALARI

İslam'da ahirete ait süreçlerin içine bakıldığında umut ve beklenti dîniyle değil bilakis hem ötelede hem de bu dünyada adalet süreciyle karşılaşırız. Ahiret, evrenin dolayısıyla da insanın son bulması değil yeni bir başlangıcın, başka bir ifadeyle var olmaya devam etmenin adıdır. Diğer inanç sistemlerinin hemen hiç birinde ahiret inancı belkide İslam kadar yoğun olarak vurgulanmamıştır.

Âhirete îman, her şeyden önce insana sorumluluk bilinci aşılar. İnsan dünya hayatında bir takım zorluklarla karşı karşıya gelir. Bu zorlukları aşmada her zaman başarı gösteremez. Gerek dünya hayatının yapısı, gerek insanların zaafları gerçek bir adaletin tesisini çok defa mümkün kılmamaktadır. Bununla birlikte insana, adaletin tecelli edeceği bir âleme inanıyor olmak teselli verebilir. Ahiret; zamanın Mekke aristokrasisine, asrımızın zengin fakat zalim insanlarına bir gönderme olarak altın ve değerli emtianın değil amellerin tartıldığı bir dünyanın adıdır. Dünyada bize adaleti öğütleyen Kur'an, amel defterleriyle ve bizzat organlarımızın şهادetiyle gerçekleşecek nihai karar yeri olarak ahireti işaret etmektedir.⁷⁶

Kur'an, âhiret akidesini sürekli telkin etmektedir. Bununla birlikte dünya ve âhiret dengesi kurmamızı ister ve "Allah'ın sana verdiğinden âhiret yurdunu kazanmaya bak ve dünyadan nasibini unutma!.."77 demek suretiyle bu dengeyi kurmadaki ölçüyü de hemen kendisi verir. Dünya, gerçekten de âhirete nispetle geçici ve değersizdir⁷⁸ asıl hayatın, asıl huzur ve sükûnun bulunacağı yurt ise Âhiret yurduudur.⁷⁹

Dünya hayatının hemen ele geçirilebilir hazır bir lezzet olarak insanın önünde duruşu, başka bir ifade ile ölümün, âlem-i berzahın, kıyametin, hesabın, sıratın ve nihayet, cennet ve cehennem uzak gözükmesi; hem insanın çok kolay günah işlemesine hem de hayatın akışı içerisinde İbrahim Sûresi, 3. ayetinde ifadesini bulduğu şekliyle "bilerek ve isteyerek âhireti dünyaya tercih etmesine" sebep olmaktadır diye düşünmekteyiz. Bununla birlikte, bilerek te olsa, dünyayı âhirete

⁷⁵ Buhârî, Kader 3; Cenâiz 92; Müslim, Kader 28.

⁷⁶ Ay, age., s. 242 vd.; Bkz., Yasîn, 36/65.

⁷⁷ Kasas, 28/77.

⁷⁸ Ra'd, 13/26.

⁷⁹ Ankebût, 29/64; Mü'min Sûresi, 40/39.

tercih ediş; aslında zımmen âhiretin varlığının bilinmesi sonucunu beraberinde getirir. Sıkıntılı olan durum; ölümlle her şeyin son bulduğuna inanmaktır. Zira buna inanan bir insan, ruhu belirsizlikler içerisinde bunalımlar denizinde yüzen insan demektir.

İnsanın vicdanı ve ruhu objektif bir adaletin tesisini arzu etmekte ve bu dünyada gerçekleşmediğini gördüğünde başka bir âlemde bu adaletin mutlaka tecelli edeceğine inanmaktadır. İnsanoğlunun bu sıkıntısını ahirete olan inancı dışında hiçbir filozof dindirememiş ancak ahirette gerçekleşeceğine inandığı mutlak adalet sayesinde kalbi huzura erişmiştir.⁸⁰

İnsanın ölümden sonra gelecek ebedi bir hayata inanması, âhiret düşüncesiyle olduğu gibi; Rabbimizin huzurunda hesap verecek olmaya olan inanç ta, sosyal hayattaki fenalıkları, fesadı, zulmü ve haksızlıkları önleyici bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Her insanın başına bir polis koyamayız belki ama âhiret inancı insanda aktif bir uyarıcı görevi görür ve insanı hayır işlemeye dahası kötülükleri terke mecbur bırakabilir. Yine âhiret inancının faydalarındandır ki, bu inanç insana ümit aşılarken, kederlerini hafifletir, zorluklar karşısında insana dayanma gücü verir.⁸¹

Kan gölüne dönen günümüz dünyasında ve özellikle İslâm Coğrafyasında, savaşlardan en çok etkilenen çocuklar olmaktadır. Gerek hayatın normal seyri içerisindeki ölümler, gerekse patlayan bombaların verdiği dehşet manzaraları karşısında ölen arkadaş ve yakınlarının, çocukların gönül dünyasında çok ciddi yaralar açtığı bilinen bir gerçektir. Çocukların ancak cennet fikriyle bu ve benzeri acı hadiseler karşısında dayanabilecekleri düşünülmektedir. Sadece gözlerini değil, ruh, kalp ve akıllarını da perişan edecek bu dehşetli manzaralar karşısında onların gönül dünyalarında açılan yaraları saracak merhem âhiret inancı olacaktır. Yine ihtiyarların, ancak âhiretin varlığı fikriyle yanı başlarındaki kabre karşı dayanabilecekleri düşünülmektedir. Yakında bitecek olan hayatlarını düşündükçe, ancak âhiretin varlığına olan inançla teselli bulabileceklerdir. Yine gençlerin delikanlı çağlarındaki his ve heveslerinin vereceği zararlardan, toplumu ancak cehennem varlığı inancı kurtarabilir. En nihayet aile hayatını ayakta tutan; eşleri birbirlerine hürmetkâr bir arkadaş kılan, şimdi çirkinleşse bile ebedî hayatta, ünsiyet edici bir dost olarak gösteren ancak âhiretin varlığına inanma duygusudur.⁸²

⁸⁰ Yüksel, *age.*, s.164.

⁸¹ Toprak, *age.*, s. 26; Yüksel, *age.*, s.164.

⁸² Nursî, *2016a*, s. 117 vd..

Hakikaten insanoğlu hayatının her aşamasında ahiret inancının kazanımlarını direkt olarak görebilmektedir. Üstelik bu kazanım sadece şahıs merkezli değil toplum menfaatine de gerçekleşmektedir. Pek çok iman hakikatının pratik hayata katkılarının olduğu, toplum hayatının yaşanılır olmasında ibadetlerle birlikte büyük rol oynadığı yadsınamaz bir gerçektir.

İnsanoğlu, âhiretin tarlası olması hasebiyle, âhiretini dünyada kazandığı gibi, âhiretin varlığına olan inancı sayesinde dünyasını mamur eder.⁸³ Sözelimi, âhiret inancı olmayan bir adama: Allah Rasulü'nün "Herhangi birinizin elinde bir hurma fidanı varken, kıyamet kopacak olsa, derhal onu diksin!"⁸⁴ şeklindeki cümlesi bir manâ ifade etmeyecektir.

1.4. ÂHİRETLE ALAKALI SAFHALAR:

1.4.1.Kabirde Hayat, Kabir Azabı ve Nimetleri.

İnsanın ölümüyle âhiret hayatı başlamış olur. Allah Rasulü (s.a.s.) kabrin âhiret duraklarının ilki olduğunu belirtmiştir.⁸⁵ Kelâmî eserlerde her ne kadar âhiret hayatını; kıyametin kopuşu, hesabın görülmesi ve hesap sonrası ebedi hayat şeklinde tanımlasalar da, bize göre bu insanlığın tamamının âhiret hayatıdır. Ferdan ferda kişinin âhiret hayatı, kişinin ölümüyle başlar. Kabri, dünya hayatı içerisinde sayamayacağımıza göre böyle bir tasnif yanlış olmasa gerektir. İnsanın ölümüyle, insanlığın top yekûn ölmesi demek olan kıyametin kopması arasında geçen zamana berzah denilmektedir ki, bu kabir hayatının ta kendisidir.

İslâm'da hayat verme, canlandırma, diriltme fiillerinin tek ve yegâne sahibi Hayy ve Muhyî isimlerine malik olan Allah'tır ve hayat, bedene ilahi bir solukla üfleme ameliyesidir.⁸⁶

Çağdaş İslâm âlimlerinden Said Nursî, beş hayat tabakasının varlığından bahseder ve kabirdekilerin hayat tabakasının beşinci sırada olduğunu şu ifadelerle dile getirir;

"Beşinci tabaka-i hayat: Ehl-i kuburun hayat-ı ruhanîleridir. Evet, mevt, tebdil-i mekândır, ıtlak-ı ruhtur, vazifeden terhistir; idam ve adem ve fenâ değildir. Hadsiz vakıatla ervâh-ı evliyanın temessülleri ve ehl-i keşfe tezahürleri ve sair ehl-i

⁸³ Toprak, *age.*, s. 25.

⁸⁴ *İN قَامَتْ السَّاعَةُ وَفِي يَدِ أَحَدِكُمْ فَسِيلَةٌ فَلْيَغْرَسْهَا* Bkz, Ahmed b. Hanbel, Müsned, III, 191.

⁸⁵ Tirmizî, Zühhd, 5; İbn Mâce, Zühhd, 32.

⁸⁶ İlhan Kutluer, "Hayat", *DİA*, Cilt: XVII, (İstanbul: TDV. Yayınları, 1998), s. 8-12.

kuburun yakazaten ve menâmen bizlerle münasebetleri ve vakıa mutabık olarak bizlere ihbaratları gibi çok delâil, o tabaka-i hayatı tenvir ve ispat eder."⁸⁷

Dînî kaynaklarda kabir azabı veya kabir nimetinden bahsedilmesi esasen kabir hayatının varlığı noktasında bir ön kabulü de beraberinde getirir. İbn-i Kesir, “Onlar (kabirlerinde kıyamet gününe kadar) sabah ve akşam ateşe arz edileceklerdir. Kıyamet koştığı gün de: ‘Fir’avn ve kavmini en şiddetli azaba sokun” mealindeki Mümin Sûresi, 46. Ayet-i Kerimesi için, Ehl-i Sünnetin kabir azabının varlığını delillendirdiği en büyük asıl olduğunu söyler.⁸⁸

Yine İmam-ı Kurtûbî’nin, Tekâsür Sûresini, “Hem kabir hayatının, hem de kabirde sual ve azap durumlarının varlığına işaret ettiğini” söylediği, kaynaklarda geçmektedir.⁸⁹

Ehl-i Sünnete göre; “Kabre konmayan, yakılan, yırtıcı hayvanlar tarafından parçalanan veya denize atılan ve balıklara yem olanlar dahi, kabir hayatını idrak edeceklerdir. Onlar da kabirdeki sual, nimet ve azabı idrak edeceklerdir.”⁹⁰

Eş’ariyye ve Mâtürîdiyye’nin temsilcileri; Cehmiyye, Kaderiyye, ve Mu’tezile’nin kabir azabı ve kabirdeki sorgusuyu inkâr ettiklerini ileri sürmektedirler.⁹¹

Kabir azabını reddeden görüşler noktasında, bazı yazarların gençlerimizi tesir altına aldığını düşünmekteyiz. Bu anlamda Veysel Özdemir’in ‘*Kabir azâbı ile ilgili bazı hadislerin isnadları üzerine bir inceleme*’ adlı çalışmasına göz atmadan geçemedik. Söz konusu çalışmada, bazı platformlarda gelişmiş güzel ve parçacı yaklaşımlarla, akla uymadığı veya peygambere ait olmadığı gerekçeleri ileri sürülerek reddedilen⁹² üç hadisin sened cihetiyle sıhhati incelenmiştir. Zikri geçen hadislerden en kısa olanı şu şekildedir, “İkinci hadîs: “Resûlullah (s.a.s.) bir kabre uğrayıp başında durdu. “Bana yaprakları soyulmuş iki hurma dalı getirin!” dedi.

⁸⁷ Bediüzzaman Said Nursî, Mektûbat, (2. Baskı, Ankara: TDV. Yayınları, 2016b), s. 11.

⁸⁸ İbn Kesîr, *Tefsiru Kur’ânî’l Azim*, Çeviren: Bekir Karlığa ve Bedrettin Çetiner, Cilt: XIII, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1985), s. 7001 vd..

⁸⁹ Kasım Oğan, “Kabir Hayatıyla İlgili Rivayetlerin Tespit Tahric Ve Değerlendirilmesi”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi SBE., 2010), s. 21.

⁹⁰ Şerafeddin Gölcük ve Süleyman Toprak, *Kelâm*, (Konya: Selçuk Üniversitesi Basım Evi, 1988), s. 371.

⁹¹ Malkoç, *age.*, s. 66.

⁹² Veysel Özdemir’in dipnotunu aynen aktarıyoruz: “Bu hadîsin yüzeysel gerekçelerle ve sadece akli çıkarımlarla, systemsiz bir şekilde reddedilmesine dair örnek için bkz. Mehmet Okuyan, Kur’ân-ı Kerim’e Göre Kabir Kavramı ve Kıyamet-Âhiret Süreci, Düşün Yayıncılık, İstanbul, 2013, s. 304-311.”

(Getirilince) dallardan birisini baş tarafına diğerini ise ayakları tarafına koydu. “Ya Resûlullah, bu ona bir fayda verir mi?” diye soruldu. Resûlullah (s.a.s.) “Bu dallar yaş kaldıkları müddetçe o kişinin kabir azabının birazının hafifletileceğini umuyorum.” buyurdu.”⁹³ Söz konusu araştırmanın sonuç bölümünde; hadislerin içerdiği anlamın manevî tevatür, isnad yönünden de sahih oldukları bilgisine yer verilmiştir.⁹⁴

Gerçektende üniversite gençliği farklı tesirlerle bazen, aklına uymayanı reddedme eğiliminde olabilmektedir. Gençlerimize Kur’an ve Sünnet bütünlüğü noktasında Nebvî bakış açısının kazandırılması gerektiğini düşünmekteyiz.

Mezhepler tarihi içerisinde kendisine yer bulmuş bazı ekol mensupları, kabirdeki azap ve nimetin gerçekleşebilmesi için hayat şartı aramadıklarından, azap ve nimetin hayat olmaksızın olacağını iddia etmişlerdir.⁹⁵ Şunu ifade etmek gerekir ki, Hz. Peygamberin “Kabir azabından Allah’a sığınınız”⁹⁶ tarzındaki hadis-i şeriflerinden, Kur’an ayetlerini⁹⁷ İslâm âlimlerinin yorumlamalarından, kabir azabının olduğunu anlamaktayız. Kabir hayatının mahiyeti konusu, kabir azabı paralelinde tartışılmış ve şu sonuçlara ulaşılmıştır:

“Kabirdeki azabının olacağına inanırız ancak onun keyfiyetiyle meşgul olmayız ve keyfiyetini bilemeyiz. Selef-i Salih’in ve bazı âlimler bu görüştedir. Ehl-i Sünnet ve çoğunluğun görüşü: Kabirdeki azap, ruhla beden her ikisine birlikte olacaktır. Bu mümkün olan şeylerdendir, Bunda hiçbir imkânsızlık yoktur. İlgili nasların zahirinden de bu anlaşılır.”⁹⁸

İmam-ı Matûridî kabir azabının keyfiyetini rüyanın keyfiyetine benzetir ve azabın ruhanî olabileceğini şu ilginç yaklaşımla dile getirir: O’na göre, duyulara canlılık veren ruhla, duyuların fonksiyonlarını icra eden ruh birbirinden ayrıdır. Her bir duyunun sahip olduğu ruh, uyku halinde çıktığı halde, duyuların diri kalmasını sağlayan ruh ise ancak kişinin ölümüyle kendisini terk eder. “Kabir hayatında duyuların canlı kalmasını sağlayan rûh değil, kendisiyle idrâkin gerçekleştiği, duyuların fonksiyonlarını yerine getirmesini sağlayan rûhun azap görmesi

⁹³ Veysel Özdemir, “Kabir Azâbı İle İlgili Bazı Hadîslerin İsnadları Üzerine Bir İnceleme”, *Ekev Akademi Dergisi*, Yıl: 18, Sayı: 59 (Bahar 2014), s. 265 vd..

⁹⁴ Özdemir, *age.* s. 326.

⁹⁵ Malkoç, *age.* s. 68; Ayrıca Bkz., Süleyman Toprak, “Kabir”, *DİA*, Cilt: XXIV, (İstanbul: TDV. Yayınları, 2001), s. 37-38.

⁹⁶ Müslim, Cennet, 17; Hanbel, III/296.

⁹⁷ Mü’min, 40/46; Tevbe, 9/101; Secde, 32/21; Tûr, 52/47; Tâhâ, 20/124; İbrahim, 14/27; Tekâsür, 102/1-4 vb. ayetler.

⁹⁸ Oğan, *age.*, s. 23.

mümkündür.”⁹⁹ İmam-ı Maturîdî, bu yorumuyla olaya bambaşka bir boyut kazandırmıştır. İki farklı ruhtan bahseden Maturîdî, böylelikle canlılık emareleri göstermeyen cesedin, kabirde nasıl azab ya da mükâfat gördüğü noktasındaki kafa karışıklığını ortadan kaldırarak meseleyi rasyonel bir tabana oturtmuş bulunmaktadır.

Yine bazı Matûridî âlimleri de, kabirde azabı hissedecek bir ruh-beden ilişkisinden bahsederler ki, Onlara göre, azab için hayat sahibi olmak ve bunu idrak etmek gerekmektedir. Tam da bu yüzden kabirde insanın azabı hissetmesi için dünyadakinden farklı bir hayat verilecektir demektedirler.¹⁰⁰

1.4.2.Tenasüh/ Ruh Göçü/ Reenkarnasyon.

Kabirdeki hayat ve azap gibi konularda bu ve benzeri görüş ayrılıkları mezhep imamlarının veya kişilerin ruh kavramına yüklediği anlamla ilintili olarak değişiklik arz etmektedir. Ruhla ilgili bir başka tartışma da tenasüh, diğer bilinen adıyla reenkarnasyon konusunda yaşanmaktadır. Ölen insanların ruhlarının başka bedenlerde varlığını devam ettirip ettirmeyeceğiyle alakalı pek çok makale yazılıp çizilmiştir. Biz bu konuda Şaban Ali Düzgün hocanın şu tespitlerine yer vermek istiyoruz;

“İnsanın bedeninin dışında bir ruh varsa, insan öldükten sonra bu ruhun kaderi nedir? Buna ne olmaktadır? Buna iki cevap verilmektedir. Ruh ya kendi bireyselliklerini ve kimliklerini kaybederek evrensel ruha geri dönüp kavuşmakta, ya da kendi bireyselliği ve kimliği içinde varlığa devam etmektedir. Bu teorilerden birincisi Hinduizm ve Budizm’in reenkarnasyon görüşü, ikincisi ise semavi dinlerin doktrinidir.”¹⁰¹

Esasen ruh’a dair pek çok teori ileriye sürülmüş ve farklı savunucuları olagelmiştir. Bu teorileri sadece başlıklar halinde verip, gençlerimizin kafasını karıştıran reenkarnasyon konusuna giriş yapmak istiyoruz;

-Her şeyin maddeden ibaret olduğunu ve ölümle sona ereceğini ileri süren görüş.

-Bedenin ölümünden sonra olgunlaşınca dek ruhun başka bedenlerle birleşeceğini ileri süren görüş.

⁹⁹ Ebû Mansur Muhammed b. Mahmûd Mâturîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, Thk.: Fatıma Yusuf Haymî, Cilt:I-IV, (Beirut: 2004.), s. III, 164,165; III, 420,421; IV, 207, 311.

¹⁰⁰ Mehmet Malkoç, “Klasik Dönem Mâtürîdiyye’de Kıyâmet Ve Âhiret”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi SBE., 2009), s. 70.

¹⁰¹ Şaban Ali Düzgün, “Modern Batı Düşüncesinde Ölüm Sonrasına İlişkin Tartışmalar: Eleştirel Bir Tahlil”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt- Sayı: LI-1, Ankara, 2010, s. 21.

-Bedenin ölümünün ardından ruhun var olduğunu ancak bir bedene ulaşınca kadar aktif olmadığını söyleyen görüş.

-Bedenin ölümünün ardından yeni bir bedene bütünleşinceye dek ruhun aktif olduğunu iddia eden görüş.

-İnsanın ölümünün ardından başka bir dünyada benzer bir bedenle yeniden yaratılacağını söyleyen görüş.

-Sadece ruhun var olmaya devam edeceğini söyleyen görüş.¹⁰²

Ruh'a dair farklı teolojilerde yer alan bu teorilerden sonra Ruh göçüne inananları iki grupta inceleyebiliriz, bunlardan birincisi; ruhun içinde bulunduğu bedeni terk ettikten sonra tekrar aynı cins bir bedenle ilişki kurduğuna inananlar, yani ruhun insandan insana geçeceğini iddia edenler ki buna nesh denir.

İkinci grup ise, insan bedeninden ayrılan ruhun olgunluk derecesine göre başka varlıkların bedenine de geçebileceğini söyleyen grup. Bu geçişte ruhun hayvan bedenine girmesine mesh, bitkiye girmesine resh, cansız varlıklara girmesine ise fesh denilmektedir.¹⁰³

Klasik kelâm kaynaklarında ruh göçünü savunanlara *ashabü't tenasüh* denilmiş olup, Sumeniyye, Maneviyye, Sebeiyye, Beyaniyye bunlardan bazılarıdır. Müslüman olup ta bu görüşe inananlar arasında ise şu isimler zikredilir:

Ahmet b. Habit, Ahmet b. Eyyub b. Nabuş, Halid el Hemedani, Ebû Müslim el Horasani, Zekeriyya er-Razi ve diğerleri.¹⁰⁴

Batılı bilim adamları reenkarnasyonun köklerini genellikle doğu dinlerinde ararlar. Esasen çok ta haksız değillerdir. Zira Vedalar başta olmak üzere, Upanişadlar, Tibet Ölüler Kitabı, ruhun beden değiştirmesi üzerine temmelendirilmişlerdir. Söz gelimi Orta Asya'daki dini liderlerden Dalaylama'nın daha önce yaşamış Dalaylama olduğu inancı vardır. 1935'te ölen Dalaylama'nın ruhunu taşıyan Dalaylama bir sene sonra doğduğunu ve *ölümün sadece elbiselerin değişmesi* anlamına geldiğini ifade etmektedir.¹⁰⁵

Veda'ların 4000 yıl öncesine gittiği düşünülürse Hint dînî literatürü oldukça eskidir ve bu literatürde reenkarnasyona sıklıkla rastlamak mümkündür. Rûhun

¹⁰² Düzgün, *age.*, s.25 vd.; Ayrıca krş., Recep Önal, "İslâm'da Âhret İnancı", İlahiyat Fakülteleri XII. Kelâm Anabilim Dalı Koordinasyon Toplantısı Ve İslâm'da Âhret İnancı Sempozyumu, Kelâm Araştırmaları 6, (Sivas: 2008), s. 176.

¹⁰³ Ebû Mansur Abdülkâhir el-Bağdâdî, *el Fark Beyne'l-Firâk*, Çeviren: E. R. Fığlalı, (Ankara: TDV. Yayınları, 1991), s. 208.

¹⁰⁴ Bağdâdî, *age.*, s. 205.

¹⁰⁵ Kenan Has, "Dinler Tarihi Perspektifinden Tartışmalı Bir Kavram; Reenkarnasyon", *İslami Araştırmalar Dergisi*, Cilt-Sayı: XVII-4, 2004, s. 392.

ölümlü bir bedeni bir elbise gibi terk edip yeni bir bedene geçmesi kelâmî bir inanıştır. Yine Budizm’de reenkarnasyon kaçınılmaz bir olgudur. Onlara göre bu içinde çile ve eziyet taşıyan bir yeniden doğuş silsilesidir ve böcekten insana kadar bütün canlı kategorilerini içerebilir. Sadece insan olarak gelindiğinde tenasühten kurtulup nirvanaya ulaşılabilir. Aynı şekilde Caynizm’de de reenkarnasyon inancı görülmektedir.¹⁰⁶

Mezhepler tarihi içerisinde yerini almış olan Dürzilikte ruhun farzedilen bu intikaline tenasüh değil takammüs adı verilmektedir. Ruhun bu geçişi sadece insandan insanadır. Onlara göre ruh, erkekten yine erkeğe, kadından kadına, Dürzi’den Dürzi’ye geçer.¹⁰⁷

Yezîdîler de Kitabu’l-Cilve’de geçen kavle göre, ölümünden sonra insanın iyi ya da kötü oluşuna göre ruhunun değerlendirildiğini; eğer iyi ise iyi insanlara, kötü ise ruhunun hayvanlara geçtiğine inanırlar.¹⁰⁸

Nusayriler ise, tenasühle âhiret inancını birleştirirler. Ceza ve mükâfatın yani cennet ve cehennemün dünyada olacağını ve bunun iyi insanların ruhunun insanlara; kötülerinkinin ise hayvanlara geçmek sûretiyle gerçekleşeceğini savunmaktadırlar.¹⁰⁹

Ahmed Ziyaüddin Gümüştanevî, “Ruhlar bir kimseden diğer bir kimseye devamlı intikal halindedir. Ruhların ni’met veya işkence içinde olmaları, onların unsurlarının iyi veya kötü olmasına bağlıdır”, diyenlerin Ehl-i Sünnet inancına göre kâfir olduklarını beyan etmektedir.¹¹⁰

Müslümanlar içerisinde de zaman zaman tenasüh veya modern anlamda reenkarnasyonun olabileceği kanaatini taşıyanlar olmuş, bunlar bu kanaatlerinin Kur’an’a ters düşmediğini ispat sadedinde pek çok ayeti delil olarak ileri sürmüşlerdir.¹¹¹ Fakat ilgili ayetlere bakıldığında tenasühü çağrıştıracak bir yönlerinin olmadığı bilakis bu ayetlerin çoğunun ölüm ve sonrasında ahirette dirilişle ilgili olduğunu görmekteyiz.¹¹² Bu inancın, İslamın ahiret, cennet, cehennem, hesap gibi temel inançlarıyla çelişmekte olduğunu düşünmekteyiz.¹¹³

¹⁰⁶ Has, *age.*, s. 395.

¹⁰⁷ Ahmet Bağhoğlu, “Dürzilik”, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, H. Onat ve S. Kutlu (Ed.), (Ankara: Grafiker Yayınları, 2012), s. 285 vd..

¹⁰⁸ Ethem Ruhi Fırlı, *Günümüz İslâm Mezhepleri*, (İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2008), s. 515.

¹⁰⁹ Uyar, “Nusayrîlik”, *age.*, s. 318, 319.

¹¹⁰ Ahmed Ziyaüddin Gümüştanevî, *Ehl-i Sünnet İ’tikadı*, (İstanbul: Bedir Yayınları, 1996), s. 103.

¹¹¹ Bakara, 2/28; İnfitar, 82/ 6-8; Şura, 42/11; A’raf, 7/40; Tin, 95/5; Ğafir, 40/11.

¹¹² Veysel Güllüce, *Kur’an Işığında Reenkarnasyon*, (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2004), s. 48 vd..

¹¹³ Ay, *age.*, s. 237.

Gençlerin ruh göçüne dair kafalarının karışık olduğu bilinen bir gerçektir. Önceden yaşamadıkları bir olayı, sanki daha önce yaşamış kadar bir benzerlik hissi içinde deneyimleme şeklinde tanımlanabilen *dejavu* yaşayanların reenkarnasyona ihtimal verebilecekleri akla gelmektedir.

1.4.3.İsrafil (a.s.) ve Sûr.

Allah'tan başka hiçbir varlığın ne zaman kopacağını bilmediği kıyamet; İsrail adlı meleğin Sûr'a üflemesiyle başlayacak ve ikinci üfürüşten sonra ba's diye adlandırdığımız yeniden diriliş meydana gelecektir. "(O gün) Sûr'a üflenecek, ardından -Allah'ın diledikleri dışında- göklerde ve yerde bulunanların hepsi düşüp ölecek; sonra Sûr'a yeniden üflenecek ve onlar birden ayağa kalkmış, etrafa bakıyor olacaklar"¹¹⁴ mealindeki ayet bu hakikate işaret etmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'de mahşer meydanına hareketin bir davetçi olan İsrail (a.s.)'in çağrısıyla olacağı, Kamer Sûresi'nin, 6 ilâ 8. âyetlerinde ifade edilir. Ayetler şu mealdedir:

"Öyleyse sen de onlardan yüz çevir. Çağrıcının görülmedik bilinmedik bir şeye çağırdığı günde; Gözlerini korku bürümüş halde kabirlerinden çıkıp etrafa yayılmış çekirgeler gibi o çağrıcıya doğru koşarlar. İnkârcılar, "Bu, gerçekten zor bir gün!" derler." Ayette geçen *dât* yani çağrıcı ifadesi ile yaygın yoruma göre İsrail (a.s.) kastedilmektedir.

İmam-ı Maturîdî, sûr'a üflenmesi olayının mecazî olacağına inananlardandır. O'na göre buradaki nefha, süratten kinayedir ve kıyametin çok kısa bir zaman diliminde olacağına işarettir. İnsanoğlu nefes alışverişini çok kısa bir anda yaptığından neredeyse hissetmez. Hava akımının bu hızı kadar kıyamet ve ba's Allah'a kolay gelen hadiselerdir.¹¹⁵ Kıyâmetin sûr'a üflenmesiyle başlamasının ardından kâinattaki bütün canlıların ölmesi konusunda sekiz meleği İmam-ı Maturîdî istisna eder. İmam-ı Nesefî'nin ise arş, kürsî, levh, kalem, cennet cehennem ve bunların ehillerinin ve ruhların da ölmeyeceğini söylemek sûretiyle İmam-ı Maturîdî'den farklı düşündüğü anlaşılmaktadır.¹¹⁶

¹¹⁴ Zümer, 39/68. Ayetin meali.

¹¹⁵ Maturîdî, 2004, *age.*, s. II, 134.

¹¹⁶ Nesefî, Ebü'l-Muîn Meymun b. Muhammed b. Muhammed b. Mekhûl, *Matürîdi Akaidi (Bahrü'l-Kelam Tercümesi)*. Tercüme: Ramazan Biçer, (İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2010), s. 17.

1.4.4.Ba's.

Sûr'un mahiyeti ne olursa olsun bildiğimiz o ki, artık tabiri caiz ise eski dünya yıkılıp ba's ile birlikte yeni bir dünyaya insanlar adım atmış olacaklardır. Burada ba's diye nitelendirebileceğimiz âhirette yeniden diriltilmeye olan inançsızlık; îtikâdi bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Ba's, İslamî literatürde Allah'ın ikinci hayatı başlatmak üzere kabirlerinde yatan ölüleri yeniden diriltmesi demek olup birçok ayetle sabittir. Ba's inancı eski Mısır, Çin, Hind, İran ve hatta Yahudilik ve Hıristiyanlık gibi İslâm öncesi dinlerde de nüanslarıyla birlikte var olan bir inanıştır. Kur'an¹¹⁷, sünnet¹¹⁸ ve icma ile sabit olduğundan, inkâr eden dinden çıkmış kabul edilir.¹¹⁹ Mu'tezile ba's'i; mümkün olmanın da ötesinde aklen zaruri görürken, Kerramiye de bu görüşü paylaşmıştır. Öyle ki Şia bile bu konuda Ehl-i Sünnetten çok farklı düşünmemektedir.¹²⁰

İslam düşünce tarihinde genel kanaat, yeniden diriltimenin hem bedenen hem ruhen olacağı yönündedir. İmam-ı Azam, Hacc Sûresi 7. Ayet-i Kerîmeyi delil göstererek nefislerin ceza ve mükâfat için yeniden diriltileceğini ifade eder.¹²¹

Matûrîdî ise ba'sin hem bedenen hem ruhen oluşunu şu örnekle anlatır. İnsan ruhu uyanıkken her şeyi açık ve net gördüğü halde uykuda ruhun gördüğü rüya belirgin olmayıp karışıktır. Bu da asıl idrakin ruh ve cesed birlikteliğiyle olacağına delildir. O bu konuda, "İnsan, kemiklerini toplayıp birleştiremeyeceğimizi mi sanıyor? Evet, parmaklarına varıncaya kadar yeniden yapmaya gücümüz yeter"¹²² ayetini delil göstererek ba'sin sadece rûhen olacağını savunan Bâtınîleri eleştirir.¹²³

Ehl-i Sünnet inancının dayandığı hadis-i şeriflere göre, insan kendisinde var olan ve acbü'z-zeneb tabir edilen¹²⁴, hiçbir zaman yok olmayacak olan unsurundan yeniden yaratılacaktır. Ba's ile ilgili ayetler de, yeniden yaratılışın cismanî olacağını

¹¹⁷ Enbiyâ, 21/104; Hac, 22/7; Kasas, 28/88; Lokman, 31/28; Yâsîn, 36/78, 79; Ahkâf 46/33; İnfitar, 82/4; Zilzal, 99/2; Nuh, 71/17, 18 vb. ayetler.

¹¹⁸ Buharî, İman, 37; Tefsir 39/3; İbn Ma'ce, Cenaiz, 58. gibi hadisler.

¹¹⁹ Yusuf Şevki Yavuz, "Ba's", *DİA*, Cilt: V, (İstanbul: TDV. Yayınları, 1992), s. 98-100.

¹²⁰ Yavuz, *age.*, s. 99.

¹²¹ Ebû Hanîfe, *el-Vasiyye*, Tercüme: Mustafa Öz, (7. Baskı. İmam-ı Azam'ın Beş Eseri İçerisinde, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2011b), s. 62; Adı geçen ayetin meali: "Kiyamet vakti şüphe yok ki gelip çatacağı ve Allah kabirde yatanları diriltecektir." (Kur'an-ı Kerim)

¹²² Kıyâme, 75/3, 4.

¹²³ Mâturîdî, 2004, *age.*, s. III, 418; IV, 215, 335; V, 12, 332, 333.

¹²⁴ İbni Mace, Zühud, 32. Meali: "Bütün Âdemoğullarını toprak yiyecektir, kuyruk kemiği müstesna. Her Âdemoğlu bundan yaratılmıştır ve bundan terkib olunacaktır."

ifade etmek sûretiyle hadisi şerifleri destekler mahiyettedir.¹²⁵ Toplumumuzda pek çok kişinin ezbere okuduğu Yasin Sûresi bu gerçeğe; çürümüş kemikleri göstererek, "Bunları kim diriltebilir?" diyenlere. "Onları ilk defa yaratan diriltecektir"¹²⁶ demek sûretiyle işaret eder.

Ayrıca, cennet-cehennem ve buralarda insanların muhatap olacağı ceza ve mükâfatlara dair ayet ve hadislerde geçen tasvirler de yine âhîret hayatının cismanî olacağını göstermektedir. Burada cismanî olma ifadesi; zaten ruhun olacağı ön kabulüne matuftur ki, anlam şöyledir: ruh ile beden birleşmesi ile âhîret hayatı yaşanacaktır.

1.4.5.Hesaba Çekiş'in Tek Tek Olması.

“Bugün herkese kazandığının karşılığı verilir. Bugün haksızlık yoktur. Şüphesiz Allah, hesabı çarçabuk görendir”¹²⁷, “Bizim, yeryüzünü etrafından nasıl eksiltip durduğumuzu görmüyorlar mı? Allah hükmeder, O’nun hükmünü denetleyecek yoktur; O’nun hesaba çekmesi de hızlıdır.”¹²⁸ Cenab-ı Hakk’ın insanları hesaba çekişinin çok süratli bir şekilde olacağı ve bu mahkeme edişte hiç kimseye zulmedilmeyeceği¹²⁹ yukarıda zikri geçen ayetlerden anlaşılmaktadır. Ancak hadis kaynaklarından öğrendiğimize göre, hesap meydanında toplanma ve hesap öncesi bekleyiş uzun sürecektir. Hatta insanlar, Hz. Âdem’den başlamak üzere Nuh, İbrahim, Mûsa ve İsâ (a.s.) gibi bazı peygamberlere başvurup hesabın başlaması için Allah'a niyazda bulunmalarını isteyecektir. Bununla birlikte Onların buna cesaret edemeyeceğini söylemesi üzerine Hz. Peygamber (s.a.s.)’a başvuracakları ve nihayet Hz. Peygamber’in (s.a.s.) Cenab-ı Hakk’a niyazıyla hesabın başlayacağı ifade edilir.¹³⁰

Ayette Allah’ın hesabı çabuk gören olması; hemen ceza verecek veya anında mükâfat verecek olması anlamına gelmemektedir. Rabbimizin sonsuz ilmiyle her şeyi kuşattığını, herkesin iyilik ve kötülüklerini tek tek bildiğini ve bu sebeple kıyamet günü kullarının hesabını bir anda göreceğini bu ifadelerden anlamak mümkündür. Dolayısıyla ayet ve hadisler arasında bir tenakuz gözükmemektedir.

¹²⁵ Yavuz, *age.*, s. 99.

¹²⁶ Yasin, 36/78, 79.

¹²⁷ Ğafir, 40/17.

¹²⁸ Ra'd, 13/41.

¹²⁹ Soysaldı, *age.*, s. 70.

¹³⁰ Topaloğlu, 1998, *age.*, s. 520.; Ayrıca zikri geçen Hadis-i Şerifler için Bkz. Sahîh-i Buharî, Tefsir, 17/4; Müslim, İman, 322-328; İbni Kesir, II, 23-27.

1.4.6. Büyük Günah İşleyip, Tövbe Etmeden Ölen Mü'minin Durumu.

Ehl-i Sünnet âlimlerinin çoğunluğunun kanaatine göre îmanla ölmüş olanlar; kul hakkı vs. gibi hususlardan dolayı her ne kadar bir müddet azap görseler dahi, sonunda ebedi kurtuluşa ereceklerdir. Bununla birlikte, Hakk Din, kendilerine tebliğ edildiği halde, inanmayanlar ebedi hasarete uğrayacaklardır.

İmam-ı Azam Ebû Hanîfe, el-Fıkh'ul-Ekber adlı eserinde; Allah'a şirk koşma ve küfür dışında büyük günah işleyip tevbe etmeden ölen mü'minlerin durumunun Allah'ın takdirine kaldığını, Rabbimizin dilerse affedip azaptan kurtaracağını dilerse azab edeceğini ifade eder.¹³¹ Bununla birlikte büyük günah işleyen müminlerin cennetlik veya cehennemlik oldukları yönündeki hükmü geciktirmenin ircâ¹³² olduğunu söyler. İnsanları üç gruba ayırır. Peygamberleri ve peygamberlerin cennetlik bildiklerini cennetlik bilenler birinci grubu oluşturur. Cehennemlik olduklarına şahadet ederiz dediği müşrikler ikinci grubu, Allah'ın birliğine inananlar ise üçüncü grubu oluşturur ki, bunlar hakkında tabiri caizse yorum yapmayı onlar için affi umud edip azaba uğramaları konusunda korkarız der ve Nisa Sûresi 48. ayetinde geçen şu ifadeler yer verir:

“Allah şüphesiz ki kendisine şirk koşulmasını affetmez, ondan başkasını dilediği kimseler için affeder.”¹³³

Her ne kadar Müminin ebedî cennette, kâfirin ise ebedî cehennem de olduğunda Ehl-i Sünnet ittifak etmişse de, tövbe etmeden ölen büyük günah sahibi hakkında bir takım ihtilaflar söz konusudur. İmam-ı Maturidî'ye göre kâfir, Allah'ı bildiği halde inkâr ettiği için îman sahibi olamayacağını, oysa büyük günah sahiplerinin mümin olduklarını ve cehennemde ebedî kalmayacaklarını söyler.¹³⁴ Bu konu şefaet başlığı altında detaylı olarak işleneceğinden bu kadarıyla iktifa ediyoruz.

1.4.7. Mîzan.

İslam âlimleri mîzan konusunda hem fikirdirler. Biz mahiyetini anlamasak ta sevap ve günahların ölçüp biçilerek hükmün verileceği aşikârdır. Buna inanmayanların Allah'ı zalimlikle itham ettiği oysaki Cenab-ı Hakk'ın Kur'an'da

¹³¹ İmam-ı Azam Ebû Hanîfe, *El Fıkh'ul-Ekber*, Tercüme: Mustafa Öz, (7. Baskı. İmam-ı Azam'ın Beş Eseri İçinde, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2011 a), s. 56.

¹³² İrcâ: büyük günah işleyen müminler hakkında cennetlik veya cehennemlik şeklinde bir hüküm ortaya koymayıp akıbetlerini Allah'a havale etmektir.

¹³³ Ebû Hanîfe, *2011a, age.*, s. 23.

¹³⁴ Mâturidî, *2004, age*, II, 175.

geçen pek çok ayette ifade edildiği üzere kullarına zulmetmeyeceği ifade edilir.¹³⁵ “Hiç kimse, hiçbir şeyle haksızlığa uğratılmaz”¹³⁶ “Ancak işlediklerinizin cezasını görürsünüz.”¹³⁷ “Kim zerre miktarı iyilik işlerse onun mükâfatını, kim de zerre miktarı bir kötülük işlerse onun cezasını görür.”¹³⁸ şeklindeki Ayet-i Kerîmeler bu hususu dile getirmektedir.

“O gün ölçü-tartı haktır. Artık kimin tartıları ağır gelirse işte onlar kurtuluşa erenlerdir”¹³⁹ ayeti mîzanın hak olduğunun bir göstergesidir. Keyfiyetinin sadece Rabbimiz tarafından bilinebilecek olan bu terazilerde amelleri tartılıp ta ağır gelenler; kurtuluşa erip mutlu ve ebedi bir hayat yaşayacaklar; hafif gelenler ise, hasarete uğrayacaklardır.¹⁴⁰

Bize göre imtihan meydanı olan dünyamızda kulun bütün fiilleri sesli ve görüntülü bir şekilde kayıt altına alındığı için mîzan hadisesi bir yönüyle bu kayıtların ortaya dökülüp, sonucun ilan edilmesi halidir aslında. Unutulmaması gereken husus şudur ki, ne bu kayıtların alınmasında ne de incelenmesi ve ilan edilmesi sırasında bir kusur ve adaletsizlik bulunmaz.

Ehl-i Sünnet âlimleri ayet ve hadislerden delil getirme ihtiyacı hissetmeksizin, mîzanın hak olduğu hakikatine yer vermeyi tercih etmişlerdir. Bununla birlikte İmam-ı Azam Ebû Hanife'nin ‘el-Vasiyye’ isimli eserinde, Enbiyâ 47. Ayet-i kerimeyi delil göstererek:

“Allah Teâlâ'nın: Biz kıyamet günü adâlet terazileri kurarız...” âyeti gereği mîzan haktır dediği rivayet edilir.¹⁴¹

Akaid kitaplarındaki mîzana dair hadislerin incelendiği eserinde Bekir Tatlı;

[Cebraîl (a.s.)] “dedi ki: Ya Rasûlallah! Bana îmanın ne olduğunu anlat! O da şöyle cevap verdi: İman; Allah’a, âhîret gününe, meleklerle, kitaba, peygamberlere, ölüme, ölümden sonraki hayata, cennete-cehenneme, hesaba, mîzana ve bir bütün olarak hayrıyla-şerriyle kadere inanmandır...” şeklinde, Cibril Hadisinin içinde mîzan kelimesinin geçtiği tariklerden örnekler verir ve bu yönüyle Mîzan’a inanmanın da vacip olduğu kanaatini serdeder.¹⁴²

¹³⁵ Ebû Hanîfe, 2011a, age., s. 25.

¹³⁶ Enbiyâ, 21/47.

¹³⁷ Saffât, 37/39.

¹³⁸ Zil-zal, 99/7-8.

¹³⁹ A’raf, 7/8-9.

¹⁴⁰ Bkz, A’raf 7/9; Mü’minûn, 23/102-103; Kâria, 101/6-8.

¹⁴¹ Ebû Hanîfe, 2011b, age, s. 90.

¹⁴² Bekir Tatlı; “Ehl-i Sünnet Akait Kitaplarında Kullanılan Mîzan ile İlgili Hadisler”, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (2007), s. 6.

“Hakk Tealâ göğü yükseltti ve mîzânı koydu” ayeti ve yukarıda zikri geçen ayetlerden anlaşıldığı üzere “mîzân” bir adalet ölçüsüdür ve bu yönüyle sosyal hayatta, hukûkî hayatta ve yeryüzündeki dengeyi sağlar.¹⁴³

1.4.8.Sırat.

Sözlükte “yol”a, gideninin kendisini yutması veya kendisinin, üzerinde gideni yutması tasavvur edilerek sırat denilmiştir.¹⁴⁴ Sırat, Arapçada farklı baplarda mastar şeklinde kullanıldığında yutmak anlamına gelir. Keskin kılıca da, kestiklerini yutup geçmesi nedeniyle ‘es’sürat’ denilir. Sahih hadislerde Sırat köprüsünün kıldan ince, kılıçtan keskin olarak nitelendirilmesi, muhtemelen bu manasından dolayıdır.¹⁴⁵

Sırat Köprüsü, insanın cennet ya da cehennem öncesi geçtiği yolların sonucusudur. Söz gelimi, ruhlar âlemi, anne rahmi, çocukluk, ihtiyarlık, kabir, berzah, haşir ve sırat insanın imtihan yolculuğunda geçtiği güzergâhlardır.¹⁴⁶

Kelâm âlimleri, Meryem Sûresi’nin 71. ayetini Sırat köprüsünün varlığını ispat için delil olarak kullanmaktadırlar. Ayette şöyle denilmektedir: "İçinizden hiç biri istisna edilmeksizin, hepiniz oraya varacaktır. Bu Rabbinin katından kesinleşmiş bir hükümdür."

Hz. Peygamber ise Sıratla alâkalı bir hadisinde:

"Cehennem üstünde bir uçtan bir uca sırat köprüsü kurulur. Ümmetiyle bu sıratın ilk geçen ben olacağım. O gün peygamberlerden başkası konuşmayacaktır. O gün peygamberlerin söyledikleri; "Allah'ım selamet ver, Allah'ım selamet ver" olacaktır... İnsanlar amelleri sayesinde oradan geçerler. Bir kısmı ameli ile kurtulacak, bir kısmı da cehennemdeki hurma dikenine benzer dikenlere takıldıktan sonra kurtulacaktır"¹⁴⁷ buyurmaktadır.

Yine başka bir hadis-i şerifte:

"Bütün insanlar Sırata gelirler ve onların "vurudu" Cehennem etrafında hazır olmaktır. Sonra onlar Sıratın amellerine göre geçerler. Onlardan bazıları şimşek gibi,

¹⁴³ Yüksel, *age.*, s. 194.

¹⁴⁴ Râğıb el İsfahani, *Müfredat, Kur'an Kavramları Sözlüğü*, Tercüme: Abdülbaki Güneş ve Mehmet Yolcu, (3. Baskı, İstanbul: Çıra Yayınları, 2012), s. 492.

¹⁴⁵ Ramazan Ege, “Tarik, Sebil, Sırat Ve Sir'a Kelimelerinin Arap Dili Açısından Mukayeseli Anlamları Ve Kur'an-ı Kerim’de Kullanılışları”, *DEÜ. İlahiyat Fak. Dergisi*, Sayı: XIX, (2004), s. 45 vd..

¹⁴⁶ Nursî, *2016a, age.*, s. 35.

¹⁴⁷ Buharî, K. Rikak, 52.

bazısı rüzgâr gibi, bazısı kuş gibi, bazısı hızlı at gibi, bazısı hızlı deve gibi ve bazısı da koşan insan gibi geçip oradan kurtulurlar"¹⁴⁸ buyrulmaktadır.

1.4.9.Şefaât.

Ahîret konusu içerisinde sıklıkla geçen konu başlıklarından birisi de şefaât kavramıdır. Bu kavram genel olarak, âhirette Peygamberlerin ve Rabbimizin izin verdiği sâlih kulların, müminlerin affedilmesi için Cenab-ı Allah'a niyazda bulunması şeklinde tarif edilir.¹⁴⁹

Şefaât; Ehl-i Kitabın da içinde bulunduğu birçok dinde, kurtuluş ümidi olarak¹⁵⁰ görülmenin yanında, aynı zamanda tartışılan bir kavram olarak ta karşımıza çıkmaktadır. Zira Kur'an'da şefaâtle ilgili, müspet manada da, menfi manada da ayet bulunmaktadır. Öyle ki şefaâtin varlığını söyleyenlerle, yokluğunu söyleyenlerin en kuvvetli referansları hep ilgili ayetler olmuştur.¹⁵¹

Ehl-i Sünnete göre mahşerde ilk şefaât edecek olan Hz. Muhammed (s.a.s.)'dir. O'nun hesabın başlaması için yaptığı ve Şefâ'atü'l-Uzmâ tabir edilen Büyük Şefaati, pek çok hadis kitabında¹⁵² zikredilmektedir.¹⁵³

Ehl-i Sünnetin önde gelen imamlarından İmam-ı Matûrîdî, melekler, Hz. Peygamber ve diğer peygamberleri şefaât edecekler arasında sayarken, tevhid ehli olan herkesin, günahına bakılmaksızın şefaâten faydalanacağını ifade etmiştir.¹⁵⁴

İslâm'ın, cahiliye Araplarının zihin algılarında yaptığı değişikliklerden biri de, şefaât konusudur. Zira Mekkeli Müşrikler, putların kendilerini Allah'a yakınlaştıracığını ve kendilerine şefaât edeceklerini savunmakta idiler. İşte Kur'an'da şefaâtin olmayacağını ifade eden ayetler; müşriklerin putlara dair ümitlerini suya düşüren ayetlerdir.¹⁵⁵

Bu ayetlerden mesela Zümer Sûresi'nde Allah c.c. şöyle buyurur;

¹⁴⁸ İbn-i Kesir, *Tefsir*, III. 132.'den aktaran Şevki Saka, "Müminler Cehenneme Girer mi?", *Ankara Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, Cilt: XXXXI, (2000), s. 33.; Krş., Fatma Pınar, "İslâm Düşüncesinde Âhîret İnanıcının Temel Dayanakları", *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: V, (2016), s. 206.

¹⁴⁹ Mustafa Alıcı, "Şefaât" *DİA*, Cilt: XXXVIII, (İstanbul: TDV. Yayınları, 2010), s. 441 vd..

¹⁵⁰ Alıcı, *age.*, s. 441 vd..

¹⁵¹ Mustafa Şen, "Maturîdî'nin Tefsiri Bağlamında Şefaât", *Ekev Akademi Dergisi*, Yıl: 22, Sy., 73, (Kış 2018), s. 485-512.

¹⁵² Buhârî, *Tefsir 2*; Müslim, *İman* 84.

¹⁵³ Şen, *age.*, s. 485.

¹⁵⁴ Bkz., Abdüllatif el Harpûtî, *Tenkîhu'l-Kelam Fî Akaidi Ehli'l-İslâm*, Çeviren: İ. Özdemir ve F. Karaman, (Elazığ: TDV. Elazığ Şubesi Yayınları, 2000), s. 281 vd..; Şen, *age.*, s. 485 vd..

¹⁵⁵ Şen, *age.*, s. 486.; Ayrıca Bkz. Müddessir, 74/48; A'raf, 7/53; Yasin, 36/23, 24; Şuara, 26/100, 101; Yunus, 10/17, 18; Enam, 6/51, 70, 94; Zümer, 39/43, 44; Mümin, 40/18; Rûm, 30/1-13; Bakara, 2/48, 123, 254.

“Yoksa onlar kendilerine Allah’tan başka şefaathçiler mi edindiler? De ki: "O şefaathçiler hiçbir şeye güç yetiremez, hiçbir şeyi kavrayamaz olsalar da mı? De ki: "Şefaath etme yetkisi bütünüyle Allah’a aittir; göklerin ve yerin hükümrânlığı O’nun elindedir; sonunda kaçınılmaz olarak dönüp O’na varacaksınız."¹⁵⁶ Bu ve benzeri ayet-i kerimelerden yola çıkarak şöyle bir yargıya varılmalıdır: Mekkeli müşrikler, âhirete inanmadıklarına göre, putların şefaathı; dünya şefaathı olmalıdır.¹⁵⁷

Kaynaklar, Ebu Leheb’in bir defasında: “Âhiret yok ama eğer kardeşimin oğlunun dediği gibiyse (yani âhiret var ise) ben mallarımı ve çocuklarımı fidiye olarak verir ve o azaptan kurtulurum”¹⁵⁸ dediğini nakleder.

Mu’tezile âlimlerinin bazıları şefaath; sadece müminlerin derecelerinin yükselmesi anlamını yüklerken; günahkârların ebedi cehennemde kalacağı inanişinde olan Haricilerle bir kısım Mu’tezile mensupları şefaathı reddetmişlerdir.¹⁵⁹ Konuya ‘el-menzile beyne’l- menzileteyn’ akidesi çerçevesinden bakanlar da olmuş ve onlara göre bir kişi, büyük günah işleyip te tövbe etmeden ölürse, bir müddet Arasat’ta (cennet ile cehennem arası bir yer) kalıp sonra cehenneme gireceği söylenmiştir.¹⁶⁰

Ehl-i Sünnet âlimleri sadece Mu’tezile ve benzeri aykırı görüşlere cevap vermekle kalmamış, aynı zamanda şefaathın aklen mümkün olduğunu gösteren izahlara da başvurmuştur. Bunlardan bir kaçısı şu şekildedir;

Örneğin Allah, her şeyi bir sebeple yapmaktadır. Sözelimi, rızık veren kendisi olduğu halde, rızık elde edilebilmesi için birilerini sebep kılmış; yine mesela Şâfi olan kendisi olduğu halde, şifa verme işini bir doktor vesilesiyle gerçekleştirmektedir.¹⁶¹

1.4.9.a.Büyük Günah İşleyenlere Şefaath.

Zeydiyye Mezhebine göre şefaath; sadece cennetlikler için olacak olup, oradakilerin derecelerinin yükselmesi şeklinde olur. Şefaath aynı zamanda sadece günahına pişman olanlar için olacak ve cehennemliklere şefaath olmayacaktır.¹⁶²

¹⁵⁶ Zümer, 39/43, 44.

¹⁵⁷ İsmail Hakkı Bursevî, *Ruhu’l-Beyân fî Tefsîri’l-Kurân*, (Beyrut: Dârü’l- Kutübi’l-İlmiyye, 2009), IV/29.

¹⁵⁸ Hüseyin Çelik, “Kuran’da Şefaath”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt-Sayı: III-1, (2015), s. 289.

¹⁵⁹ İbrahim Canan, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, Cilt: XIV, (Ankara: Akçağ Yayınları, 1992), s. 401, 402.

¹⁶⁰ Şen, *age.*, s. 487; Ayrıca Bkz. Çelik, *age.*, s. 285.

¹⁶¹ Çelik, *age.*, s. 283 vd..

¹⁶² Yusuf Gökalp, “Zeydiyye”, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, H. Onat ve S. Kutlu (Ed.), (Ankara: Grafiker Yayınları, 2012), s. 233 vd..

Ehl-i Sünnetin, ‘ehl-i kebaire ve şefaate’ hakkındaki görüşlerine göz attığımızda; İmam-ı Maturîdî’nin şefaati; cezayı gerektiren davranışlarda, Allah’ın razı olduğu sâlih kimselerin aracılığı ile günahların affedilmesi şeklinde tanımladığını görürüz.¹⁶³ İmam-ı Maturîdî, Mu’tezile Mezhebinin, Mümin Sûresi, 7. ayetinden¹⁶⁴ yola çıkarak meleklerin şefaatinin dünyada tövbe edenler için geçerli olacağını; buna karşılık büyük günah işleyen ve tövbe etmeyenlerin ebedi cehennemde kalacaklarını söylemelerine karşın, tövbe edenlerin zaten kurtuluşa erişecekleri için şefaate ihtiyaç duymayacaklarını savunur. O’na göre ihtiyacın olduğu yerde menfaat gözetilir. Büyük günah işleyenler, şefaate muhtaç olup, onlar için şefaate haklıdır.¹⁶⁵

Mu’tezile, büyük günah işleyeni, “el menzile beyne menziletayn” yani ne mümin ne de kâfir olarak gördükleri için onlara göre, büyük günah işleyen kişi tövbe etmeden öldüğü takdirde, belli bir süre Arasat’ta (Cennetle cehennem arası bir yerde) kalıp sonra da ebedi olarak cehenneme gidecektir.¹⁶⁶

Mu’tezile, görüşlerinin haklılığını savunabilmek için, büyük günah işleyenlere şefaate edilmeyeceğini söylemiş, fakat böyle yapmakla bir yandan da onları kâfirlerle bir tutma yanlışlığına düşmüştür, zira ayette kâfirlere şefaatin olmayacağı ifade edilmektedir.

İmam-ı Maturîdî, “Rabbimiz! Peygamberlerin aracılığıyla bize vaad ettiklerini ver bize; kıyamet gününde bizi rezil etme. Sen asla sözünden caymazsın.” mealindeki ayeti kerimeyi,¹⁶⁷ *Peygamberlerin ümmetleri için istiğfar edeceği vaadini bize nasib eyle* şeklinde anlar ki, bu da bir nevi şefaattir.¹⁶⁸ Maturîdî’ye göre bu ayet, hem Mu’tezile’nin “büyük günah işleyen için şefaate nail olamayacağı” yönündeki tezlerini çürütmekte, hem de büyük günah işleyenlerin şefaate erebileceklerine delildir. Maturîdî’ye göre kul büyük günah işlerken ne Allah’a isyan düşünür, ne de şeytana tapma. O’nun bu konudaki tutumu ya nefse yenik düşmesi ya da öfkesine

¹⁶³ Maturîdî, 2004, *age.*, s. 329; Şen, *age.*, s. 489.

¹⁶⁴ Ayetin mealı: “Arşta taşıyanlar ve onun çevresinde bulunanlar (melekler), Rablerini hamd ederek tesbih ederler, O’na inanırlar ve inananlar için şöyle diyerek bağışlanma dilerler: “Ey Rabbimiz! Senin, rahmetin ve ilmin her şeyi kuşatmıştır. O halde tövbe eden ve Senin yoluna uyanları bağışla ve onları cehennem azabından koru!” Bkz. Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur’an-ı Kerim Mealı*, (20. Baskı. Ankara: 2010), s. 466.

¹⁶⁵ Maturîdî, Ebû Mansur Muhammed b. Mahmûd, *Kitâbü't-Tevhîd*, Tercüme: Bekir Topaloğlu, (14. Basım. Ankara: İsam Yayınları, 2019), s. 617 vd..

¹⁶⁶ Çelik, *age.*, s. 283 vd..

¹⁶⁷ Âl-i İmrân, 3/194

¹⁶⁸ Maturîdî, 2010, *age.*, s. II/517.

hâkim olamayışındandır.¹⁶⁹ Dolayısıyla kâfire şefaata edilmemekte ama mü'min büyük günah dahi işlese şefaata edilmektedir. Tahrim Sûresi 10. Ayetinde geçen darb-ı mesel Lût ve Nuh a.s.'in eşleri içindir ki, O'nlar kâfirdirler.

Nesefî ise, büyük günah işleyenlere yapılacak şefaata konusuna farklı bir açıdan yaklaşarak; Cenab-ı Hakk'ın ehl-i kebâiri şefaata olmaksızın da bağışlayabileceğini, bu mümkün olduğuna göre peygamberlerin, ana-babalarının-evlatların, hocaların-talebelerin, iyi insanların şefaatlerini duaları sebebiyle bağışlanmasını caiz görür.¹⁷⁰

1.4.9.b. Peygamber Dışındakilerin Şefaati.

Vehhabî hareketinin kurucusu Muhammed b. Abdilvehhab'a göre, Hz. Muhammed'den başka melekler, küçük çocuklar ve velîler de şefaata edecektir. Lâkin bu Allah'ın iznine bağlıdır.¹⁷¹ Zira şefaata etme ve şefaate izin verme yetkisi Allah'a özel bir hakktır. Dolayısıyla ne Hz. Peygamberden ve ne de velîlerden şefaata beklenilmez. Hz. Muhammed'den bu anlamda şefaata beklemek şirkettir ve müşriklerin putları aracı kılmaları gibidir. Şefaata, Hz. Muhammed'den değil Allah'tan istenilmelidir. “Allah'ım beni O'nun şefaatinden mahrum etme! Allah'ım O'nu bana şefaataçî kıl!” şeklinde dua edilmesi gerektiği ifade edilir.¹⁷²

Kimlerin şefaata edebileceği konusunda Ehl-i Sünnet âlimlerinin genel görüşü şudur: Allah'ın izin verdiği kişiler, yine Allah'ın razı olduğu kişilere şefaata edebilir.¹⁷³

Hanefî mezhebinin kurucusu Ebû Hanîfe (ö.150/767) “Fıkhu'l-Ekber” adlı eserinde yalnızca peygamberlerin şefaatinden bahsederken eserin şarihi Ali el-Kari (ö.1014/1605) velîlerin, âlimlerin, şehit olanların, fakirlerin ve hatta buluğa ermeden ölen müminlerin çocuklarının bile şefaatinden bahseder.¹⁷⁴ Matûrîdî kelâm âlimlerinden Sabûnî de peygamberlerin yanı sıra hayırlı insanların da şefaata edebilecekleri bilgisini verir.¹⁷⁵

¹⁶⁹ Mâtûrîdî, 2019, *age.*, s. 702 vd.; 2010, *age.*, III/256-257.

¹⁷⁰ Ahmet Ak, *Hanefî Maturîdî Âlimlerine Göre Şefaata Kitabı*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017), s. 102.

¹⁷¹ Ethem Ruhi Fığlalı, *Çağımızda İtikadi İslâm Mezhepleri*, (12. Baskı, İstanbul: Selçuk Yayınları, 2004), s. 100.

¹⁷² Sönmez Kutlu, “Vehhabilik”, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, H. Onat ve S. Kutlu (Ed.), (Ankara: Grafiker Yay., 2012), s. 494, 495.

¹⁷³ Şen, *age.*, s. 487; Ayrıca Bkz. Soysaldı, *a.g.e.*, s. 72.

¹⁷⁴ Ali el-Kârî, *Şerhu Fıkhi'l-Ekber*, (Mısır: Daru'l-Kutubi'l-Arabiyyeti'l-Kubra, 1971), s. 84.

¹⁷⁵ Nureddin Es-Sâbûnî, *el-Bidâye fi Usûli'd-Din*, (Şam: 1979), s. 83.

Kur'an-ı Kerim'de yer alan şu ayet, Allah'ın kendisine şefaât izni vereceği kimselerden bahsetmektedir:

“Rahman'ın katında söz almış olanlardan başkaları şefaât hakkına sahip olmayacaklardır.”¹⁷⁶ Ayette geçen, Allah katında “söz almış” kimselerle ilgili kastedilenlerin; Allah'a ve peygamberlerine inanan, Allah'ın emirlerini yerine getiren, kelime-i şehadet ve onun gereklerini yerine getiren, tevhit ve nübüvvet ahdi üzerine olan ve Rabbimizin şefaât etmelerine söz verdiği melekler ve peygamberler olduğu¹⁷⁷ rivayet edilmiştir.

İmam-ı Maturîdî, “Makam-ı Mahmûd”un Hz. Peygamber'in ümmetindeki günahkâr kişilere şefaât edeceği bir makam olabileceğini söyler.¹⁷⁸ Bizim kanaatimiz de Allah Rasûlü başta olmak üzere, Cenab-ı Hakk'ın izin verdiği herkesin şefaât edebileceği yönündedir. Doğruyu en iyi Allah bilir.

1.4.10.Âhiretin, Cennet-Cehennemin Sonsuzluğu ve Kâfir'in Cehennemde Ebedî Oluşu Meselesi.

Âhiretin, cennet ve cehennemin sonsuz oluşu, hemen bütün Ehl-i Sünnet âlimlerince benimsenmekle birlikte, cehennemin sonlu olabileceğiyle alakalı hicrî 1. yıllara kadar giden tartışmalar olmuştur.¹⁷⁹

Ebü'l-Hüzeyl el-Allâf'a (v. 235/849) atfedilen bir görüşte ise, ahiret için ebedî bir yok oluş söz konusu olmasa da, cennet ve cehennemin ehillerinin hareketleri sükûn bulacak ve bu hareketsizlik hali içerisinde ebediyyen kalacaklardır.¹⁸⁰ Allaf'ın bu görüşünden ölmeden önce tövbe ettiği rivayet edilir.

Budizm de cennet cehennem devresi, devamlı olmayıp, gerçek mutluluk ancak tenasüh yoluyla Nirvana'ya ulaşmakla mümkündür.¹⁸¹

Yeni Ahide göre ise cehennem, şeytanın ve takipçilerinin gideceği ıstırap gölü ve ceza yeridir.¹⁸²

¹⁷⁶ Meryem, 19/87.

¹⁷⁷ Çelik, *age.*, s. 306.

¹⁷⁸ Maturîdî, 2004, *age.*, III, 185.

¹⁷⁹ Yusuf Şevki Yavuz, “Azap”, DİA, Cilt: IV, (İstanbul: TDV. Yayınları, 1991), s. 302 vd..

¹⁸⁰ Eş'arî, Ebü'l-Hasan, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfü'l-Musallîn*, Thk.: Helmut Ritter, (Wiesbaden: 1963), s. 163, 475, 485, 543.

¹⁸¹ Ahmet Çelik, “Kur'an' a Göre Cehennem 'de Kalmanın Semantik Tahlili”, *Ekev Akademi Dergisi*, Yıl: 6, Sayı: 11 (Bahar 2002) s. 76 vd..

¹⁸² Kitabı Mukaddes, “*Yeni Ahit*”, Matta 25/41, (İstanbul: Kitab-ı Mukaddes Şirketi, 1972).

Topaloğlu, “Hûd Sûresinde¹⁸³ cehennem azabı için ebediyet kaydı yer almadığı halde, cennet hayatı için ‘tükenmeyen ve kesintiye uğramayan lütuf’ ifadesi kullanılmıştır”¹⁸⁴ demek suretiyle, cennetin ebediliğine vurgu yapmıştır.

Mevcudattaki bütün güzelliklerin, Cenab-ı Hakk’ın cemalinin cilvelerinin yansımaları olduğunu ifade eden Nursî de, müminlerin ‘ebedî bir ziyafet gâh olan cennete’ çağırıldıklarını ifade etmek sûretiyle, cennetin sonsuz oluşunu nazarlara vermeye çalışmıştır.¹⁸⁵

Nursî ayrıca Cenab-ı Hakk’ın Cevâd ve Cemîl isimlerinin tecellilerinin bile, tek başlarına ebedî olan cennetin vücudunu gerekli kılacağından bahseder. O’na göre Cevâd ismi; nihayetsiz cömert olmayı gerektirir. Nihayetsiz cömert olabilmek için, ikram edeceğimiz şeylerin de, bunların ikram edileceği mekânların da ve dahi ikram edileceklerin de sonsuz olmaları gerekmektedir. Bitmez tükenmez servetlere sahip olma, teşekkür edici, muhtaç insanların varlığını gerekli kılmakla kalmaz aynı zamanda bu insanların istifade ettikleri nimetlerden zevk almalarını ve hatta bu zevkin de daimi olmasını gerekli kılar. Zira kaidedendir ki, devam etmeyen lezzet eleme dönüşür. Dünyanın içindeki sonsuz güzelliklerin, Rabbimizin cûd ve keremine delil olduğunu söylemekle de Nursî, yukarıda zikrettiği argümanları rasyonel bir tabana oturtmuş bulunmaktadır.¹⁸⁶ Aynı şekilde Cemîl olan Rabbimizin sahip olduğu Hüsün ve Cemal sıfatları, ebedî olduğundan kendisine müştâk olanların vücutlarının da devamlı olmasını gerekli kılar. Zira Nursî’nin ifadesiyle *daimi bir cemâl, zâil bir müştâka razı olamaz*.¹⁸⁷

Bazı ilim adamları cehennem ehlinin, cehennemde kalış süreleriyle alakalı olarak Kur’an’ı Kerim’de zikri geçen bazı âyetlerin lügat manalarından yola çıkarak; cehennemın sonlu olduğu kanaatine varmaları bize göre, meseleyi Kur’an bütünlüğü çerçevesinde ele almadıklarından kaynaklanmaktadır. Aynı kelimelerin cennet için de kullanıldığı da düşünülürse, sonlu bir cennetin anlamsızlığı ve Kur’an’ın ruhuna uymadığını anlamak güç olmayacaktır.¹⁸⁸ Azıcık dünya hayatı içerisinde işlenen bir suça karşın ebedî cehennemın olmasını akıllarına sığdıramayanlar, kâfirin nasıl da

¹⁸³ Hûd, 11/101-108 meali: Rabbinin dilediği hariç, onlar gökler ve yer durdukça o ateşte ebedî kalacaklardır. Rabbin gerçekten istediğini yapar. Mutlu olanlara gelince onlar da cennettedirler. Rabbinin dilediği hariç, gökler ve yer durdukça onlar da orada kesintisiz bir lütuf olarak ebedî kalacaklardır.

¹⁸⁴ Bekir Topaloğlu, “Cennet”, DİA. Cilt: VII, (İstanbul: TDV. Yayınları, 1993), s. 385. vd..

¹⁸⁵ Nursî, 2016b, *age.*, s. 290.

¹⁸⁶ Nursî, 2016a, *age.*, s. 83.

¹⁸⁷ Nursî, 2016a, *age.*, s. 85.

¹⁸⁸ Çelik, *age.*, s. 76. vd..

bütün mahlûkatın hukukuna tecavüz ettiğini iyi düşünmeleri gerekmektedir. Yerde, gökte ve bunların arasındaki herşeyin Allah'ı zikretmesine karşın, kâfirin Allah'ı yok sayması bu kadar zikreden kulların akıllarıyla da alay etmek olur ki, beşeri kanunlarda bile bazı suçluların beş-altı yüz yıl hapse mahkûm edilmesi bunun en güzel örneğidir. Biz cennetin olduğu kadar cehennem de ebedî olarak varolacağını düşünmekteyiz.

Öğrencilerin Cenabı Hakk'ı hakkıyla tanımaları ve bu doğrultuda gönül dünyalarını aydınlatıp kendi hislerinin ve ihtiyaçlarının farkına varmaları için okullarda Esma'ül-Hüsna konularının müfredata girmesinin yararlı olacağı kanaatini taşımaktayız. Zira bize göre, Cenab-ı Hakk'ın isimlerinin iyi anlaşılması, bu isimlerin dünya ve ahirette nasıl tecelli edeceği konusunda doğru kanaatlere erişmemize vesile olacaktır.

1.4.11.İslam'ı Duymamış Diğer Din Mensublarının Durumu.

“Şüphesiz, inananlar (Müslümanlar) ile Yahudiler, Hıristiyanlar ve Sâbîilerden (her bir grubun kendi şeriatında) Allah'a ve âhret gününe inanan ve sâlih ameller işleyenler için Rabpleri katında mükâfat vardır; O'nlara korkuya uğramayacaklar, mahzun da olmayacaklardır” (diye hükmedilmiştir.)¹⁸⁹

Kaynaklar, İbn Kesir'in kendisine tebliğ ulaşmamış, ama kendi gayretleriyle bir takım araştırmalar sonucu Allah'a ve âhret gününe inanmış, sâlih amel işleyen insanları, bu âyetin içinde gördüğünü nakleder. Yani, İslâm'ı tanımamış, önyargılarla Hz. Muhammed'in dinine girmemiş bir insanın da, Allah'a ve âhirete inanıp, sâlih amellerde bulunursa kurtulup, cennete girebileceği ifade edilmiştir.¹⁹⁰

Son devir müfessirlerinden Prof. Dr. Süleyman Ateş “Cennet Kimsenin Tekelinde Değildir” adlı makalesinde özetle, İslâm'ın bütün dinlerin ortak adı olduğunu, "Allah'ın elçileri arasında bir ayırım yapmayız"¹⁹¹ âyeti gereği, aynı misyonu yüklenen peygamberlerin arasında ayırım yapılamayacağını söyler. "Havarilere: 'Bana ve elçime inanın!' diye vahyetmişim. 'İnandık, bizim müslümanlar olduğumuza şahid ol' demişlerdi"¹⁹² vb. âyetlerden yola çıkarak esasen havarilere de Müslüman denmesi gerektiğini savunan Ateş, kendi tabiriyle *Allah'a*

¹⁸⁹ Bakara, 2/62.

¹⁹⁰ Mesut Erdal, “Kur'an'a Göre Ehl-i Kitab'ın Uhrevi Felah ve Kurtuluşu Meselesi”, *Dicle Üniv., İlahiyat Fak. Yay.*, No: 7, Cilt-Sayı: IV-1, 2002, s. 1-35.

¹⁹¹ Bakara, 2/285.

¹⁹² Maide, 5/112.

*şirksiz, âhirete şeksiz inanan*¹⁹³ ve *salih amel yapan* her İlahî din mensubunun cennetle müjdelenebileceğinin altını çizer.¹⁹⁴

Varlıkları Allah' a ortak koşmanın; küfür olacağını ve Kur'an' ın Ehl-i Kitabı tevhide çağırıldığını ifade eden Ateş, Hz. Muhammed'i duymuş olan Ehl-i Kitabı ayrı tutarak; onların kurtuluşu için gerekli olan şartı şöyle dile getirir:

“Ancak Hz. Muhammed (s.a.s.)' in peygamberliğini duymuş Kitap ehlinin, onun gerçekten Hakk tarafından vahiy alan bir peygamber olduğunu, O'na gelen Kur'an'ın da Hakk'ın vahyi olduğunu kabul etmesi, buna, inanması gerekir. Bunu kabul ederse kendi dininin hükümlerine göre amel etse bile Allah'a şirk koşmadıkça mutlu olacaktır. Mutlaka dinini bırakıp Müslüman olması şart değildir.”¹⁹⁵

Nursî de, Hz. Peygamberi işitmiş ve davasını duymuş olanların O'nu kabul etmediğinde, Cenab-ı Hakk'ı da tanımayacağını ve sırf “Le ilehe illallah” cümlesinin kurtuluş için yetmeyeceğini söyler ve şöyle devam eder:

“Çünkü o hal, bir derece medar-ı özür olan cahilâne adem-i kabul değil; belki o kabul-ü ademdir ve o inkârdır. Mu'cizâtıyla, âsârıyla kâinatın medar-ı fahri ve nev-i beşerin medar-ı şerefi olan Muhammed aleyhissalâtü vesselâmı inkâr eden adam, elbette hiçbir cihette hiçbir nûra mazhar olamaz ve Allah'ı tanımaz.”¹⁹⁶

Şevki Saka, “Müminler Cehennem'e Girer mi?” adlı makalesinde, Meryem Sûresi 71. ve 72. âyetlerinden¹⁹⁷ yola çıkarak bütün insanlığın cehenneme gireceği gibi bir kanaatin oluştuğunu, oysa Kur'an'ın genel prensipleriyle bunun uyuşmadığını söyler. Müminlerin cehennemini sesini bile duymayıp, korku ve üzüntü hissetmeyeceklerini ifade eden âyetlerle¹⁹⁸ yukarıda zikri geçen âyetlerin çelişkili gibi gözükmesine karşılık; ‘Artık kim zerre kadar hayır yapmışsa onu görür ve kim

¹⁹³ S. Ateş'in bu yorumuna cevap veren T. Koçyiğit ise, Havarilere Müslüman denilmesi gerektiğine göre, İsa'ya inanmayanlara Müslüman değil denileceğini; hal böyleyken neden Hz. Muhammed'e inanmayanlara Müslüman değil demediği noktasında S. Ateş'i eleştirmiştir. Allah'a şirksiz, ahirete şeksiz imandan bahsedilmesinin yanında Kur'an ve Hz. Muhammed'e imanın zikredilmemiş olmasının da büyük bir eksiklik olduğunu dile getirir. Bkz. Talât Koçyiğit, “Cennet Mü'minlerin Tekelindedir”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, Cilt-Sayı: III-3, (Temmuz 1989), s. 85-94.

¹⁹⁴ Süleyman Ateş, “Cennet Kimsenin Tekelinde Değildir”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, Cilt-Sayı: III-1, (Ocak 1989), s. 7. vd..

¹⁹⁵ Ateş, *age.*, s. 14.

¹⁹⁶ <http://www.erisale.com/?locale=tr&bookId=2&pageNo=469#content.tr.2.469>. [23 Nisan 2019]

¹⁹⁷ Ayetin Meali: "Sizden oraya (Cehenneme) uğramayacak hiç kimse yoktur. Bu, Rabbinin üzerine aldığı kesinleşmiş bir hükümdür. Sonra muttakileri kurtarıp, zalimleri orada diz üstü çökmüş bir vaziyette bırakacağız."

¹⁹⁸ Enbiya, 21/102.; Yunus, 10/62. vb. âyetler.

zerre kadar şer yapmışsa onu da görür.’ âyeti mucibince¹⁹⁹, herkesin yaptıklarının karşılığını mutlaka göreceğini ifade eder. Saka, dünyada işlediği ameller yüzünden cehenneme uğrayacak olan müminler olduğu gibi, suçsuz olduğu için hiç cehenneme uğramayacak müminlerin de olacağından bahseder.²⁰⁰

Ehl-i Sünnet âlimleri, cennete giremeyecek kişileri tasvir eden pek çok hadis-i şerifin, terbiyevî amaçlar taşıdığını, buna karşın îmanı olan kişilerin cehennemde bir süre azap görseler bile, eninde sonunda cennete gireceklerini kabul etmektedirler.²⁰¹

1.4.12.Fetret.

Kur’an’da genellikle îman sahibi ve salih amel işleyenlere vad edilen cennete, uzun tartışmalar sonucunda bazı âlimler tarafından çocukların, delilerin ve fetret döneminde yaşayan insanların da gireceği ifade edilmiştir.²⁰² *Fetret dönemi* kavramını birlikte inceleyelim;

Fetret kelimesi genellikle Hz. İsa’dan Hz. Muhammed (s.a.s.)’e kadar geçen peygambersiz yani tebliğsiz döneme denir. Bu dönem insanlarına da *fetret ehli* denilmektedir. Aynı zamanda Hz. Peygamber’e gelen vahyin kesintiye uğradığı dönemlere de fetret dönemi denmektedir.²⁰³

Maide Sûresi 19. Ayet-i Kerimesinde ‘Fetret kelimesi’ terim anlamıyla kullanılmış olup şu mealdedir: “Ey Ehl-i Kitap! "Bize ne bir müjdeleyici ne de bir uyarıcı geldi" demeyesiniz diye peygamberlerin arası kesildiği bir dönemde size gerçekleri açıklamak üzere elçimiz gelmişti. İşte size müjdeleyici de uyarıcı da geldi. Allah her şeye kadirdir.”

İslâm âlimleri, peygamberin daveti ulaşıpta îman etmemiş kişilerin sorumlu tutulacağı konusunda hemfikir olmakla birlikte, ehl-i fetret söz konusu olduğunda farklı gruplara ayrılmışlardır;

Söz gelimi Hz. İsa ile Hz. Muhammed (s.a.s.) arasında yaşayan ve hiç bir peygamberi duymamış insanlar eğer akıl yürüterek veya geçmiş dinlerin tesirinde kalarak tevhit noktasında kalabilirlerse âhirette kurtuluşa erişeceklerdir. Bununla birlikte tevhitten uzaklaşarak Allah’a şirk koşanlar (Arap müşrikleri gibi), sorumlu tutulacaklardır diyen bir gurup vardır. Yine İslâm’ın çıkışından sonra yaşamış ama

¹⁹⁹ Zilzal, 99/6-8.

²⁰⁰ Saka, *age.*, s. 29 vd..

²⁰¹ Topaloğlu, 1993, *age.*, s. 384.

²⁰² Topaloğlu, 1993, *age.*, s. 376 vd..

²⁰³ Metin Yurtdağ, “Fetret”, *DİA*. Cilt: XII (İstanbul: TDV. Yayınları, 1995), s. 475-480.

bu dinin varlığından, kültür ve medeniyetten uzak yaşayan veya coğrafi uzaklıklar sebebiyle tanıma fırsatı bulamayan, bu gün dahi emsallerine rastladığımız ilkel topluluklar da fetret ehli kabul edilmektedir.²⁰⁴

İslâm öncesi dönemde yaşayan fetret ehline, Hz. Peygamber'in anne ve babası da dâhillerdir, diyen bir grup bulunmakta yine buluş çağına erişmeden ölen, Müslüman veya kâfir çocukları da fetret ehli olarak tanımlayanlar olagelmıştır.²⁰⁵

Fetret ehlinin dini sorumluluğu hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür;

Bu görüşün sahipleri, *Peygamber göndermediğimiz kavme azap etmeyiz* ayetinden²⁰⁶ yola çıkarak, 'müşrik, putperest hatta tanrıtanımaz da olsa Fetret ehli, dinen sorumlu tutulamayacağından âhirette kurtuluşa erecek ve cennete girecektir' demektedir. Başta çoğu Eş'arî âlimleri olmak üzere, Hariciler, Şia, Serahsî, Buharalı Matûridî Âlimleri, İmam-ı Şafîî, Ahmed b. Hanbel, Muhammed Abduh gibi âlimler bu görüştedir. Diğer bir görüşe göre, Allah'ın varlığına ve birliğine inanmak ve akıl yürütmeye bilinebilecek iyi amelleri yapıp, kötülerinden sakınmak şartıyla fetret ehli kurtuluşa erebilecek, aksi halde cehenneme girecektir. Ebû Hanîfe, İmam-ı Matûridî ve bu mezhebe bağlı pek çok âlim ve Mu'tezile'nin tamamının bu görüşte olduğu zikredilmektedir.²⁰⁷

Beyhaki, İbn Teymiyye, İbni Kesîr, İbn Kayyim el-Cevziyye ve İbni Hacer ve Selefîyye'nin çoğunun benimsediği bir görüşe göre; sağır olanlar, zekâ yönüyle özürsüz olanlar, tebliğin kendilerine çok ileri yaşta ulaştığı kimseler ve fetret ehlinin durumları, âhirette yapılacak bir imtihandan sonra, imtihanın neticesine göre netleşecektir. Yine fetret ehli; ne cennete, ne cehenneme girmeyecek, yeniden dirilişten sonra hesaba çekilip, ceza müddetlerince mahşer meydanında azap görecekler ve nihayetinde hayvanlarla birlikte yok olacaklardır diyen bir grup vardır. Bu görüş sahiplerine göre, bunun sebebi, sadece gayba îman edenlerin cennete gireceği ve âhirette her şeyin vuzuha kavuşacağından dolayı, artık gayba inanmanın bir anlam ifade etmiyor oluşudur.²⁰⁸

Söz konusu gruplar içerisinde, Hak dinden hiçbir şekilde haberi olmayan veya haberi olduğu halde bir takım engeller yüzünden hidayete erişimi sıkıntılı olanlar bulunmaktadır. Özellikle Eş'arî âlimlerin, ilk grubu sorumlu tutmadığı, bununla

²⁰⁴ Yurdagür, *age.*, s. 475.

²⁰⁵ Yurdagür, *age.*, s. 475; Krş.: Topaloğlu, 1993, *age.*, s. 377.

²⁰⁶ İsrâ, 17/15-16; Şuara, 26/208-209; Kasas, 28/59.

²⁰⁷ Yurdagür, *age.*, s. 475.

²⁰⁸ Yurdagür, *age.*, s. 476.

birlikte İmam-ı Matûridî'nin başı çektiği bir grubun Cenab-ı Hakk'ın verdiği akılla insanın yaratıcısının varlığını ve hatta birliğini bulabileceğini dolayısıyla ikinci grubun mesul olacağını düşündüğü nakledilmektedir.²⁰⁹

Cahız ve Gazalî, İslâm'ı ve Hz. Muhammed'in adını duymakla birlikte hükümlerine dair yeterince bilgi sahibi olamamış olanlar için; 'sadece onların mükellef tutulduğu şeylerle yükümlü oldukları kabul edilmelidir' görüşünü benimsemektedirler.²¹⁰ Muhammed Abduh ve Reşid Rıza gibi son dönem âlimlerine göre ise, İslâm hakkında yeterince bilgi edinememiş olan bu gruplar, akli muhakemeleriyle insanlığın ortak ahlaki değerlerine ve yaşadıkları coğrafyada bulunan nebevi öğretilerin gereklerine uymak mecburiyetindedirler.²¹¹

Metin Yurdagür, İslâm Ansiklopedisi'nde yayımlanan fetret başlıklı makalesini şu sonuç cümleleriyle bitirir:

“Sonuç olarak İslâmiyet'ten hiçbir şekilde haberdar olamayanlarla fiziki imkânsızlıklar, güçlü psikolojik ve sosyal engeller yüzünden bu dinin hidayetiyle yeterince aydınlanamayanların sorumlu tutulamayacağını söylemek lazımdır. Ancak her iki grubun akli yeteneğini kullanmak ve fitratında bulunan inanç temayülünü geliştirmek suretiyle kâinatın yaratıcısının mevcudiyetini (Matûridîler'e göre varlığı yanında birliğini de) benimsemesi, ayrıca yeteneklerinden ve çevresinde yaygın olan vahye dayalı kültürlerden de faydalanarak erdemli davranışlarda bulunması gerekir.” Ayrıca akıl sahibi olduğu halde inkâra sapanların ebedî hüsrana uğrayacakları da belirtilmektedir.²¹²

Fetret ehlinin, Peygamber davetine muhatap olmayışları; onların cehenneme girecekleri konusundaki yargılar bizi tatmin etmemektedir. Eski devirlerdeki teknolojik gelişmelerin şimdiki gibi olmayışı, ilme bu kadar kolay ulaşamıyor oluşu, iletişim vasıtalarının bu günkü kadar yaygın olmayışı bilinen bir gerçektir. İslâmı yaşama noktasında ciddi zaafılar gösteren günümüz Müslümanlarının sözcelimi Avrupanın köylerinde hayatını sürdüren insanlara İslâmı tebliğ gibi bir projelerinin olmadığını düşünmekteyiz. Hâl böyleyken fetret kavramının, İslâm

²⁰⁹ Ramazan Altıntaş, “Fetret”, *Kelâm*, Ş.A.Düzgün (Ed.), (Ankara: Grafiker Yayınları, 2012), s. 583 vd.; Yurdagür, *age.*, s. 476.

²¹⁰ Gazzalî, *Faysalî't-Tefrika Beyne'l-İslâm ve'z-Zendeka*, Nşr.: Riyaz Mustafa, (Beyrut, 1986), s. 106.

²¹¹ M. Reşid Rızâ, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Hakîm, (Tefsîrü'l-Menâr)*, Cilt: I-XII, (Beyrut: 1420/1999), s. I, 336 vd..

²¹² Yurdagür, *age.*, s. 477.

öncesi ve İslâmiyet devirlerinde yaşayan belli grupları kapsadığını düşünmek yanlış olmasa gerektir.

1.4.13.A'raf.

Âhiret halleri içerisinde bir de, cennet ve cehennem arasında olduğuna inanılan A'raf vardır ki, naklî delillere uygunluğu cihetinde tercih edilen görüşe göre daha ziyade, sevap ve günahları eşit olan müminlerden oluşacaktır. Bunlar haklarında hüküm verilinceye dek Araf'ta bekleyip cennete gireceklerdir. Bazılarına göre ise Araf ehli, cennet ve cehenneme girmeyi gerektirecek bir durumu olmayan, fetret ehli ve müşriklerin buluşa ermeden ölen çocuklarından oluşmaktadır.²¹³

Ahirette mümin ve kâfirleri yüzlerinden tanıyacak olan meleklerin araf ehli olacaklarını söyleyen bir görüş; yine cennet ve cehennem ehli hakkında şahitlik yapacak olan peygamberler, âlimler ve şehitlerin de araf ehli olacaklarını söyleyen başka bir görüş te bulunmaktadır.²¹⁴

İlgili ayetlere şöylece bakabiliriz;

“İkisi (cennet ve cehennem) arasında bir sur, A'râf üzerinde de birtakım adamlar vardır. Cennet ve cehennemliklerin hepsini simalarından tanımaktadırlar. Cennetliklere, “Selâm olsun size!” diye seslenirler. Onlar henüz cennete girmemişlerdir, ama bunu ummaktadırlar.* Gözleri cehennemlikler tarafına çevrildiği zaman, “Ey Rabbimiz! Bizi zalim toplumla beraber kılma” derler. *A'râftakiler, simalarından tanıdıkları birtakım adamlara da seslenir ve şöyle derler: “Ne çokluğunuz, ne de taslamakta olduğunuz kibir size bir yarar sağladı!” * “Sizin, ‘Allah bunları rahmete erdirmez’ diye yemin ettikleriniz şunlar mı?” (Sonra cennetliklere dönerek) “Haydi, girin cennete. Size korku yok. Siz üzülecek de değilsiniz” derler.”²¹⁵

Zikri geçen ayetlere bakıldığında "Cennet ile cehennemi birbirinden ayıran surun yüksek kısmı " diye tarif edilegelen bu mekânın sakinlerinin kimler olacağı konusunda farklı görüşler olmakla birlikte bu dört ayette sanki şöyle bir tasvir bulunmaktadır;

Cennet ve cehennem arasında yüksekçe iki tarafı surlarla çevrili ama her iki grubu da yukarıdan gören konumunda bulunan insanlar var. Bu insanlar ne cennete

²¹³ Toprak, *age.*, s. 60; Ayrıca Bkz., Bekir Topaloğlu, “Kıyamet”, *DİA*, Cilt: XXV, (İstanbul: TDV. Yayınları, 2002), s. 521.

²¹⁴ Çelebi, 2012, *age.*, s.698.

²¹⁵ A'raf, 7/46-49. Ayetler.

ne cehenneme gireceği kendileri tarafından bilinmeyen ve bu belirsizliğin acı heyecanını belki endişesini taşıyan insanlardan ayrı olarak korunaklı ve cennete gideceği konusunda rahat pozisyonda bulunan ve konuştuğunda sözleri duyulacak olan ulvî mertebe sahibi kimselerdir. Cennetliklere ve cehennemliklere söyledikleri sözler, Onların bu sözleri söyleyecek makamda kimseler olduğunu bizlere hissettiriyor.

Her ne kadar Araf ehli konusunda tercih edilen görüş, Araf Ehli; fetret ehlinden, müşriklerin çocuklarından veya sevap ve günahları eşit olan kişilerden de olsa sonuçta cennete gireceklerdir.²¹⁶ denilse de biz de İmam-ı Maturîdî nin aşağıda yer verdiğimiz kanaatini taşımaktayız. İmam-ı Maturidî Araf ehlinin kimler olabileceğine dair altı yorumdan bahsettikten sonra, bu mevzûda kesin bilginin Allah katında olduğunu ve bu konuda kesin bir şey söylenemeyeceğini dile getirir.²¹⁷ Bununla birlikte, İmam-ı Maturidî'nin, peygamberler ve yüce şahsiyetlerin Araf ehlini oluşturduğunu düşündüğü tahmin edilmektedir.²¹⁸

1.4.14.Rüyetullah.

Rüyetullah, Allah'ın ahirette görülebilmesini ifade eden bir terimdir ve pek az Mu'tezile âlimi dışında bütün İslâm âlimleri cennete girenlerin Allah'ı göreceklerini kabul etmiştir. Rüyetullah, cennette insanoğlunun erişebileceği en büyük mutluluk olarak görülmüş; bu görmenin dünya kriterleriyle anlayamayacağımız bir şekilde tecelli edeceği ifade edilmiştir.²¹⁹

İbaziyye, rüyetullah konusunda Mu'tezile gibi düşünmektedir ve Allah'ın gözle görülemeyeceğine inanırlar. Bununla birlikte kalple görülmesi mevzuunda ihtilafa düşerler.²²⁰

İmam-ı Azam, Rüyetullah konusunda herhangi bir delil serdetmeksizin, müminlerin cennette gözleriyle Allah'ı göreceklerini ifade eder.²²¹

Nursî, "Ey insan! Bilir misin nereye gidiyorsun ve nereye sevk olunuyorsun?...dünyanın bin sene mesudâne hayatı, bir saat hayatına mukabil gelmeyen Cennet hayatının ve o Cennet hayatının dahi bin senesi, bir saat rüyet-i

²¹⁶ Topaloğlu, 2002, *age.*, s. 521.

²¹⁷ Mâturîdî, 2004, *age.*, II, 234, 235; V, 44.

²¹⁸ Malkoç, *age.*, s. 168 vd..

²¹⁹ Topaloğlu, 1993, *age.*, s. 383.

²²⁰ Hasan Onat ve Orhan Ateş, "Haricilik", *İslâm Mezhepleri Tarihi*, H. Onat ve S. Kutlu (Ed.), (Ankara: Grafiker Yay., 2012), s. 82; Ayrıca krş., Fığlalı, *age.*, s. 185.

²²¹ Ebû Hanîfe, 2011a, *age.*, s. 58.

cemâline mukabil gelmeyen bir Cemîl-i Zülcelâl'in daire-i rahmetine ve mertebe-i huzuruna gidiyorsun"²²² demekle, dünya ve cennet hayatının mukayesesinden sonra, cennet hayatıyla da Rü'yetullah'ı kıyaslamak suretiyle, müminler için cennetin ne demek olduğunu bir nebze olsun ihsas ettirmek istemiştir.

Kuranı Kerimde "Oysa o gün bir kısım yüzler Rablerine bakarak mutlulukla parıldayacaktır..."²²³ Şeklindeki ayet, Müminlerin cennette Allah'ı görecekleri ve çok büyük bir haz alacaklarını ifade etmektedir. Yine "Güzel yapanlara daha güzeli, bir de fazlası vardır. Onların yüzlerinde ne toz toprak bulaşığı olur ne de aşağılanmışlık izi. İşte bunlar cennetlik kullardır, kendileri orada sonsuza kadar kalıcıdırlar."²²⁴ mealindeki ayette geçen *ziyade* kelimesini Allah Rasulü; Rü'yetullah olarak tefsir etmiştir.²²⁵ "Ve gerçek şu ki onlar, o gün elbette rablerinden mahrum kalacaklardır."²²⁶ Şeklinde Kâfirlerin Allah'ın cemalini göremeyeceklerini söyleyen ayet te aynı şekilde yine rü'yetullah konusunda Ehl-i Sünnet âlimlerinin delillerindedir. Buna göre, Allah'ın görülmesi haktır ve müminler cennette Allah'ı göreceklerdir.²²⁷

İmam-ı Maturîdî, En'am Sûresi 103. Ayetinde geçen, "Gözler O'nu göremez; hâlbuki O, gözleri görür" ayetinde geçen göz kavramı organ anlamına gelen göz ise, bu Allah'ın ahirette görülebileceğine delildir zira burada, görememe değil idrak edememe, kavrayamama anlamlarının olduğunu söyler. Ona göre bir şeyin olumsuzlanması için muhtemel olması, idrak ihtimali için de, görülebilmesi gereklidir. Görülmenin mümkün olmadığı yerde idrakin olumsuzlanmasını anlamsız olarak görür.²²⁸ Yine Maturîdî, "Mûsâ, tayin ettiğimiz vakitte (Tûr'a) gelip de rabbi onunla konuştuğunda o, "Rabbim! Bana görün; sana bakayım" dedi. Rabbi, "Sen beni asla göremezsin..."²²⁹ şeklindeki ayette Mûsa a.s.'yü tenzih sadedinde O'nun hikmete ters davranma ve cahillikten uzak olduğunu belirterek mümkün olmasaydı

²²² Nursî, 2016b, *age.*, s. 290.

²²³ Kıyâme, 75/22-23; İmam-ı Maturîdî bu ayette geçen *bakma* kelimesine *bekleme* anlamını verenleri eleştirerek cennetin bekleme yeri değil, sevapların verileceği yer olduğunu dolayısıyla rüyetin gerçekleşeceğinin ifadesi olduğunu savunur. Bkz., Maturîdî, 2019 *age.*, s.181.

²²⁴ Yûnus, 10/26.

²²⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyan*, Cilt: XI, (Beyrut: Daru'l-Fikr, 1984), s. 104 vd..

²²⁶ Mutaffifîn, 83/15.

²²⁷ Toprak, *age.*, s. 70, 71.

²²⁸ Maturîdî, 2019, *age.*, s. 178.

²²⁹ A'raf, 7/143.

Allah'tan böyle bir şey istemeyeceğini dolayısıyla bu ayetin dahi rüyetullaha delil olduğunu savunur.²³⁰

Biz de zikri geçen ayetler çerçevesinde konunun ele alındığında Allah'ın cennette müminler tarafından görüleceğine inanmaktayız. Hadislerle²³¹ desteklenen rüyetten alınacak hazzın nihayetsiz olduğu kanaatini de eklersek, yaratıcısını görmemenin kâfir için ne denli bir azab ve mahrumiyet olacağı açıktır.

1.5. KONUSU AHİRET OLAN ÇEŞİTLİ ESERLER:

Kelâm İlminin kemale erdiği dönemlerde âhiret konusu; yazılan kitaplarda mutlaka yer bulmuş ve genellikle, İslâm filozoflarıyla Mu'tezile ve Havâric gibi fırkalar arasında anlaşmazlık konusu olan meseleler tartışılmıştır.

İmam-ı Gazalî ve İbni Arabî gibi tasavvuf ve irşada yönelik İslâmî eserler vermiş ilim adamları da bu çalışmalarında âhiret konularına yer vermişlerdir.

İmam-ı Gazalî'ye ait “*Kur'an-ı Kerim'de kıyamet ve ahiret*” adlı eser bunlardan bir tanesi olup Ömer Beğ tarafından tercüme edilmiştir. Yine İbni Arabî'ye ait olan “*Fütuhât-ı Mekkiyye: ahiret hayatı cennet ve cehennem.*” adlı eser de Ekrem Demirli tarafından Türkçemize kazandırılmıştır.

İslâm âlimleri, âhiret inancıyla ilgili müstakil eserler meydana getirmişlerdir. Bu eserlerin bir kısmı, insanın ölümünden veya dünyanın yıkılışından itibaren cennet ile cehennem ebediliğine kadar olan bütün âhiret hayatını içine almaktadır:

Ebû Dâvûd es-Sicistânî'ye ait “*el-Ba's*”; Süyûtî'ye ait “*el-Budûrû's-sâfire*”; İbn Kesîr'e ait “*en-Nihâye*” ve Seyyid Kutub'a ait “*Meşâhidü'l-Kıyâme fi'l-Kur'ân*”, Gazzâlî'ye ait “*ed-Dürretü'l-Fâhire*”, İbn Abdüsselâm'a ait “*Beyânü Ahvâli'n-nâs Yevme'l-Kıyâme*” bunlardan bazılarıdır.

Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebi Bekr Suyuti'ye ait (911/1505) *Ziyau'l-basar: (Ahiret âlemi ve cennet nimetleri hakkında güzel inciler)*; trc. Ahmed; sdl. E.A, İstanbul: Beyhan Yayınları, 1968. Yine; Ebü'l-Mevahib Abdülvehhab b. Ahmed b. Ali Şa'rani Mısri Şa'rani'ye (973/1565) ait *Muhtasaru tezkireti'l-Kurtûbî: Ölüm, kıyamet, âhiret ve ahir zaman alametleri*; mütercim Halil Günaydın, İstanbul: Bedir Yayınevi, 1981 ve *Es-Seadetü'l-fahira fi siyadeti'l-ahira = İlimler tasnifi (yüce ahiret makamına götüren değerli mutluluk)* tahkik-tercüme: Taşköprizade

²³⁰ Mâturîdî, 2019, age., s. 179.

²³¹ Buhari, “Tevhîd”, 42; Müslim, “İman”, 299, 300.

Ahmed Efendi, (968/1561); tahkik ve tercüme Sami Tural Erel, İstanbul: İstanbul Medeniyet Üniversitesi, 2016, gibi eserler de bu alanda yazılmış kıymetli çalışmalardır.

Âhiret hayatına dair yazılan eserlerin bir kısmı da, bu alanın belli konularını kapsamaktadır; Süleyman Toprak'ın “*Ölümden Sonraki Hayat*” ve “*Kabir Hayati*” adlı eserleri gibi.

Cennet ile cehennem tavsifi konusunda: İbn Kayyim'in, “*Hâdi'l-ervâh*” adlı eseri ve Rü'yetullah konusunda, Âcurri'nin “*et-Tasdîk bi'n-Nazar İlallahi Teâlâ fi'l-Âhire*” isimli eserini burada zikredebiliriz.

Son dönem tez çalışmaları içerisinde ise şunları sayabiliriz;

Baykan, Erdal. “Âhiret İnancının Ortaöğretim Gençliği Üzerindeki Anlamı Ve Etkileri (Alan Araştırması)”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi SBE., 1994.

Bayyığıt, Mehmet. “Üniversite Gençliğinin Dini İnanç Tutum Ve Davranışları Üzerine Bir Araştırma”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi SBE., 1989.

Bowker, John. “İslâm'da Ölüm Anlayışı”, Çeviren: Adnan Bülent Baloğlu ve Murat Yıldız, *DEÜİFD. Sy.*, IX, İzmir, 1995, s. 363-390.

Clark, W.H., “Erginlik ve Gençlik Çağında Din”, Çeviren: M. Dağ, *Eğitim Hareketleri Dergisi*, Cilt: XXII, Ankara, 1976. s. 256-259.

Çevik, Şükran. “Ölüm Düşüncesi ve Ölüm Ötesiyle İlgili Dini İnançlar”, *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi*, H. Hökelekli (Ed.), 2. Baskı, İstanbul: Değerler Eğitim Merkezi Yayınları, 2006, s. 405-445.

Dönmez, Semra. “Mu'tezile Ve Ehl-i Sünnet Bağlamında Âhiret Âlemi”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi SBE., 2007.

Fırat, Erdoğan. “Üniversite Öğrencilerinde Allah İnancı ve Din Duygusu”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi SBE., 1977.

Geçit, Halil. “Ortaokul Öğrencilerinin Âhiret İnancı Algıları (Karaman İli Örneği)”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2015.

Hökelekli, Hayati. "Ergenlik Çağı Davranışlarında Din Eğitiminin Etkisi", *UUİFD*, Cilt: I, Yıl: 1, 1986. s. 35-52.

İmamoğlu, Abdulvahit ve Yavuz, Âdem. “Üniversite Gençliğinde Dini İnanç Ve Umutsuzluk İlişkisi”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt-Sayı: XIII-23, Ocak, 2011.

Karadaş, Cağfer. *İslâm Düşüncesinde Âhîret*, Bursa: Emin Yayınları, 2008.

Koçar, Musa. *Üniversite Gençliğinin Dini İnançları*, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Basımevi, 2009.

Koltaş, Nurullah. “Batıdaki Gelenekselci Ekolün Kelâmî Konulara Yaklaşımı- René Guénon Ve Frithjof Schuon Örneği”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi SBE, 2009.

Kulat, Mehmet Ali. *Türkiye’de Toplumun Dine ve Dini Değerlere Bakışı*, Ankara: Mak Danışmanlık Şirketi Yayınları, 2017.

Kulla, Florida. “Kabir Hayatı ve Arnavutluk’ta Âhîret Anlayışı”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, SBE., 2008.

Kurt, Fatih. “Din İşleri Yüksek Kuruluna İntikal Eden İnançla İlgili Soruların Kelâm İlmi Açısından Değerlendirilmesi (2006-2010)”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi SBE., 2013.

Kuzu, Necmettin. “Düzce’deki Roman Vatandaşlarımızın Dini Tutum Ve Davranışları”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.

Malkoç, Mehmet. “Klasik Dönem Mâtürîdiyye’de Kıyâmet ve Âhîret”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi SBE., 2009.

Önal, Recep. “İlahiyat Fakülteleri XII. Kelâm Anabilim Dalı Koordinasyon Toplantısı Ve İslâm’da Âhîret İnancı Sempozyumu, 29-30 Haziran 2007”, Sivas: Kelâm Araştırmaları; 6, 2008, s. 165-178.

Öztürk, Hüseyin. "Ergende Din Duygusu ve Allah İnancının Boyutları" *Milli Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Dergisi*, Sayı: 32, Ankara, 1992.

Ünsal, Ali. “Hristiyanların İslâm’a Bakışı (Washington DC Bölgesi Örneği)”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi SBE., 2009.

Güllüce, Veysel. “Kur'an-ı Kerim'e Göre Âhîretin Varlığı”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi SBE., 1996.

2. BÖLÜM: ARAŞTIRMANIN BULGULARI.

2.1.ARAŞTIRMAYA KATILAN ÖĞRENCİLERİN, OLGUSAL KİMLİĞİ BAĞLAMINDA AHİRETE DAİR İNANÇLARININ BİÇİMLENMESİNDE ETKİLİ OLAN FAKTÖRLER:

Çalışmamızın bu bölümünde, sosyal bir varlık olan insanoğlunun dînî inanç ve tutumlarının oluşmasında önemli bir yere sahip bulunan mekân, coğrafi çevre, sosyo-kültürel unsurlar, eğitim ve ekonomi²³² gibi bizim de bağımsız değişkenlerimizi oluşturan sorular tablo şeklinde verilecektir.

2.1.1.Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Yaş Grupları.

Araştırmaya katılan öğrencilerin hangi yaş gruplarında olduklarını gösteren tablo aşağıda verilmiştir.

Tablo 1.1.: Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Yaş Gruplarına Göre Dağılımları;

Yaşınız?	YÜZDE %
18-20	23,0
20-22	65,0
22-24	12,0
Total	100,0

Tablo 1.1.'e bakıldığında araştırmaya katılan öğrencilerin yaklaşık dörtte bir oranında 18-20 yaş grubunda oldukları; %65 gibi büyük bir çoğunluğun 20-22 yaş grubunda ve yine %12'lik bir diliminde 22-24 yaş grubunda oldukları görülmektedir.

Ülkemizde üniversite gençliği üzerine yapılan araştırmalarda dine ilgisiz ve ya din karşıtı olanların ortalamasının %4 ila %20 arasında değiştiği, buna karşın gençlerin büyük çoğunluğunun dine müspet anlamda ilgi duyduğu sonucuna varılmıştır.²³³ Bize göre bir an evvel gençlik çalışmalarına ağırlık verilmeli ve çağa uygun projeler ortaya koymalıdır. Diyanet İşleri Başkanlığının son dönem “Gençliğe Değer Projeleri” adı altında ortaya koyduğu çalışmalar hayranlık uyandıracak cinsten

²³² Nilgün Çelebi, *Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları*, (Ankara: Anı Yayınları, 2001), s. 153-167.

²³³ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, (Ankara: TDV. Yayınları, 1996), s. 281; Ayrıca Bkz. Erdoğan Fırat, “Üniversite Öğrencilerinde Allah İnancı ve Din Duygusu”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, AÜİF., SBE., 1977), s. 52, 89.

olmakla birlikte, yeterli olduğunu söylemek, meselenin ciddiyetini anlamamak demek olacaktır kanaatindeyiz.

2.1.2.Öğrencilerin, Hayatlarının Büyük Çoğunluğunun Geçtiği Yerleşim Yerlerinin Durumu.

Anketimize katılan öğrencilerin, hayatlarının çoğunluğunun geçtiği yerleşim yerlerinin il, ilçe, belde, köy bazında nereler olduğu aşağıda gösterilmiştir.

Tablo 1.2.: Araştırmaya katılan öğrencilerin, hayatlarının çoğunluğunun geçtiği yerleşim yerlerinin dağılımı;

Hayatınızın Büyük Çoğunluğunun Geçtiği Yerleşim Yeri Neresidir?		YÜZDE %
	İl	43,0
	İlçe	34,0
	Belde	1,0
	Köy	22,0
	Total	100,0

Gençlerin hayatlarının çoğunun geçtiği il, ilçe, belde ve ya köy çevresindeki şahsi gözlemleri gençte dini şuurun uyanıp gelişmesinde büyük etkiye sahiptir.²³⁴ Bu yüzden ankete katılan öğrencilerin yaşamlarının büyük çoğunluğunun geçtiği yerleşim yerlerini bağımsız değişkenlerimiz arasına almış bulunmaktayız. Buna göre;

Tablo 1.2.'ye bakıldığında araştırmaya katılan öğrencilerin hemen yarıya yakını (%43) il merkezlerinde yaşarken, %34'ü ilçelerde, %22'lik bir dilimin de köylerde yaşadığı anlaşılmaktadır.

2.1.3.Öğrencilerin, Hayatlarının Büyük Çoğunluğunun Geçtiği Coğrafi Bölgelerin Durumu.

Anketimize katılan öğrencilerin bazılarının asıl memleketlerinde değil de sonradan göçerek yerleştikleri bazı bölgelerden geldikleri gözlenmiştir. Öğrencilerin, hayatlarının büyük çoğunluğunun geçtiği coğrafi bölgeler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 1.3.: Araştırmaya katılan öğrencilerin, hayatlarının büyük çoğunluğunun geçtiği coğrafi bölgelerin dağılımı;

²³⁴ İmamoğlu ve Yavuz, *age.*, s. 205 vd..

Hayatınızın Büyük Çoğunluğunun Geçtiği Coğrafi Bölge Neresidir?		YÜZDE %
	Doğu Anadolu	11,0
	Güneydoğu Anadolu	11,0
	Karadeniz	5,0
	Akdeniz	9,0
	Marmara	17,0
	İç Anadolu	11,0
	Ege	36,0
	Total	100,0

Tablo 1.3.'e bakıldığında araştırmaya katılan öğrencilerin %36'lık bölümünün hayatlarının çoğunu Ege bölgesinden gelen öğrenciler oldukları gözükmektedir. Uşak Üniversitesinin bu bölgede oluşu, tercihlerin bu yönde fazlaşmasına etki etmiş olmalıdır.

Tabloya bakıldığında öğrencilerin hayatlarının çoğunu; %17'sinin Marmara bölgesinde; %9'unun Akdeniz ve %5'inin Karadeniz bölgesinde geçirdikleri anlaşılmaktadır.

Araştırmaya katılan öğrencilerin Doğu, Güneydoğu ve İç Anadolu Bölgelerinde hayatının çoğunu geçirenler ise %11'lik eşit paylara sahip olduğunu görmekteyiz.

Ege ve Karadeniz bölgesinden gelen öğrenciler dışında, diğer bölgelerden gelen öğrenciler aşağı yukarı benzer oranlara sahiptirler. Bununla birlikte bütün bölgelerden gelen öğrencilerin, hayatlarının büyük çoğunluğunu geçirdikleri coğrafi bölgelerin özelliklerini taşıdıklarını varsayabiliriz.

2.1.4.Araştırmaya Katılan Öğrencilerin, Öğrenim Gördükleri Fakülteler ve Oranları.

Öğrencilerin, öğrenim gördükleri fakülteler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 1.4.: Araştırmaya katılan öğrencilerin, öğrenim gördükleri fakültelerin dağılımı;

Öğrenim Görmekte Olduğunuz Fakülte?		YÜZDE %
	Eğitim Fakültesi	17,0
	İletişim Fakültesi	16,0
	Mühendislik Fakültesi	17,0
	Fen Edebiyat Fakültesi	17,0
	İslâmi İlimler Fakültesi	16,0
	Spor Bilimleri Fakültesi	17,0
	Total	100,0

Tablo 1.4.'e bakıldığında İslâmî İlimler ve İletişim Fakültelerinden araştırmamıza katılan öğrencilerin %16; diğer fakültelerde okuyan öğrencilerin ise %17'lik eşit dilimlerde oldukları görülmektedir.

2.1.5.Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Ailelerinin, Gelir Durumları.

Öğrencilerin ailelerinin, gelir durumları aşağıda görüldüğü üzere, 'Çok İyi, İyi, Düşük' gibi öğrencinin kendini tanımlamak istediği ifadelerle belirlenmeye çalışılmıştır. Söz gelimi 1000-2000 TL arası, 2000-3000 TL arası kazancı olanlar gibi rakamlar verilmek suretiyle bir tespit yoluna gidilmemiştir. Bu da bize daha objektif sonuçlar elde etmede yardımcı olacaktır kanaatindeyiz.

Tablo 1.5.: Araştırmaya katılan öğrencilerin ailelerinin, gelir durumlarına göre dağılımı;

Ailenizin Gelir Durumu Nedir?		YÜZDE %
	Çok iyi	2,0
	İyi	15,0
	Orta	67,0
	Düşük	14,0
	Çok Düşük	2,0
	Total	100,0

Tablo 1.5.'e bakıldığında araştırmamıza katılan öğrencilerin ailelerinin %67'lik gibi büyük bir diliminin orta seviyede bir gelir düzeyine sahip oldukları görülmektedir. En uçları ifade eden yani, çok iyi ve çok düşük gelir seviyesine sahip aileler %4' lük bir kesimi oluştururken, iyi ve düşük seviyede gelir düzeyine sahip aileler ise totalde yaklaşık %30'luk bir dilimi oluşturmaktadırlar.

2.1.6.Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Farklı Mezheplere Bağlılık Durumları.

Öğrencilerin farklı mezheplere bağlılık durumları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 1.6.: Araştırmaya katılan öğrencilerin farklı mezheplere bağlılık durumlarına göre dağılımı;

Kendinizi Hangi Mezhebe Bağlı Hissediyorsunuz?		YÜZDE %
	Hanefî	61,0

Şafî	22,0
Sünnî	8,0
Şîî	1,0
Alevî	4,0
Diğer...	4,0
Total	100,0

Tablo 1.6.'ya bakıldığında %61'lik büyük bir çoğunluğun, kendilerini Hanefî mezhebine bağlı hissettiği görülmektedir.

Öğrencilerin %22'lik bir dilimini teşkil eden kısmının kendisini Şafî Mezhebinde konumlandığı görülürken; %8'lik bir dilim ise Hanefî ve Şafî ayırımından ziyade Sünnî olarak kendilerini tanımladığı görülmektedir.

Öğrencilerimizin %4'lük bir kesimini Alevî olarak kendisini görenler oluştururken; %1'lik bir grubu da Şîî Mezhebinden öğrenciler oluşturmaktadır.

Araştırmaya katılanların kalan %4'ü ise bunların dışındaki bir mezhep grubunda kendilerini hissetmekte olup “diğer” seçeneğini işaretlemişlerdir.

Her ne kadar bir şehrin üniversite öğrencilerinin mezhepsel dağılımı Türkiye ortalamasını vermek durumunda olmasa da, yukarıdaki tablo aşağı yukarı bir Türkiye profili önümüze koymaktadır.

Türkiye’de belki dünyada da pek çok inanç grubu psikolojik, sosyal, hatta siyasi bir takım sebeplerle kendilerini sayıca fazla görmek ve dışa fazla göstermek eğilimi²³⁵ içerisinde. Hal böyleyken amelî veya îtikâdî mezhep mensuplarını kesin sayılarla bilmek çok ta mümkün gözükmemektedir. Ama mesela Alevî vatandaşlarımızla ilgili yapılmış, dip notta kaynağını vereceğimiz bir çalışmada araştırmacı şu ifadelerle yer vermektedir: “sonuç olarak Türkiye’de bizim tespit ettiğimiz oranlardan hareket edildiğinde 4-5 milyon Alevî bulunduğu anlaşılmaktadır.”²³⁶ Araştırmadaki verileri doğru kabul edecek olursak anketimizdeki orana yakın olduğu sonucuna varmak mümkün olacaktır.

Söz konusu çalışmada kendine yer bulan şu ilginç anekdotu paylaşmadan edemeyeceğiz, şöyle ki; Alevîlikle Şîîliğin aynı olup farkın tarihi bir takım sebeplerden doğan bilgisizlikten kaynaklandığını söyleyenler olsa da Türkiye Alevîleri bu yaklaşıma itiraz etmişler ve İran Şîîliği’nin şeriat içerdiğini ve Sünnîliğe

²³⁵ İlyas Üzüm, *Günümüz Aleviliği*, (İstanbul: İsam Yayınları, 1997), s. 20.

²³⁶ Üzüm, *age.*, s. 23.

daha yakın olduğunu; on iki imam gibi, Ehl-i Beyt gibi bazı konular dışında benzerliklerinin olmadığını²³⁷ ifade etmişlerdir.

2.1.7.Öğrencilerin Kendilerini Dine Bağlılık Açısından İçinde Gördükleri Gruplar.

Araştırmaya katılan öğrencilerin dine bağlılık açısından kendilerini hangi grupta gördükleri aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 1.7.: Araştırmaya katılan öğrencilerin dine bağlılık açısından kendilerini hangi grupta gördüklerine göre dağılımı;

Kendinizi Dine Bağlılık Açısından Hangi Grupta Görüyorsunuz?	YÜZDE %
Çok Dindar	3,0
Dindar	55,0
Dinle az ilgili	39,0
Dinle hiç alakası yok	3,0
Total	100,0

Tablo 1.7.'ye bakıldığında araştırmaya katılan öğrencilerin %3'lük bir bölümünün çok dindar; yine %3'lük bir bölümünün ise dinle hiç alakası olmayan öğrencilerden oluştuğu görülmektedir.

Öğrencilerin %55'lik büyük bir bölümü kendisini dindar olarak görürken %39'luk bir dilim de kendisini dinle az ilgililer sınıfında konumlandırmayı tercih etmiştir.

Öğrencilerin kendilerini konumlandıkları sorular içerisinde belki de en çok bu soruda kafalarının karıştığını ve dindar mı yoksa dinle az ilgili mi oldukları konusunda karar vermede zorlandıklarını müşahade etmiş bulunmaktayız.

2.1.8.Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Mecburi Eğitime İlave Olarak Gönüllü Din Eğitimi Alma Durumları.

Öğrencilerin okullarda zorunlu alınan din dersi dışında, gönüllü olarak din eğitimi alıp almadıklarını gösteren tablo aşağıda verilmiştir.

Tablo 1.8.: Araştırmaya katılan öğrencilerin zorunlu alınan din dersi dışında, gönüllü olarak din eğitimi alma durumlarına göre dağılımı;

Zorunlu Din Dersi Dışında Gönüllü Olarak Din Eğitimi Aldınız mı?	YÜZDE %
--	---------

²³⁷ Üzümlü, *age.*, s. 122.

	Evet	63,0
	Hayır	37,0
	Total	100,0

Tablo 1.8.'e bakıldığında araştırmaya katılan öğrencilerin %63 gibi büyük bir kısmının gönüllü olarak, zorunlu din dersi dışında dînî eğitim aldıkları; öğrencilerin geriye kalan %37'lik kısmının ise sadece okullarda verilen din dersiyle yetindikleri görülmektedir.

Okullarda verilen din eğitiminin yeterliliği ve kalitesi tartışılırken, %37'lik bir grubun sadece okulda verilen din eğitimiyle yetinmiş olması bir yönüyle anket sonuçlarını okumada bize yol gösterirken bir yönüyle de %63'lük dilimin aldığı dînî eğitimin seviyesi konusunda yeni bir merak uyandırmıştır. Okul dışı alınan din eğitiminin, Kur'an ve Sünnete uygunluğu noktasında bilimsel çalışmalar yapılmalıdır diye düşünmekteyiz.

2.1.9.Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Âhiretin Varlığına İnanma Durumları.

Öğrencilerin âhiretin varlığına inanma durumları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 1.9.: Araştırmaya katılan öğrencilerin, insanın öldükten sonra ahirette yeniden diriltileceğine inanma durumlarına göre dağılımları,

	Âhiretin Varlığına İnanır Mısınız?	YÜZDE %
	Evet	99,0
	Hayır	1,0
	Total	100,0

Yukarıdaki tabloya bakıldığında öğrencilerin hemen tamamının ki, %99'luk bir çoğunluğa sahiptir, âhiretin varlığına inandıkları görülmektedir. Bununla birlikte %1'lik inanmayan bir kesimin mevcudiyetini de tabloda müşahede etmekteyiz. İnsanın fitratına, psikolojisine derc edilen ve müşahede âleminde bulunan delillerin çokluğuna rağmen âhiretin gerçekliği yine de inkâra konu olabilmektedir. Kur'an, inkâr sebeplerinin başında insanın dünyaya olan sevgisini koyar.²³⁸ Dünya

²³⁸ İbrahim, 14/3.

nimetlerinin âhirete nispetle hemen elde edilebilir olması, bu sevgide önemli bir etkidir. Aslına bakılırsa insanın bu tavrı onun selîm yaratılışına ters düşmektedir.²³⁹

Araştırmamızdaki bu son bağımsız değişkenimizi oluşturan soruya verilen cevap, Uşak Üniversitesinde bulunan öğrencilerin hemen tamamına yakın bir kısmının âhret noktasında belki de bilgisizlikten kaynaklanan konular dışında inançlarında sıkıntı olmadığını ortaya koymaktadır.

2.2.ARAŞTIRMAYA KATILAN ÖĞRENCİLERİN BAĞIMLI DEĞİŞKENLERE VERDİKLERİ CEVAPLAR:

2006-2010 Yılları arasında Din İşleri Yüksek Kuruluna sorulan sorular içerisinde, âhret hayatının evreleri diyebileceğimiz, aşağıda bizim de öğrencilere yönelttiğimiz sorular; genel sorular içerisinde %12,7 gibi yüksek bir yer işgal etmektedir.²⁴⁰ Bu oran esasen tablolarda “kararsızım” şikkını işaretleyen öğrencilerin varlığının sebebi olabilecek bir orandır. Her ne kadar, adı geçen kuruma gelen sorular çalışmamızın evreniyle tamı tamına örtüşmüyor olsa bile, genel durum hakkında bize fikir vermektedir.

2.2.1.Öğrencilerin Âhirette Yeniden Diriltirme Konusuna İnanma Durumları.

Öğrencilerin âhirette yeniden diriltilmeye olan inanç durumları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 2.1.: Araştırmaya katılan öğrencilerin, ölümün ardından âhirette yeniden diriltirme konusuna inanma durumlarına göre dağılımları;

Öldükten Sonra Âhirette Yeniden Diriltileceğiz.		YÜZDE %
Tamamen Katılıyorum		84,0
Katılıyorum		11,0
Kararsızım		4,0
Katılmıyorum		1,0
Total		100,0

Tablo 2.1.'e bakıldığında araştırmaya katılan öğrencilerin %84'ünün öldükten sonra âhirette yeniden diriltilmeye inandığını; %11'lik bir kesimle (katılıyorum) birlikte %95 oranında yeniden dirilmeye olan inancın çoğunlukta olduğunu görürüz.

²³⁹ Topaloğlu, 1998, *age.*, s. 543 vd..

²⁴⁰ Kurt, *age.*, s. 221.

Öğrencilerin %4'ünün bu soruda kararsız kaldıkları gözlemlenmektedir. Katılmıyorum cevabının bir önceki tablo olan tablo 1.9.'da âhiretin varlığına inanmıyorum diyenlerin oranına eşit olması ki %1'dir, araştırmada öğrencilerin sorulara tutarlı cevaplar verdiğini göstermektedir.

Araştırmaya katılan öğrencilerin içerisinde kararsız kalan %4'lük bir kesimin varlığından yola çıkarak diyebiliriz ki, Tablo 1.9.'da %99 oranında âhiretin varlığına inanan bir araştırma grubunun içerisindeki bu grubun kararsızlığı kanaatimizce âhirete dair dînî alt yapıya sahip olmayışlarından ileri gelmektedir. Tablo 1.7.'de “Dinle Hiç Alakası Yok” cevabını işaretleyen %3'lük bir kesimin varlığı kanaatimizi kuvvetlendirmektedir. Bununla birlikte dinle hiç alakası olmayan bu grubun dahi Âhiretin varlığına inanıyor olması²⁴¹ bizi mutlu etmektedir. Öldükten sonra ahirette yeniden diriltip diriltilemeyeceği konusunda kararsız kalan %4'lük kesimin ahiret deyince ne anladığı doğrusu merakı mûcip bir husustur. Yeniden diriltimenin olmadığı bir ölüm, ahireti netice vermeyen ebedî yokluk demek olup İslâm inanç sistemiyle alakası bulunmamaktadır.

Öğrencilerin “Öldükten Sonra Âhirette Yeniden Diriltileceğiz” düşüncesine katılma durumlarının bağımsız değişkenlere göre farklılaşma durumu SPSS programı üzerinden yoklanmıştır. Yapılan testlerde öldükten sonra âhirette yeniden diriltileceğimize dair görüşler arasında iki değişkene göre anlamlı farklılık olduğu tespit edilmiştir. Buna dair istatistiki veriler aşağıda tablolar halinde gösterilip yorumlanmıştır.

Tablo 2.1.a.: Öğrencilerin Dindarlık Algılarına Göre, Ölüm Sonrası Âhirette Yeniden Diriltirme Düşüncesine Katılma Durumlarını Gösteren Çapraz Tablo.

Kendinizi dine bağlılık açısından hangi grupta görüyorsunuz?		Öldükten Sonra Âhirette Yeniden Diriltileceğiz.				Total
		Tamamen Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	
Çok Dindar	Frekans	3	0	0	0	3
	Satır değeri %' si	100,00%	0,00%	0,00%	0,00%	100,00%
Dindar	Frekans	47	6	2	0	55
	Satır değeri %' si	85,50%	10,90%	3,60%	0,00%	100,00%
Dinle az ilgili	Frekans	33	5	1	0	39

²⁴¹ Tablo 1.9.

	Satır değeri %' si	84,60%	12,80%	2,60%	0,00%	100,00%
Dinle hiç alakası yok	Frekans	1	0	1	1	3
	Satır değeri %' si	33,30%	0,00%	33,30%	33,30%	100,00%
Total	Frekans	84	11	4	1	100
	Satır değeri %' si	84,00%	11,00%	4,00%	1,00%	100,00%

Chi-Square Tests

	Value	df	Asym. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	40,928 ^a	9	,000
Likelihood Ratio	12,708	9	,176
Linear-by-Linear Association	5,262	1	,022
N of Valid Cases	100		

Tablo 2.1.a.'da kendini dindar olarak gören öğrencilerin %3,6 sının Âhirette yeniden diriltileceğimize olan inancında kararsız kalması; bununla birlikte dinle hiç alakası olmayan grupta yer alan öğrencilerin %33,3'ünün yeniden dirilme konusuna tamamen katılıyor olması bize ilginç gelmiştir. Bize göre bu tezatın iki açıklaması olabilir; birincisi, öğrenciler dindarlık noktasında kendilerini doğru konumlandıramamaları veya bilinçli bir dindar profilimizin olmayışı. Araştırmaya katılan öğrencilerimizin %95 gibi büyük bir kısmının Âhirette yeniden dirileceğimiz fikrine katılıyor olması gösteriyor ki, bu alanda ki îman noktasında ilmî değil kalbî bir kabul söz konusudur.

Tablo 2.1.b.: Öğrencilerin Âhirete İman Etme Durumları ile İnsanın, Ölümünün Ardından Âhirette Yeniden Diriltileceği Düşüncesine Katılma Durumları Arasındaki İlişkiyi Gösteren Çapraz Tablo.

		Öldükten Sonra Âhirette Yeniden Diriltileceğiz.				Total
		Tamamen Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Tamamen Katılıyorum
Âhiretin Varlığına İnanır mısınız?						
Evet	Frekans	84	11	4	0	99
	Satır Değeri %' si	84,80%	11,10%	4,00%	0,00%	100,00%

Hayır	Frekans	0	0	0	1	1
	Satır Değeri %' si	0,00%	0,00%	0,00%	100,00%	100,00%
Total	Frekans	84	11	4	1	100
	Satır Değeri %' si	84,00%	11,00%	4,00%	1,00%	100,00%

Chi-Square Test

	Value	df	Asym. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	100,000(a)	3	,000
Likelihood Ratio	11,200	3	,011
Linear-by-Linear Association	24,802	1	,000
N of Valid Cases	100		

Tablo 2.1.b.'de âhiretin varlığına inananların %95 gibi büyük bir çoğunluğa sahip olduklarını görmekteyiz. Bununla birlikte, araştırmaya katılanların %4'ünün âhirette yeniden diriltilecek oluşumuz konusunda kararsız kalmış olması bizde, gençlerimizin sağlıklı ve yeterli bir din eğitimi almadıkları kanaatini oluşturmuştur. Kur'an ve sünnette verilen deliller bir kenara, kâinat kitabını okuyamayan bir neslin varlığına üzülererek şahitlik etmekteyiz. Âhirete var denilip, yeniden diriliş konusunda kararsız kalınması; düşündürücüdür. "Âhiret" kavramının içini boşaltan yaklaşımlardan gençlerimizi korumamız gerektiği aşikârdır.

2.2.2.Öğrencilerin, Âhiretin Varlığının İzahını Aklen Mümkün Görme Durumları.

Araştırmaya katılan öğrencilerin, âhiretin varlığının aklen izahının mümkün oluşuna dair verdikleri cevaplara göre durumları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 2.2.: Öğrencilerin, âhiretin varlığının aklen izahının mümkün olma durumuna verdikleri cevaplara göre dağılımları;

Âhiretin Varlığı; Peygamberler ve Kitaplarla Haber Verilmesinin Yanında, Aklen İzahı da Mümkündür.		YÜZDE %
	Tamamen Katılıyorum	67,0
	Katılıyorum	20,0
	Kararsızım	10,0
	Katılmıyorum	1,0
	Hiç Katılmıyorum	2,0
	Total	100,0

Yukarıdaki tabloya bakıldığında, araştırmaya katılan öğrencilerin %87’lik diliminin âhiretin varlığına inanmada; kitap ve peygamberlerin haber vermesinin yanında, aklen izahının da mümkün olduğu görüşüne sahip oldukları görülmektedir.

Öğrencilerin %10’luk bir kısmı bu konuda kararsız kalırken, %3’lük dilimi teşkil eden bir kısım ise, aklen izahı mümkün görmemektedir.

Âhiret ve âhiret hallerine dair bilgiler gayba dair haberlerdir. Bununla birlikte hem Kur’an²⁴², hem Hz. Peygamber, hem de İslâm Âlimleri âhirete dair gaybî bilgileri paylaşırken hep akla hitap etmişlerdir. Kâinat kitabını okurken, mana arka planında görmemiz gereken bir yaratıcıya dikkat çekmişler, ölümünün ardından yeryüzünün dirilişini ve baharda haşrin binlerce nümûnesinin olduğunu örneklerle nazarlara sunmaya çalışmışlar²⁴³ ve materyalist felsefenin tesiriyle sadece gördüğüne inanan insanlara bile âhiretin akılla ispat edilebileceğine dair fevkalade eserler vermişlerdir.

Yukarıda zikri geçen tüm verilerden sonra, Tablo 2.2.’de, âhiretin varlığının aklen izahını mümkün görmeyen %3’lük grubun Tablo 1.7.’de kendilerinin dinle hiç alakası olmadığına inanan %3’lük kesimle aynı kişiler olabileceğini düşünmekteyiz.

Öğrencilerin “Âhiretin varlığı; Peygamberler Ve Kitaplarla haber verilmesinin yanında, aklen izahı da mümkündür.” düşüncesine katılma durumlarının bağımsız değişkenlere göre farklılaşma durumu SPSS programı üzerinden yoklanmıştır. Yapılan testlerde Âhiretin Varlığının naklin yanında akılla da izahının mümkün olduğuna dair görüşler arasında iki değişkene göre anlamlı farklılık olduğu tespit edilmiştir. Buna dair istatistiki veriler aşağıda tablolar halinde gösterilip yorumlanmıştır.

Tablo 2.2.a.: Öğrencilerin Âhirete İman Etme Durumları ile Âhiret Hayatının Varlığını Aklen İzah Etmenin Mümkün Olduğu Düşüncesine Katılma Durumları Arasındaki İlişkiyi Gösteren Çapraz Tablo.

varlı ğına inani		Âhiretin Varlığı; Peygamberler ve Kitaplarla Haber Verilmesinin Yanında, Aklen İzahı da Mümkündür.	Total
------------------------	--	--	-------

²⁴² Yasin, 36/78, 79, 80; Rûm, 30/27, 50; Ahkaf, 46/33; Kaf, 50/3; Hac, 22/5. vb.

²⁴³ Şerafeddin Gölcük ve Süleyman Toprak, *Kelâm*, (Konya: Selçuk Üniv. Basım Evi, 1988), s. 359 vd..

		Tamamen Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Hiç Katılmıyorum	Tamamen Katılıyorum
Evet	Frekans	67	20	10	1	1	99
	Satır Değeri %' si	67,7%	20,2%	10,1%	1,0%	1,0%	100,0%
Hayır	Frekans	0	0	0	0	1	1
	Satır Değeri %' si	,0%	,0%	,0%	,0%	100,0%	100,0%
Total	Frekans	67	20	10	1	2	100
	Satır Değeri %' si	67,0%	20,0%	10,0%	1,0%	2,0%	100,0%

Chi-Square Tests

	Value	df	Asym. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	49,495(a)	4	,000
Likelihood Ratio	8,428	4	,077
Linear-by-Linear Association	16,242	1	,000
N of Valid Cases	100		

Tablo 2.2.a.'da âhiretin varlığına inanmayanların, âhiretin ispatı noktasında aklî ve naklî delilleri kabul etmemesi pek tabiidir. Bununla birlikte âhiretin varlığına inanan öğrenciler arasında %10,1'lik bir kısmın âhiretin varlığını aklen izahın imkânâtı konusunda kararsız kaldıklarını görüyoruz. Bu konuda, aklî bir izahı mümkün görmeyenlerin oranı ise %2'dir.

Abdullah Cevdet'in dile getirdiği, haşrin sokaklarında bizi gezdirecek kelâmî eserlere bu asırda ne kadar çok muhtaç olduğumuzun bir göstergesi de, âhiretin varlığına inananların, %10 gibi azımsanmayacak orandaki öğrencilerin âhiretin varlığının aklen izahının yapılabileceği konusunda kararsız kalmalarıdır. Bu oran bir yandan da şu bilgiyi bize vermektedir: öğrencilerin %12,1'i sadece nakille âhiretin varlığına inanmışlardır. Gayba dair böyle bir konuda ayet ve hadislerle âhirete inanmış olmak şüphesiz güzeldir; fakat aklımızı karıştıracak küçük fırtınaların tehdidi altında olmanın, aklın ilahlaştırıldığı asrımızda iyi neticeler vermeyeceği, aşikârdır.

Tablo 2.2.b.: Öğrencilerin Öğrenim Gördüğü Fakülteye Göre, Âhiretin Varlığının Naklin Yanında Akılla da İzahının Mümkün Olduğu Görüşüne Katılma Durumlarını Gösteren Çapraz Tablo.

Öğrenim Gördüğünüz Fakülte		Âhiretin Varlığı; Peygamberler ve Kitaplarla Haber Verilmesinin Yanında, Aklen İzahı da Mümkündür.					Total
		Tamamen Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Hiç Katılmıyorum	
Eğitim Fakültesi	Frekans	8	3	4	0	2	17
	Satır değeri %' si	47,1%	17,6%	23,5%	0,0%	11,8%	100,0 %
İletişim Fakültesi	Frekans	12	2	2	0	0	16
	Satır değeri %' si	75,0%	12,5%	12,5%	0,0%	0,0%	100,0 %
Mühendislik Fakültesi	Frekans	13	4	0	0	0	17
	Satır değeri %' si	76,5%	23,5%	0,0%	0,0%	0,0%	100,0 %
Fen Edebiyat Fakültesi	Frekans	7	8	2	0	0	17
	Satır değeri %' si	41,2%	47,1%	11,8%	0,0%	0,0%	100,0 %
İslâmî İlimler Fakültesi	Frekans	14	1	0	1	0	16
	Satır değeri %' si	87,5%	6,3%	0,0%	6,3%	0,0%	100,0 %
Spor Bilimleri Fakültesi	Frekans	13	2	2	0	0	17
	Satır değeri %' si	76,5%	11,8%	11,8%	0,0%	0,0%	100,0 %
Total	Frekans	67	20	10	1	2	100
	Satır değeri %' si	67,0%	20,0%	10,0%	1,0%	2,0%	100,0 %

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asym. Sign. (2-sided)
Pearson Chi-Square	33,627 ^a	20	,029
Likelihood Ratio	18,975	20	,523
Linear-by-Linear Association	1,484	1	,223

N of Valid Cases	100		
------------------	-----	--	--

Tablo 2.2.b.'de araştırmaya katılan öğrencilerin %87' sinin âhiretin varlığının naklin yanında akılla da izahının mümkün olduğu fikrine katıldıkları görölmektedir. Farklı fakültelerden %10 oranında bir öğrenci grubunun bu konuda kararsızım şikkını işaretlemiş olduklarına şahit olmaktayız.

Eğitim Fakóltesi öğrencilerinin %11,8'i, İslâmî İlimler Fakóltesi Öğrencilerinin ise %6,3'ünün âhiretin varlığının aklen izahını mümkün görmedikleri görölmektedir. İslâmî İlimler Fakóltesi öğrencilerine dair elimizde detay bilgi bulunmamaktadır. Söz gelimi, % de kaçının İmam-Hatip Lisesinden mezun olduğu; kaçının son sınıfta olduğu; kaçının zorunlu din eğitimi dışında gönüllü olarak din eğitimi aldığını bilemiyoruz. Bununla birlikte İslâmî İlimler Fakóltesi müfredatının âhiret konularında artırılması gerektiğini söylesek, yalmış bir çıkarımda bulunmuş olmayız diye düşünmekteyiz.

2.2.3.Âhirette Hesaba Çekileceği İçin, Kişinin Bu Dünyadaki Davranışlarına Dikkat Etme Durumlarıyla İlgili Öğrenci Görüşleri.

Kişinin 'Âhirette hesaba çekileceği için, bu dünyada davranışlarına dikkat etmesi gerektiği' yargısına öğrencilerin katılma durumlarını gösteren tablo aşağıda verilmiştir.

Tablo 2.3.: Kişinin âhirette hesaba çekileceği için davranışlarına dikkat etme durumlarına göre öğrenci görüşlerinin dağılımı;

Kişi Âhirette Hesaba Çekileceğinden Dolayı Davranışlarına Dikkat Etmelidir.		YÜZDE %
	Tamamen Katılıyorum	88,0
	Katılıyorum	8,0
	Kararsızım	4,0
	Total	100,0

Yukarıdaki tabloya bakıldığında, araştırmaya katılan öğrencilerin %88 gibi büyük bir dilimi, âhirette kişinin hesaba çekileceğinden dolayı bu dünyadaki davranışlarına dikkat etmesi gerektiği konusuna tamamen katıldığını ifade ederken; %8'lik bir dilim ise "katılıyorum" demekle, aynı görüşte olduğunu beyan etmiştir.

Âhirette hesaba çekilişin dünyadaki hâl ve hareketlerimize yansımaları konusunda %4 gibi küçük bir kısım kararsız kalırken; Ehl-i Sünnet inancında hesap

günü olarak da adlandırılan âhirette görülecek hesabın, dünyadaki yaşantımıza pozitif anlamda yansıma yapmayacağını söyleyen öğrenci bulunmamaktadır.

Âhirete îman kişi için çok büyük önemi haizdir. İnsanoğlu kendini bilip, varlığı konusunda sorular sormaya başladığı ilk dönemden itibaren, âhirete îman sayesinde yolculuğunun nereye doğru olduğunu bilmenin rahatlığını yaşar. Bu îmanla hayatı başıboşluktan kurtulup, anlam kazanan mümin; “Sizi boş yere yarattığımızı ve Bize döndürülmeyeceğinizi mi sandınız.” hitabına muhatap olmanın hazıyla hayatına yön verebilecektir.²⁴⁴

Öğrencilerin “Kişi âhirette hesaba çekileceğinden dolayı davranışlarına dikkat etmelidir.” düşüncesine katılma durumlarının bağımsız değişkenlere göre farklılaşma durumu SPSS programı üzerinden yoklanmıştır. Yapılan testlerde kişinin Âhirette hesaba çekileceği için bu dünyada ki yaptıklarına dikkat etmesi gerektiği fikrine dair görüşler arasında bir bağımsız değişkene göre anlamlı farklılık olduğu tespit edilmiştir. Buna dair istatistik veriler aşağıda tablolar halinde gösterilip yorumlanmıştır.

Tablo 2.3.a.: Öğrencilerin Mezhep Algılarına Göre, Âhirette Hesaba Çekileceğinden Dolayı Kişinin Davranışlarına Dikkat Etmesi Gerektiği Düşüncesine Katılma Durumlarını Gösteren Çapraz Tablo.

Kendinizi hangi mezhebe bağlı hissediyorsunuz?		Kişi Âhirette Hesaba Çekileceğinden Dolayı Davranışlarına Dikkat Etmelidir.			Total
		Tamamen Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	
Hanefî	Frekans	53	6	2	61
	Satır değeri %' si	86,9%	9,8%	3,3%	100,0%
Şafiî	Frekans	21	1	0	22
	Satır değeri %' si	95,5%	4,5%	0,0%	100,0%
Sünnî	Frekans	6	0	2	8
	Satır değeri %' si	75,0%	0,0%	25,0%	100,0%
Şîfî	Frekans	0	1	0	1
	Satır değeri %' si	0,0%	100,0%	0,0%	100,0%
Alevî	Frekans	4	0	0	4
	Satır değeri %' si	100,0%	0,0%	0,0%	100,0%
Diğer...	Frekans	4	0	0	4
	Satır değeri %' si	100,0%	0,0%	0,0%	100,0%

²⁴⁴ Gölcük ve Toprak, *age.*, s. 361.

Total	Frekans	88	8	4	100
	Satır değeri %' si	88,0%	8,0%	4,0%	100,0%

Chi-Square Tests

	Value	df	Asy. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	23,897 ^a	10	,008
Likelihood Ratio	15,126	10	,128
Linear-by-Linear Association	,003	1	,958
N of Valid Cases	100		

Tablo 2.3.a.'ya bakıldığında kendini Hanefî olarak görenlerin %3,3'ü ile Sünnî olarak değerlendirenlerin %25'i, insanın âhirette hesaba çekileceği için bu dünyada yapıp ettiklerine dikkat etmesi gerektiği yönündeki fikre katılma noktasında kararsız kalmış olduklarını görmekteyiz. Bize göre Hanefî Mezhebi mensupları da Sünnî grubun içinde olmakla birlikte, öğrencinin kendini tanımlayacak en ideal şıkkı bulması açısından çeşitlendirdiğimiz çalışmamızda toplamda %4 gibi bir kesimin bu soruda kararsız kalmasına bir anlam verememekteyiz.

Şafîî, Şîî, Alevî ve diğer grupların da içinde bulunduğu örneklem grubumuzun %96 oranında insanın âhirette hesaba çekileceği için bu dünyada yapıp ettiklerine dikkat etmesi gerektiği yönündeki fikre katıldıklarını görmekteyiz.

Âhirete inanmanın sosyolojik faydaları tezimiz içerisinde izah edildiği için daha fazla üzerinde durmayacağız.²⁴⁵

2.2.4.Ölen İnsanların Ruhunun, Varlığını Başka Bedenlerde Devâm Ettirme Durumu (Tenâsüh/Ruh Göçü) Hakkında Öğrenci Görüşleri.

Ölen insanların ruhunun başka bedenlerde varlığını sürdüreceğine dair yargıya öğrencilerin katılma durumlarını gösteren tablo aşağıda verilmiştir.

Tablo 2.4.: Ölen insanların ruhunun başka bedenlerde varlığını devâm ettirip ettirmeyeceği yönündeki öğrenci görüşlerinin dağılımı;

Ölen İnsanların Ruhu, Başka Bedenlerde Varlığını Devam Ettirir.		YÜZDE %
Tamamen Katılıyorum		2,0
Katılıyorum		2,0
Kararsızım		15,0
Katılmıyorum		22,0
Hiç Katılmıyorum		59,0

²⁴⁵ Bkz. "Âhirete İnanmanın Faydaları" konu başlığı.

Total	100,0
-------	-------

Tabloya bakıldığında ruhun, insanın ölümünü müteakip başka bedenlerde varlığını devam ettirdiğine inanan öğrencilerin %4'lük bir grubu oluşturduğunu görmekteyiz.

'Ruh göçü' veya Reenkarnasyon diye tanımlayabileceğimiz ve daha ziyade Hint kökenli dinlerde görmeye alışık olduğumuz bu düşünce, kanaatimizce internet ortamında servis edilen bir takım videolardan etkilenmenin bir sonucudur.²⁴⁶ Her ne kadar Tablo 1.6.'da kendini konumlandığı mezhep seçeneğinde %4'lük bir dilim "diğer" seçeneğini işaretlemiş olsa da, biz bu kesimin Hinduizm, Budizm veya Sihizm'le ilintili olduğunu düşünmüyoruz.

Ölenlerin ruhunun başka bedenlerde varlığını devam ettirmesi konusunda kararsız olan kesimin %15 gibi azımsanmayacak bir dilimi işgal ettiği görülmektedir. Araştırmaya göre %81'lik bir öğrenci gurubu ise, ruhun başka bedenlere geçiş yapmayacağı kanaatini taşımaktadır.

Öğrencilerin "Ölen insanların ruhu, başka bedenlerde varlığını devam ettirir." düşüncesine katılma durumlarının bağımsız değişkenlere göre farklılaşma durumu SPSS programı üzerinden yoklanmıştır. Yapılan testlerde Ölen insanların ruhlarının, başka bedenlerde varlığını devam ettireceği fikrine dair görüşler arasında iki bağımsız değişkene göre anlamlı farklılık olduğu tespit edilmiştir. Buna dair istatistiki veriler aşağıda tablolar halinde gösterilip yorumlanmıştır.

Tablo 2.4.a.: Öğrencilerin Öğrenim Gördüğü Fakülteye Göre, Ruhların Ölümünden Sonra Başka Bedenlerde Varlıklarını Devam Ettirecekleri Görüşüne Katılma Durumlarını Gösteren Çapraz Tablo.

Öğrenim Fakülte Gördüğünüz			Ölen insanların ruhu, başka bedenlerde varlığını devam ettirir.					Total
			Tamamen Katılıyorum	Katılıyorum	Karar sızım	Katılmıyorum	Hiç Katılmıyorum	
Eğitim Fakültesi	Frekans	0	0	1	5	11	17	
	Satır değeri % si	0,0%	0,0%	5,9%	29,4%	64,7%	100, 0%	

²⁴⁶ <https://youtu.be/srRjTmXcsg0>; <https://youtu.be/P9LCİFqLDDU>; <https://youtu.be/NLwM43vE0W0vs>. [03 Şubat 2019].

İletişim Fakültesi	Frekans	0	0	2	7	7	16
	Satır değeri %’ si	0,0%	0,0%	12,5%	43,8%	43,8%	100, 0%
Mühendis lik Fakültesi	Frekans	0	2	6	1	8	17
	Satır değeri %’ si	0,0%	11,8%	35,3%	5,9%	47,1%	100, 0%
Fen Edebiyat Fakültesi	Frekans	0	0	1	8	8	17
	Satır değeri %’ si	0,0%	0,0%	5,9%	47,1%	47,1%	100, 0%
İslâmi İlimler Fakültesi	Frekans	1	0	0	1	14	16
	Satır değeri %’ si	6,3%	0,0%	0,0%	6,3%	87,5%	100, 0%
Spor Bilimleri Fakültesi	Frekans	1	0	5	0	11	17
	Satır değeri %’ si	5,9%	0,0%	29,4%	0,0%	64,7%	100, 0%
Total	Frekans	2	2	15	22	59	100
	Satır değeri %’ si	2,0%	2,0%	15,0%	22,0%	59,0%	100, 0%

Chi-Square Tests

	Value	df	Asy. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	45,315 ^a	20	,001
Likelihood Ratio	47,264	20	,001
Linear-by-Linear Association	,061	1	,805
N of Valid Cases	100		

Tablo 2.4.a.’ya bakıldığında İslâmî İlimler Fakültesi dışındaki fakülte öğrencilerinin %15’inin Ruhların insanın ölümünden sonra, başka bedenlere gidip gitmeyeceği konusunda kararsız oldukları görülmektedir. İslâmî İlimler Fakültesi öğrencilerinin bu konuda kafalarının net olduğunu düşünürken, %6,3 oranında bir grubun, ruh göçüne dair Ehl-i Sünnet inancında kabul görmeyen bir konu hakkında “tamamen katılıyorum” şikkını işaretlemiş olduklarını üzülerken müşahade ettik. Öğrencilerin soruyu anlamadan işaretlemiş olabilme ihtimali olsa da, Spor Bilimleri

ve Mühendislik Fakülteleri içinde yer alan öğrencilerle %4 gibi bir grubun, ruh göçüne inanıyor olduğunu tabloda görmekteyiz.

“Saatler – 2002; Kaynak – 2006; Amcam Önceki Hayatlarını Hatırlıyor – 2010; Yaşam Şifresi – 2011; Ruh Eşim – 2011; Bulut Atlası – 2012; Yarının Sınırında – 2014; Jüpiter Yükseliyor – 2015”²⁴⁷ ve daha pek çok sinema filminin Milenyum çağının çocuklarının bilinçaltını reenkarnasyon inancına tesir edecek subliminal mesajlarla nasıl da etkilediğine bu asırda şahit olduk. Sağlıklı bir din eğitimi olan ihtiyacımızı yeniden ele almak zorunda olduğumuzu bu vesileyle bir kez daha hatırlamış bulunmaktayız.

Tablo 2.4.b.: Öğrencilerin Dindarlık Algılarına Göre, Ölen insanların Ruhunun, Başka Bedenlerde Varlığını Devam Ettirme Görüşüne Katılma Durumlarını Gösteren Çapraz Tablo.

Kendinizi dine bağlılık açısından hangi grupta görüyor sunuz?		Ölen insanların ruhu, başka bedenlerde varlığını devam ettirir.					Total
		Tamamen Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Hiç Katılmıyorum	
Çok Dindar	Frekans	1	0	1	0	1	3
	Satır değeri %' si	33,3%	0,0%	33,3%	0,0%	33,3%	100,0%
Dindar	Frekans	1	2	7	15	30	55
	Satır değeri %' si	1,8%	3,6%	12,7%	27,3%	54,5%	100,0%
Dinle az ilgili	Frekans	0	0	7	7	25	39
	Satır değeri %' si	0,0%	0,0%	17,9%	17,9%	64,1%	100,0%
Dinle hiç alakası yok	Frekans	0	0	0	0	3	3
	Satır değeri %' si	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	100,0%	100,0%
Total	Frekans	2	2	15	22	59	100
	Satır değeri %' si	2,0%	2,0%	15,0%	22,0%	59,0%	100,0%
Chi-Square Tests							
	Value	df		Asym. Sig. (2-sided)			
Pearson Chi-Square	22,603 ^a	12		0,031			

²⁴⁷ <http://www.listefilm.com/en-iyi-reenkarnasyon-filmleri>. [01 Nisan 2019]. Not: Yukarıda zikri geçen filmlerin tamamı yabancı film kategorisinden seçilmiştir.

Likelihood Ratio	14,694	12	0,259
Linear-by-Linear Association	4,981	1	0,026
N of Valid Cases	100		

Tablo 2.4.b.'de çok dindar olanların %2'si; yine dindar olanların da %2'si olmak üzere toplam araştırmaya katılanların %4'ü ölen insanların ruhunun, başka bedenlerde varlığını devam ettireceğine inandıkları görülmektedir.

Kararsız kalan %15'lik bir grubun varlığı söz konusu olmakla beraber, iki şey bizim daha çok dikkatimizi çekmiştir. Birincisi kendilerini “çok dindar” olarak niteleyenlerin %33,3'ünün ruh göçüne inanıyor olması; diğeri de “Dinle az ilgili olanların” %82'sinin, “Dinle hiç alakası olmayanların” %100'ünün ruh göçüne katılmıyor oluşlarıdır. Bu sonuç aklımıza, “Ahir zamanda değişik düşünceler/inançlar ortaya çıkınca, koca karıların dinine uyun.” şeklindeki rivayeti getirmiştir. Bu rivayet her ne kadar sened bakımından sahih bir kaynağa sahip değilse de, ahir zamanda özellikle yaşlı dindar köylü kadınlarının sağlam itikatları nazara verilmiştir. Sahih bilgiyle desteklenmeyen ve akla aşırı güvenen insanın varacağı yanılısamalara verilecek en güzel örneklerden biri bu tablo olacaktır kanaatindeyiz.

2.2.5.Öğrencilerin ‘Ölüm, Dünyanın Bitmesi Âhiretin Başlamasıdır’ Şeklindeki Düşünceye Katılma Durumları.

Araştırmaya katılan öğrencilere göre ölümün; dünya ve âhiret hayatlarıyla olan ilintisi aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 2.5.: ‘Ölüm, dünyanın bitmesi âhiretin başlamasıdır’ şeklindeki düşüncenin öğrenciler tarafından kabul edilme durumlarına göre dağılımı;

Ölüm; Dünya Hayatının Bitmesi, Âhiret Hayatının Başlamasıdır.		YÜZDE %
Tamamen Katılıyorum		80,0
Katılıyorum		14,0
Kararsızım		3,0
Katılmıyorum		1,0
Hiç Katılmıyorum		2,0
Total		100,0

Araştırmamıza katılan öğrencilerin %94 gibi büyük bir çoğunluğu ölümü, dünya hayatının bitip âhiret hayatının başlaması olarak görmektedir.

Ankete katılan öğrencilerin %3'lük bir bölümü ölümle âhiret hayatının başlayıp başlamayacağı konusunda kararsızken, kalan %3'lük kısmı ise %94'lük grubun aksine olarak meseleye katılmamaktadırlar.

Her ne kadar âhiret hayatı, kıyametle başlıyor gibi gözükse de, insanın ölümünden Sûr'a üfleninceye kadar geçen süreyi, dünya hayatı içinde sayma imkânı bulunmamaktadır. Hz. Peygamber (s.a.s.)'ın "Kabir hayatı, âhiret duraklarının ilkidir" şeklindeki hadis-i şerifi²⁴⁸ de bizim görüşümüzü desteklemektedir.

Âhiretin varlığına inanmayan %1'lik bir öğrenci grubunun oluşu²⁴⁹ bu tabloda yer alan ölümle âhiretin başlayacağına dair yargıya katılmayanları bir nebze anlama imkânı sağlamakla beraber, kararsız grup konusunda bize söyleyecek söz bırakmamaktadır. Kararsızların ne düşündüğünü anlamak, açık uçlu soruların yer almadığı anket tekniğiyle mümkün gözükmemektedir. Ölüm-Âhiret-Yeniden diriliş üçgeninde zihni doyumluğa ulaşamamış öğrencilerin varlığına Tablo 2.1. vb. tablolarda şahit olmaktadır.

Öğrencilerin "Ölüm; dünya hayatının bitmesi, âhiret hayatının başlamasıdır." düşüncesine katılma durumlarının bağımsız değişkenlere göre farklılaşma durumu SPSS programı üzerinden yoklanmıştır. Yapılan testlerde ölümle; dünya hayatının bitip, âhiret hayatının başlayacağına dair görüşler arasında üç bağımsız değişkene göre anlamlı farklılık olduğu tespit edilmiştir. Buna dair istatistiki veriler aşağıda tablolar halinde gösterilip yorumlanmıştır.

Tablo 2.5.a.: Öğrencilerin Hayatlarının Çoğunu Geçirdiği Coğrafi Bölgeye Göre, Ölümle Dünya Hayatının Bitip, Âhiretin Başlayacağı Düşüncesine Katılma Durumlarını Gösteren Çapraz Tablo.

Hayatınızın Büyük Çoğunluğunun Geçtiği Coğrafi Bölge Neresidir?		Ölüm; Dünya Hayatının Bitmesi, Âhiret Hayatının Başlamasıdır.					Total
		Tamamen Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Hiç Katılmıyorum	
Doğu Anadolu	Frekans	6	1	3	1	0	11
	Satır Değeri %' si	54,5%	9,1%	27,3%	9,1%	0,0%	100,0%
Güneydoğu Anadolu	Frekans	9	1	0	0	1	11

²⁴⁸ Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillah Ahmed b. Muhammed, *Müsned*, Meymeniyye, H. 1313, I/63.

²⁴⁹ Tablo 1.9.

	Satır Değeri %' si	81,8%	9,1%	0,0%	0,0%	9,1%	100,0%
Karadeniz	Frekans	5	0	0	0	0	5
	Satır Değeri %' si	100,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	100,0%
Akdeniz	Frekans	7	2	0	0	0	9
	Satır Değeri %' si	77,8%	22,2%	0,0%	0,0%	0,0%	100,0%
Marmara	Frekans	16	1	0	0	0	17
	Satır Değeri %' si	94,1%	5,9%	0,0%	0,0%	0,0%	100,0%
İç Anadolu	Frekans	11	0	0	0	0	11
	Satır Değeri %' si	100,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	100,0%
Ege	Frekans	26	9	0	0	1	36
	Satır Değeri %' si	72,2%	25,0%	0,0%	0,0%	2,8%	100,0%
Total	Frekans	80	14	3	1	2	100
	Satır Değeri %' si	80,0%	14,0%	3,0%	1,0%	2,0%	100,0%
Chi-Square Tests							
	Value	df	Asym. Sig. (2-sided)				
Pearson Chi-Square	45,660 ^a	24	0,005				
Likelihood Ratio	32,604	24	0,113				
Linear-by-Linear Association	2,744	1	0,098				
N of Valid Cases	100						

Tablo 2.5.a.'ya bakıldığında Doğu Anadolu Bölgesinden araştırmaya katılan öğrencilerden %9,1'i ölümün; âhret hayatının başlangıcı olması fikrine katılmazken, Güneydoğu Anadolu Bölgesi öğrencilerinden yine %9,1'i de bu konuya "hiç katılmamakta"dırlar. "Hiç katılmıyorum" şikkını işaretleyen bir başka bölgemiz, %2,8 oranla Ege Bölgemiz öğrencileri olmuştur.

Tüm bölgelerimiz baz alındığında %94'lük bir grubun *ölüm; dünya hayatının bitmesi, âhret hayatının başlamasıdır* şeklinde düşündüğüne şahit olmaktayız.

Tablo 2.5.b.: Öğrencilerin Dindarlık Algılarına Göre, Ölümle Dünya Hayatının Bitip, Âhret Hayatının Başlaması Görüşüne Katılma Durumlarını Gösteren Çapraz Tablo.

Kendinizi Dine Bağlılık Açısından Hangi Grupta Görüyor sunuz?	Ölüm; dünya hayatının bitmesi, âhret hayatının başlamasıdır.					Total
	Tamamen Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Hiç Katılmıyorum	

Çok Dindar	Frekans	2	0	0	0	1	3
	Satır değeri %' si	66,7%	0,0%	0,0%	0,0%	33,3%	100,0%
Dindar	Frekans	45	9	1	0	0	55
	Satır değeri %' si	81,8%	16,4%	1,8%	0,0%	0,0%	100,0%
Dinle az ilgili	Frekans	32	4	2	1	0	39
	Satır değeri %' si	82,1%	10,3%	5,1%	2,6%	0,0%	100,0%
Dinle hiç Alakası yok	Frekans	1	1	0	0	1	3
	Satır değeri %' si	33,3%	33,3%	0,0%	0,0%	33,3%	100,0%
Total	Frekans	80	14	3	1	2	100
	Satır değeri %' si	80,0%	14,0%	3,0%	1,0%	2,0%	100,0%

Chi-Square Tests

	Value	df	Asy. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	36,680 ^a	12	,000
Likelihood Ratio	17,496	12	,132
Linear-by-Linear Association	,752	1	,386
N of Valid Cases	100		

Tablo 2.5.b.'ye bakıldığında, Çok dindar ve Dinle hiç alakası olmayan grubun %1+%1=%2 ile ölümle âhiretin başlayacağı fikrine katılmadıkları gözlemlenirken; Dinle az ilgili grubun %1'lik bir dilimle, aynı fikrin etrafında toplandığına şahit oluyoruz.

Dindar ve dinle az ilgili grup içerisinde %3 gibi bir dilimin kararsız olduğu anketimizde, öğrenciler %94 oranında ölümün, âhiret hayatının başlangıcı ve dünya hayatının sonu olduğu kanaatini taşıdığı görülmektedir. Bu haliyle bir önceki tabloyla genel bir uyumun olduğu ve bunun araştırmamızın sıhhatine ilişkin fikir verdiğini ifade etmek isteriz.

Tablo 2.5.c.: Öğrencilerin Âhirete İman Etme Durumları ile Ölümün, Dünya Hayatının Bitip Âhiret Hayatının Başlaması Olacağı Yönündeki Düşünceye Katılma Durumları Arasındaki İlişkiyi Gösteren Çapraz Tablo.

Ahiretin varlığına inanır mısınız?		Ölüm, Dünya Hayatının Bitmesi, Âhiret Hayatının Başlamasıdır.					Total
		Tamamen Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Hiç Katılmıyorum	Tamamen Katılıyorum
Ev	Frekans	80	14	3	1	1	99

	Satır Değeri %' si	80,8%	14,1%	3,0%	1,0%	1,0%	100,0%
Hayır	Frekans	0	0	0	0	1	1
	Satır Değeri %' si	,0%	,0%	,0%	,0%	100,0%	100,0%
Total	Frekans	80	14	3	1	2	100
	Satır Değeri %' si	80,0%	14,0%	3,0%	1,0%	2,0%	100,0%

Chi-Square Tests

	Value	df	Asym. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	49,495(a)	4	,000
Likelihood Ratio	8,428	4	,077
Linear-by-Linear Association	23,726	1	,000
N of Valid Cases	100		

Tablo 2.5.c.'ye bakıldığında; âhiretin varlığına inanmayanların %100 oranında *ölümü âhiretin başlangıcı* görmüyor olması; aslında öğrencilerin sorularımıza tutarlı cevaplar verdiğinin de bir göstergesidir.

Bununla birlikte âhiretin varlığına inananların %2'sinin ölümü, dünyanın sonu âhiretin başlangıcı olarak görmediğini ve yine %3'lük bir kesimin ise kararsız kaldığını görmek bize garip gelmiştir. Kanaatimizce öğrenciler, ölümle âhiretin değil kabir hayatının başlıyor olacağı düşüncesine sahip olabilirler. Kıyametin insanın ölümüyle değil, dünyanın ölümüyle olacağı düşüncesinden hareketle böyle bir sonuç çıkmış olabilir diye düşünmekteyiz. Bununla birlikte öldükten sonraki faslı, dünya hayatından sayamayız.

2.2.6.'İnsanın Ölümle Beraber Sonsuza Dek Yok Olacağı' Fikrine Öğrencilerin Katılma Durumları.

Öğrencilerin, İnsanın ölümle birlikte sonsuza dek yok olacağı fikrine katılma durumlarını gösteren tablo aşağıda verilmiştir.

Tablo 2.6.: İnsanın ölümle, bir daha var olmamak üzere sonsuza kadar yok olacağı fikrine katılma durumlarına göre öğrenci görüşlerinin dağılımı;

İnsan, Ölümle Birlikte, Bir Daha Var Olmamak Üzere Sonsuza Dek Yok Olacaktır.		YÜZDE %
	Tamamen Katılıyorum	8,0
	Katılıyorum	6,0

	Kararsızım	12,0
	Katılmıyorum	11,0
	Hiç Katılmıyorum	63,0
	Total	100,0

Tabloya göre araştırmaya katılanların %12'si cevap vermede kararsız kalmıştır.

Öğrencilerin %14'ü Tablo 1.9. ve 2.1.'deki görüşlerinin aksine olarak insanın ölümlerle sonsuza dek yok olacağını düşünmektedir. Sayının yukarıda adı geçen tablolarla çelişiyor oluşu, bizde öğrencilerin bu soruyu anlamadıkları yönünde bir kanaat oluşturmuştur. Kararsızların %12 gibi bir çoğunlukta oluşu da bu görüşümüzü destekler mahiyettedir. Bununla birlikte ölümü; “sonsuza dek yok olmak” şeklinde algılayıp sorumuza bilinçli cevap veren bir kitlenin varlığıyla karşı karşıya isek, cahiliye Arap toplumunun vaktiyle içinde bulunduğu kelâmî bir problemin varlığından söz edebiliriz. “Câhiliye Araplarının çoğu, Kur'ân'da ifade edildiği gibi ölümden sonra dirilmeye asla inanmıyorlar, ölümü tekrar dirilmemek üzere bir son sayıyorlar ve bunu makul bulmuyorlardı.”²⁵⁰ Cahiliye arap toplumuyla sınırlı kalmayan bu inancın, günümüzde müntesiblerinin olduğunu görmekteyiz.

Tablo 1.9.'da %99 oranında âhiretin varlığını kabul eden; yine Tablo 2.1.'de öldükten sonra âhirette yeniden diriltileceğiz sorusuna %95 oranında katılıyorum diyen öğrencilerin bu sorudaki çelişkili ifadeleri; ya “Âhiretin sonsuz oluşu” konusunda öğrencilerde bilgi eksikliği olduğu ya da soruyu doğru hazırlamadığımız konusunda bizi muhasebe yapmaya itmiştir.

Öğrencilerin yaklaşık ¾'lük bir kısmı ise insanın ölümlerle sonsuz bir yokluğa gitmeyeceğini ifade etmişlerdir. Ehl-i Sünnetin ölüm hakkında ki görüşlerini Nursî aşağıdaki şu sözlerle özetlemiştir: “Sizlere müjde! Mevt idam değil, hiçlik değil, fenâ değil, inkıraz değil, sönmek değil, firak-ı ebedî değil, adem değil, tesadüf değil, fâilsiz bir in'idam değil. Belki, bir Fâil-i Hakîm-i Rahîm tarafından bir terhistir, bir tebdil-i mekândır. Saadet-i ebediye tarafına, vatan-ı aslîlerine bir sevkıyattır. Yüzde doksan dokuz ahababın mecmâi olan âlem-i berzaha bir visal kapısıdır.”²⁵¹

Öğrencilerin “İnsan, ölümlerle birlikte, bir daha var olmamak üzere sonsuza dek yok olacaktır.” düşüncesine katılma durumlarının bağımsız değişkenlere göre farklılaşma durumu SPSS programı üzerinden yoklanmıştır. Yapılan testlerde insanın

²⁵⁰ Bkz., Kurt, *age.*, s. 255.

²⁵¹ Nursî, 2016b, *age.*, s. 287.

ölünce ebediyen yok olacağına dair görüşler arasında üç bağımsız değişkene göre anlamlı farklılık olduğu tespit edilmiştir. Buna dair istatistiki veriler aşağıda tablolar halinde gösterilip yorumlanmıştır.

Tablo 2.6.a.: Öğrencilerin Âhirete İman Etme Durumları ile İnsanın, Ölümle Birlikte Sonsuza Kadar Yok Olacağı Yönündeki Düşünceye Katılma Durumları Arasındaki İlişkiyi Gösteren Çapraz Tablo.

Âhiretin varlığına inanır mısınız?		İnsan, Ölümle Birlikte, Bir Daha Var Olmamak Üzere Sonsuza Dek Yok Olacaktır.					Total
		Tamamen Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Hiç Katılmıyorum	T. Katılıyorum.
Evet	Frekans	8	5	12	11	63	99
	Satır Değeri %' si	8,1%	5,1%	12,1 %	11,1%	63,6%	100,0%
Hayır	Frekans	0	1	0	0	0	1
	Satır Değeri %' si	,0%	100,0%	,0%	,0%	,0%	100,0%
Total	Frekans	8	6	12	11	63	100
	Satır Değeri %' si	8,0%	6,0%	12,0 %	11,0%	63,0%	100,0%

Chi-Square Tests

	Value	df	Asym. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	15,825(a)	4	,003
Likelihood Ratio	5,794	4	,215
Linear-by-Linear Association	2,739	1	,098
N of Valid Cases	100		

Tablo 2.6.a.'ya bakıldığında, âhiretin varlığına inanmayanların tamamının, ölümle insanın ebediyen yok olacağı fikrini taşıdıkları gözükmektedir. Esasen bu beklenen bir yaklaşımdır. Bu tabloya bakarken beklemediğimiz bir sonuçla karşılaşmış bulunmaktayız, o da şudur; araştırmamıza katılan öğrencilerin Tablo 1. 9. ve Tablo 2.1.'in aksine olarak âhiretin varlığına inanan öğrencilerin de -ki tüm öğrencilere oranı %99'dur- %13,2'sinin *insanın ölünce sonsuza dek yok olacağı* fikrine katılıyor oluşlarıdır. Yine aynı grubun %12,1 gibi yüksek bir bölümünün kararsız kalmış olması, aklımıza bazı şüpheleri getirmektedir ki bunların en iyimseri, soruyu net hazırlamamış oluşumuzdur. Soruyu yanlış anlama ihtimallerini de bir kenara bırakır isek, burada ciddi bir îtikâd problemiyle karşı karşıya olduğumuzu

söyleyebiliriz. Âhret, ebed, ölüm vb. kavramların içlerinin yeniden anlaşılır bir şekilde doldurulup üniversite gençliğine sunulması gerektiği kanaatini taşımaktayız. Ölüncü ebediyen yok olunmayacağına inananların toplamının %74 oluşu, nedense sağlam bir din eğitiminin varlığı konusundaki kaygılarımızı gidermeye yetmemiştir.

Tablo 2.6.b.: Öğrencilerin Ailelerinin Gelir Durumlarına Göre, Ölümle Birlikte İnsanın, Sonsuza Dek Yok Olacağı Görüşüne Katılma Durumlarını Gösteren Çapraz Tablo.

Ailenizin Gelir Durumu Nedir?		İnsan, Ölümle Birlikte, Bir Daha Var Olmamak Üzere Sonsuza Dek Yok Olacaktır.					Total
		Tamamen Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Hiç Katılmıyorum	
Çok İyi	Frekans	0	0	1	0	1	2
	Satır değeri %'si	0,0%	0,0%	50,0%	0,0%	50,0%	100,0%
İyi	Frekans	1	5	1	2	6	15
	Satır değeri %'si	6,7%	33,3%	6,7%	13,3%	40,0%	100,0%
Orta	Frekans	5	1	9	8	44	67
	Satır değeri %'si	7,5%	1,5%	13,4%	11,9%	65,7%	100,0%
Düşük	Frekans	1	0	1	1	11	14
	Satır değeri %'si	7,1%	0,0%	7,1%	7,1%	78,6%	100,0%
Çok Düşük	Frekans	1	0	0	0	1	2
	Satır değeri %'si	50,0%	0,0%	0,0%	0,0%	50,0%	100,0%
Total	Frekans	8	6	12	11	63	100
	Satır değeri %'si	8,0%	6,0%	12,0%	11,0%	63,0%	100,0%

Chi-Square Tests

	Value	df	Asy. Sign. (2-sided)
Pearson Chi-Square	32,798 ^a	16	,008
Likelihood Ratio	22,772	16	,120

Linear-by-Linear Association	1,621	1	,203
N of Valid Cases	100		

Tablo 2.6.b.'ya bakıldığında ailesinin gelir durumu iyi olanların %40'ı; orta olanların %9'u; düşük olanların %7,1'i; çok düşük olanların %50'si, İnsanın, ölümle birlikte, bir daha var olmamak üzere sonsuza dek yok olacağını düşünmektedir.²⁵²

Araştırmamızda sayı olarak en çok %67 ile ailesinin *gelir durumu orta* olan öğrenciler yer almakta olup; bu grubun %13,4'ü kararsız kalırken, %77,6 gibi büyük çoğunluğu da ölümün ebedi yok oluş olmadığını görüşünü taşımaktadır.

Tablo 2.6.c.: Öğrencilerin Mezhep Algılarına Göre, İnsanın Ölümle Birlikte Ebediyen Yok Olacağı Düşüncesine Katılma Durumlarını Gösteren Çapraz Tablo.

Kendinizi hangi mezhebe bağlı hissediyorsunuz?		İnsan, Ölümle Birlikte, Bir Daha Var Olmamak Üzere Sonsuza Dek Yok Olacaktır.					Total
		Tamamen Katılıyorum	Katılıyorum	Karar sızım	Katılmıyorum	Hiç Katılmıyorum	
Hanefî	Frekans	3	4	2	9	43	61
	Satır değeri %' si	4,9%	6,6%	3,3%	14,8%	70,5%	100,0 %
Şafî	Frekans	3	2	7	2	8	22
	Satır değeri %' si	13,6%	9,1%	31,8%	9,1%	36,4%	100,0 %
Sünnî	Frekans	1	0	0	0	7	8
	Satır değeri %' si	12,5%	0,0%	0,0%	0,0%	87,5%	100,0 %
Şîvî	Frekans	0	0	1	0	0	1
	Satır değeri %' si	0,0%	0,0%	100,0%	0,0%	0,0%	100,0 %
Alevî	Frekans	1	0	1	0	2	4
	Satır değeri %' si	25,0%	0,0%	25,0%	0,0%	50,0%	100,0 %
Diğer...	Frekans	0	0	1	0	3	4
	Satır değeri %' si	0,0%	0,0%	25,0%	0,0%	75,0%	100,0 %
Total	Frekans	8	6	12	11	63	100
	Satır değeri %' si	8,0%	6,0%	12,0%	11,0%	63,0%	100,0 %

Chi-Square Tests

²⁵² Bu oran genelle kıyas edildiğinde %14'e tekabül etmektedir.

	Value	df	Asym. Sign. (2-sided)
Pearson Chi-Square	31,991 ^a	20	,043
Likelihood Ratio	31,577	20	,048
Linear-by-Linear Association	,958	1	,328
N of Valid Cases	100		

Tablo 2.6.c.'ye bakıldığında kendini Hanefî olarak hissedenlerin %11,5'u; Şafîî hissedenlerin %22,7'si; Alevî olarak hissedenlerin ise %25'i insanın ölümden sonra ebediyen yok olacağına inanmaktadır.

Bize göre bu tablo çok ürkütücüdür. Asla küçümsenmemesi gereken rakamlardır. Şer'î konuların bel kemiğini oluşturan haşır akidesinin yara aldığı bir delildir. Gerekli önlemlerin ilgili kurum ve kuruluşlarca ivedilikle ele alınması icap etmektedir. Araştırmamızın sonuç bölümünde gerekli değerlendirmeleri yapmış bulunmaktayız.

Hanefîlerin %3,3'ü; Şafîîlerin %31,8'i; Şîîlerin %100'ü; Alevîlerin %25'i; Diğer' i işaretleyenlerin de yine %25'i *kararsız* kaldıklarını ifade etmişlerdir.

Hanefîlerin %85,3'ü; Şafîîlerin %45,5'u; Sünnîlerin %87,5'u; Alevîlerin %50'si; Diğer seçeneğini işaretleyenlerin ise %75'i Ölümün ebedi yok oluş olduğu fikrine katılmamaktadır.

Genel bir değerlendirme yapacak olursak Hanefî ve Şafîîlerle birlikte Sünnîlerin %69'u; ölümün ebedi yok oluş olduğuna inanmazken, toplam katılımcıya nispetle %4'ü teşkil eden Alevîlerin yarısı, aynı kanaati taşımaktadır. Toplam katılımcıların %1'ini teşkil eden Şîîlerin tamamı ise bu mesele de *kararsız* kalmıştır.

Kendilerini hangi mezhepte hissettiklerini bilemediğimiz ve katılımcıların %4'ünü teşkil eden "Diğer" grubunun %75'i Ehl-i Sünnetle aynı kanaati taşımakta, %25'i ise *kararsız* seçeneğini işaretlemiş bulunmaktadırlar.

2.2.7.Öğrencilerin, Ölümle Birlikte Kabir Hayatının Başlayacağı Düşüncesine Yönelik Yaklaşımları.

İnsan için ölümden sonra kabir hayatının başlayacağı yönündeki öğrenci görüşlerinin dağılımı aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 2.7.: Ölümünden sonra kabir hayatının başlayacağı yönündeki öğrenci görüşlerinin dağılımı;

İnsan İçin, Öldükten Sonra Kabir Hayatı Başlayacaktır.		YÜZDE %
	Tamamen Katılıyorum	73,0
	Katılıyorum	18,0
	Kararsızım	5,0
	Hiç Katılmıyorum	4,0
	Total	100,0

Ölümden sonra kabir hayatının başlayıp başlamayacağı sorusuna %91’lik bir dilim, başlayacağı yönünde cevap verirken; %5’lik bir öğrenci grubu bu konuda kararsız kalmıştır. Ölüm sonrası kabir hayatının varlığına %4’lük bir öğrenci grubu ise hiç katılmamaktadır.

Otokontrol yapmak gerekirse Tablo 2.5’de ölümle, âhiret hayatının başlayıp başlamayacağı sorusunu sormakla; kabir hayatının konumu konusundaki bilgileri kafalarında rasyonel bir tabana oturmamış olan öğrencileri bu soruda kararsızlığa biz itmiş olabiliriz diye düşünmekteyiz. Bu alanda, din eğitimi noktasındaki eksiklikler de düşünüldüğünde tabloyu daha iyi okumak mümkün olacaktır kanaatindeyiz.

Esasen “kabir” ve “hayat²⁵³” kelimeleri ikisi yan yana kullanılamazmış gibi geliyor. Zira kabir, zahiren hayatın bitmesiyle başlayan bir süreçte yer alıyor gibi gözükmektedir. %4’lük te olsa bir kesimin ölümden sonra kabir hayatı başlayacaktır şeklindeki bir soruya “hiç katılmamaları” biraz da bununla ilgili olsa gerektir.

Öğrencilerin “İnsan için, öldükten sonra kabir hayatı başlayacaktır.” düşüncesine katılma durumlarının bağımsız değişkenlere göre farklılaşma durumu SPSS programı üzerinden yoklanmıştır. Yapılan testlerde insan için, öldükten sonra kabir hayatı başlayacağına dair görüşler arasında üç bağımsız değişkene göre anlamlı farklılık olduğu tespit edilmiştir. Buna dair istatistikî veriler aşağıda tablolar halinde gösterilip yorumlanmıştır.

Tablo 2.7.a.: Öğrencilerin Mezhep Algılarına Göre, Ölümden Sonra Kabir Hayatının Başlayacağı Düşüncesine Katılma Durumlarını Gösteren Çapraz Tablo.

			İnsan İçin, Öldükten Sonra Kabir Hayatı Başlayacaktır.				Total	
			Tamamen Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Hiç Katılmıyorum		
ne	le	Hanefî	Frekans	47	9	3	2	61

²⁵³ 1.Yaşam, dirim. 2.Canlılarda, doğumdan ölüme kadar geçen süre. 3.Yaşama, yaşayış: “Hayat” kelimesinin kullandığı manalar için bkz. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5c4398f3975849.39977124. [18 Ocak 2019].

		Satır değeri %' si	77,0%	14,8%	4,9%	3,3%	100,0%
Şafîî	Frekans		19	3	0	0	22
	Satır değeri %' si		86,4%	13,6%	0,0%	0,0%	100,0%
Sünnî	Frekans		5	2	0	1	8
	Satır değeri %' si		62,5%	25,0%	0,0%	12,5%	100,0%
Şîî	Frekans		0	1	0	0	1
	Satır değeri %' si		0,0%	100,0%	0,0%	0,0%	100,0%
Alevî	Frekans		1	0	2	1	4
	Satır değeri %' si		25,0%	0,0%	50,0%	25,0%	100,0%
Diğer...	Frekans		1	3	0	0	4
	Satır değeri %' si		25,0%	75,0%	0,0%	0,0%	100,0%
Total	Frekans		73	18	5	4	100
	Satır değeri %' si		73,0%	18,0%	5,0%	4,0%	100,0%

Chi-Square Tests

	Value	df	Asym. Sign. (2-sided)
Pearson Chi-Square	41,499 ^a	15	,000
Likelihood Ratio	27,944	15	,022
Linear-by-Linear Association	6,918	1	,009
N of Valid Cases	100		

Tablo 2.7.a.'ya bakıldığında, kendini Hanefî olarak hissedenlerin %4,9'u ile Alevî olarak hissedenlerin %50'si öldükten sonra kabir hayatının başlayacağı konusunda kararsız kalmıştır.

Hanefîlerin %3,3'ü, Sünnîlerin %12,5'i ve Alevîlerin %25'i öldükten sonra kabir hayatının başlayacağına inanmamaktadır. Bu grup araştırmaya katılan öğrencilerin %4'ünü teşkil etmektedir. Bu %4'lük grubun "Şîî" ve belki de "Diğer" grubu içerisinde olacağı beklenirken Ehl-i Sünnet diyebileceğimiz gruplar içerisinden çıkması bizi şaşırtmıştır. Gerçi bu ilk şaşkınlığımız değildir; Tablo 2.6.c.'ye bakıldığında kendini Hanefî olarak hissedenlerin %11,5'u; Şafîî hissedenlerin %12,5'u; Alevî olarak hissedenlerin ise %25'i insanın ölümden sonra ebediyen yok olacağına inandığı görülmektedir. (Toplam öğrencilerin %14'üdür.)

Tablo 2.5.'te ise ankete katılan öğrencilerin %3'lük bir bölümü ölümle âhîret hayatının başlayıp başlamayacağı konusunda kararsızken, kalan %3'lük kısmın ise ölümle âhîretin başlayacağı fikrine katılmadığı görülmüştür. Öldükten sonra kabir hayatının başlayacağına inananların oranı ise %91'dir.

Tablo 2.7.b.: Öğrencilerin Dindarlık Algılarına Göre, Ölümle Birlikte Kabir Hayatının Başlayacağı Düşüncesine Katılma Durumlarını Gösteren Çapraz Tablo.

Kendinizi Dine Bağlılık Açısından Hangi Grupta Görüyor sunuz?		İnsan İçin, Öldükten Sonra Kabir Hayatı Başlayacaktır.				Total
		Tamamen Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Hiç Katılmıyorum	
Çok Dindar	Frekans	2	0	0	1	3
	Satır değeri %' si	66,7%	0,0%	0,0%	33,3%	100,0%
Dindar	Frekans	39	13	1	2	55
	Satır değeri %' si	70,9%	23,6%	1,8%	3,6%	100,0%
Dinle az ilgili	Frekans	31	4	4	0	39
	Satır değeri %' si	79,5%	10,3%	10,3%	0,0%	100,0%
Dinle hiç alakası yok	Frekans	1	1	0	1	3
	Satır değeri %' si	33,3%	33,3%	0,0%	33,3%	100,0%
Total	Frekans	73	18	5	4	100
	Satır değeri %' si	73,0%	18,0%	5,0%	4,0%	100,0%

Chi-Square Tests

	Value	df	Asy. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	22,176 ^a	9	,008
Likelihood Ratio	16,721	9	,053
Linear-by-Linear Association	,008	1	,931
N of Valid Cases	100		

Tablo 2.7.b.'ye bakıldığında, dine bağlılık açısından kendini Çok dindar olarak nitelendirenlerin, %33,3'ünün; Dindar olanların %3,6'sının; Dinle hiç alakası olmayanların ise %33,3'ünün öldükten sonra kabir hayatının başlayacağına inanmadıkları gözlenmiştir.

Dindarlık açısından aşırı uçların her birinde 1/3 oranında, ölümle kabir hayatının başlayacak olmasına inanmayanların varlığı, bize garip gelmiştir. Dinle hiç alakası olmayanlardan beklenen bir tutumun, kendisini çok dindar olarak ifade

edenlerde de gözükmesi doğrusu şaşırtıcıdır. Bize göre “*Türkiye’de üniversite öğrencilerinin dini kavramları algılayış biçimleri*” şeklinde yapılacak akademik bir çalışmaya şiddetle ihtiyaç vardır.

Tablo 2.7.c.: Öğrencilerin Âhirete İman Etme Durumları ile İnsanın, Öldükten Sonra Kabir Hayatının Başlayacağı Yönündeki Düşünceye Katılma Durumları Arasındaki İlişkiyi Gösteren Çapraz Tablo.

			İnsan İçin, Öldükten Sonra Kabir Hayatı Başlayacaktır.				Total
			Tamamen Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Hiç Katılmıyorum	Tamamen Katılıyorum
Âhiretin varlığına inanır mısınız?	Evet	Frekans	73	18	5	3	99
		Satır Değeri %' si	73,7%	18,2%	5,1%	3,0%	100,0%
	Hayır	Frekans	0	0	0	1	1
		Satır Değeri %' si	,0%	,0%	,0%	100,0%	100,0%
Total		Frekans	73	18	5	4	100
		Satır Değeri %' si	73,0%	18,0%	5,0%	4,0%	100,0%

Chi-Square Tests

	Value	df	Asym. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	24,242(a)	3	,000
Likelihood Ratio	6,702	3	,082
Linear-by-Linear Association	15,336	1	,000
N of Valid Cases	100		

Tablo 2.7.c.'ye bakıldığında, âhiretin varlığına inanmayanların %100'ü; âhirete inananların ise %3'ü insan için, öldükten sonra kabir hayatının başlayacağına **inanmamaktadır**. Âhiretin varlığına inananların %5,1'i ise ölümle beraber kabir hayatının başlayıp başlamayacağı konusunda kararsız kalmışlardır.

2.2.8.Kabirdeki İnsanın Durumunun Meleklerin Yaptığı Sorgu Sonucuna Göre Belirleneceği Konusuna Öğrencilerin Katılma Durumları.

İnsanın kabirdeki hayatının sorgu meleklerinin sorularına verdiği cevaba göre şekilleneceği fikrine katılma durumlarını gösterir tablo aşağıda verilmiştir.

Tablo 2.8.: Kabirdeki insanın durumunun meleklerin yaptığı sorgu sonucuna göre belirleneceği konusuna öğrencilerin katılma durumlarına göre dağılımları;

İnsanın Kabir Hayatındaki Durumu, Görevli Melekler Tarafından Yapılan Sorgulamanın Sonucuna Göre Belirlenecektir.		YÜZDE %
Tamamen Katılıyorum		63,0
Katılıyorum		14,0
Kararsızım		13,0
Katılmıyorum		6,0
Hiç Katılmıyorum		4,0
Total		100,0

Araştırmaya katılan öğrencilerin %63'lük bir kısmı kabirdeki sorgulamanın insanın kabirdeki durumunu belirleyeceği konusuna tamamen katılırken; %14'ü sadece katılıyorum şikkını işaretlemiştir.

Öğrencilerin %13'ü adı geçen konuda kararsız kalırken; öğrencilerin %10'luk bir dilimi ise kabirdeki sorulara verilen cevapların, kabir hayatının şekillenmesinde rol oynamadığını ve ya belki de kabir hayatı diye bir hayatın olmadığını düşünmektedir. Anketimizin açık uçlu olmayışı bizi bunu anlama konusunda acze düşürmektedir.

Esasen, kabirdeki suallerden ziyade, dünyadaki yaşantı kabir hayatını şekillendiren yegâne unsurdur. Neticenin suallerle ilintilendirilmesi, dünyadaki yaşayış şekline göre cevap verebilmenin kolaylaşp zorlaşmasındandır. “Kabirdeki azap ya da nimet, kişinin dünyadaki durumuna göre olacaktır. Yani herkes berzah âleminde karşılaşacağı durumu bu dünya hayatında hazırlar.”²⁵⁴ Dünyanın, berzahın da tarlası olması (!) pek tabii gözükmektedir.

Öğrencilerin “İnsanın kabir hayatındaki durumu, görevli melekler tarafından yapılan sorgulamanın sonucuna göre belirlenecektir.” düşüncesine katılma durumlarının bağımsız değişkenlere göre farklılaşma durumu SPSS programı üzerinden yoklanmıştır. Yapılan testlerde insanın kabirdeki durumunun, meleklerin suallerine verdiği cevapların durumuna göre olacağına dair görüşler arasında iki bağımsız değişkene göre anlamlı farklılık olduğu tespit edilmiştir. Buna dair istatistiki veriler aşağıda tablolar halinde gösterilip yorumlanmıştır.

²⁵⁴ Gölcük ve Toprak, *age.*, s. 368.

Tablo 2.8.a.: Öğrencilerin Mezhep Algılarına Göre, “İnsanın Kabir Hayatındaki Durumu; Görevli Melekler Tarafından Yapılan Sorgulamanın Sonucuna Göre Belirlenecektir” Düşüncesine Katılma Durumlarını Gösteren Çapraz Tablo.

		İnsanın Kabir Hayatındaki Durumu; Görevli Melekler Tarafından Yapılan Sorgulamanın Sonucuna Göre Belirlenecektir.					Total	
		Tamamen Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Hiç Katılmıyorum		
Kendinizi hangi mezhebe bağlı hissediyorsunuz?	Haneffî	Frekans	41	6	7	4	3	61
		Satır değeri %' si	67,2%	9,8%	11,5%	6,6%	4,9%	100,0%
	Şafîî	Frekans	15	4	2	1	0	22
		Satır değeri %' si	68,2%	18,2%	9,1%	4,5%	0,0%	100,0%
	Sünnî	Frekans	4	0	4	0	0	8
		Satır değeri %' si	50,0%	0,0%	50,0%	0,0%	0,0%	100,0%
	Şîî	Frekans	0	1	0	0	0	1
		Satır değeri %' si	0,0%	100,0%	0,0%	0,0%	0,0%	100,0%
	Alevî	Frekans	2	0	0	1	1	4
		Satır değeri %' si	50,0%	0,0%	0,0%	25,0%	25,0%	100,0%
	Diğer.	Frekans	1	3	0	0	0	4
		Satır değeri %' si	25,0%	75,0%	0,0%	0,0%	0,0%	100,0%
	Total	Frekans	63	14	13	6	4	100
		Satır değeri %' si	63,0%	14,0%	13,0%	6,0%	4,0%	100,0%

Chi-Square Tests

	Value	df	Asym. Sign. (2-sided)
Pearson Chi-Square	39,956 ^a	20	,005
Likelihood Ratio	30,429	20	,063
Linear-by-Linear Association	1,172	1	,279

N of Valid Cases	100		
------------------	-----	--	--

Tablo 2.8.a.'ya bakıldığında, Hanefî mezhebine bağlı öğrencilerin %11,5'u; Şafîî mezhebinden olanların %4,5'u ve Alevî öğrencilerin %50'si insanın kabir hayatındaki durumunun, kabirde görevli melekler tarafından yapılan sorgulamanın sonucuna göre şekilleneceği fikrine katılmamaktadır.

Bahsi geçen konuda *kararsız* olan öğrencileri %13 oranla kendini Hanefî, Şafîî ve Sünnî hisseden öğrenciler oluşturmaktadır.

Tablo 2.8.b.: Öğrencilerin Âhirete İman Etme Durumları ile İnsanın Kabir Hayatındaki Durumunun; Görevli Melekler Tarafından Yapılan Sorgulamanın Sonucuna Göre Belirleneceği Yönündeki Düşünceye Katılma Durumları Arasındaki İlişkiyi Gösteren Çapraz Tablo;

		Âhiretin varlığına inanır mısınız?	İnsanın Kabir Hayatındaki Durumu; Görevli Melekler Tarafından Yapılan Sorgulamanın Sonucuna Göre Belirlenecektir.					Total
			Tamamen Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Hiç Katılmıyorum	T. Katılıyorum
Evet	Frekans	63	14	13	6	3	99	
	Satır Değeri %' si	63,6%	14,1%	13,1%	6,1%	3,0%	100,0 %	
Hayır	Frekans	0	0	0	0	1	1	
	Satır Değeri %' si	,0%	,0%	,0%	,0%	100,0%	100,0 %	
Total	Frekans	63	14	13	6	4	100	
	Satır Değeri %' si	63,0%	14,0%	13,0%	6,0%	4,0%	100,0 %	

Chi-Square Tests

	Value	df	Asym. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	24,242(a)	4	,000
Likelihood Ratio	6,702	4	,153
Linear-by-Linear Association	8,223	1	,004
N of Valid Cases	100		

Tablo 2.8.b.'ye bakıldığında, âhiretin varlığına inanmayanların tamamı, insanın kabir hayatındaki durumuyla sorgu meleklerinin suallerine verilen cevaplar arasında anlamlı bir ilişkiye inanmazken; âhiretin varlığına inananlar arasında bu

oran %9,1'dir. Biz âhiretin varlığına inanan kararsız grubu da buraya dâhil etmek istiyoruz. Bu durumda âhiretin varlığına inananların %22,1'i insanın kabir hayatını, görevli meleklerin suallerine vereceği cevapların belirleyeceği noktasında ki Ehl-i Sünnet görüşüne inanma noktasında sıkıntıları olduğu görülür.

Öğrencilerle mülâkat şansımızın olmadığı araştırma tekniğimizle, sıkıntının kaynağına inme fırsatı bulamamaktayız. Sözelimi öğrenciler, insanın kabirdeki durumunu belirleyen etkenin görevli meleklerin suallerine verecekleri cevaplar değil de, dünya sınavında gösterecekleri başarı durumlarıyla ilintili gördükleri için “Katılmıyorum” veya “Kararsızım” şikkını işaretlemiş olabilirler diye düşünmekteyiz.

2.2.9.Kabrin, Meleklerin Sorgusunda Başarısız Olanlar İçin Azap Yerine Dönüşeceği Düşüncesine Katılma Durumları.

Öğrencilerin “kabrin, meleklerin sorgusunda başarısız olanlar için azap yerine dönüşeceği” görüşüne katılma durumlarına göre dağılımları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 2.9.: “Kabrin, meleklerin sorgusunda başarısız olanlar için azap yerine dönüşeceği” görüşüne katılma durumlarına göre öğrenci görüşlerinin dağılımı;

Kabir; Görevli Melekler Tarafından Yapılan Sorguda Başarısız Olanlar İçin, Bir Azap Yerine Dönüşecektir.		YÜZDE %
Tamamen Katılıyorum		60,0
Katılıyorum		21,0
Kararsızım		14,0
Katılmıyorum		2,0
Hiç Katılmıyorum		3,0
Total		100,0

Tabloya göre öğrencilerin %60'ı kabirdeki sorgunun, kabrin içindeki ahvali etkileyeceğini düşünürken; %21'i de aynı görüşe katılarak iştirak etmiştir.

Kulun, kabirdeki suallere verdiği cevaplarda başarısız olduğunda, bunun kabir azabıyla sonuçlanacağı şeklinde verilen cevap, bir yönüyle suallere verilen doğru yanıtların da mükâfatı beraberinde getireceği sonucunu doğurmaktadır. Zira bir şeyin parçasını kabul etmek, bütünü kabulü beraberinde getirir.²⁵⁵

²⁵⁵ Gölcük ve Toprak, *age.*, s. 368.

Öğrencilerin %14'ü kararsız kalırken; %5'lik bir kısmı ise suallere verilen cevapların doğruluğu ile azap arasında bir bağlantı kurmamış ve konuya katılmadığını ifade etmiştir.

Kur'an-ı Kerim'de Mümin, 40/46; Nuh, 71/25; Taha, 20/124; Tevbe, 9/101; Secde, 32/21; Tûr, 52/47 gibi pek çok ayetin yorumundan, kabir azabının olduğunu anlamaktayız. Bununla birlikte araştırmaya katılan öğrencilerimizin kabrin azap yerine dönebileceğine dair yargıya katılmıyor oluşları bizde öğrencilerin dini bilgi eksikliğine sahip oldukları kanaatini oluşturmuştur. Son zamanlarda medyada öğrencilerimizin sıklıkla rastladıkları ve kabir azabının olmadığına dair söylemleriyle gündem olan bazı akademisyenlerin varlığı, kafa karışıklığına yol açmış olmalıdır. Kararsız kalan %14'lük grubun varlığı tezimizi doğrular mahiyettedir.

Öğrencilerin “Kabir; görevli melekler tarafından yapılan sorguda başarısız olanlar için, bir azap yerine dönüşecektir.” düşüncesine katılma durumlarının bağımsız değişkenlere göre farklılaşma durumu SPSS programı üzerinden yoklanmıştır. Yapılan testlerde Kabrin; görevli melekler tarafından yapılan sorguda başarısız olanlar için, bir azap yerine dönüşeceğine dair görüşler arasında iki bağımsız değişkene göre anlamlı farklılık olduğu tespit edilmiştir. Buna dair istatistiki veriler aşağıda tablolar halinde gösterilip yorumlanmıştır.

Tablo 2.9.a.: Öğrencilerin Mezhep Algılarına Göre, Kabirdeki Sorgusu Başarısız Geçenlere Göre Kabir, Azap Yerine Dönecektir Düşüncesine Katılma Durumlarını Gösteren Çapraz Tablo.

Kendinizi hangi mezhebe bağlı hissediyorsunuz?		Kabir; görevli melekler tarafından yapılan sorguda başarısız olanlar için, bir azap yerine dönüşecektir.					Total
		Tamamen Katılıyorum	Katılıyorum	Karar sızım	Katılmıyorum	Hiç Katılmıyorum	
Hanefî	Frekans	41	11	7	1	1	61
	Satır değeri %' si	67,2%	18,0%	11,5%	1,6%	1,6%	100,0 %
Şafî	Frekans	12	6	3	1	0	22
	Satır değeri %' si	54,5%	27,3%	13,6%	4,5%	0,0%	100,0 %
Şünnî	Frekans	5	0	2	0	1	8
	Satır değeri %' si	62,5%	0,0%	25,0%	0,0%	12,5%	100,0 %
Şi	Frekans	0	1	0	0	0	1

	Satır değeri %’ si	0,0%	100,0%	0,0%	0,0%	0,0%	100,0 %
Alevî	Frekans	1	0	2	0	1	4
	Satır değeri %’ si	25,0%	0,0%	50,0%	0,0%	25,0%	100,0 %
Diğer..	Frekans	1	3	0	0	0	4
	Satır değeri %’ si	25,0%	75,0%	0,0%	0,0%	0,0%	100,0 %
Total	Frekans	60	21	14	2	3	100
	Satır değeri %’ si	60,0%	21,0%	14,0%	2,0%	3,0%	100,0 %

Chi-Square Tests

	Value	df	Asy. Sign. (2-sided)
Pearson Chi-Square	31,107 ^a	20	,054
Likelihood Ratio	26,072	20	,163
Linear-by-Linear Association	5,204	1	,023
N of Valid Cases	100		

Tablo 2.9.a.’ya bakıldığında, kabirde yapılan sorgunun neticesinde, “kabrin insan için azap yerine dönüşeceği” düşüncesine kendini Hanefî Mezhebinde hissedenlerin %3,2’si; Şafî Mezhebinde hissedenlerin %4,5’i katılmamaktadır. Kendini Sünnî olarak tanımlayan öğrencilerin %12,5’i; Alevî olarak görenlerin ise %25’i de bu görüşe katılmamaktadır. Tablo 2.8.a.’da öğrencilerin %10’u, kabir sualine göre kabirdeki insanın durumunun değişeceği fikrine katılmazken; kabirdeki sorguda başarısız olanlar için kabir hayatının azap olacağını düşünenlerin oranı bu tabloda %5’e düşmüştür.

Şîî ve Diğer grubu haricindeki öğrencilerden oluşan %14’lük bir grup ise bu konuda kararsız kaldıklarını ifade etmişlerdir.

Tablo 2.8.a.’da insanın sorgu meleklerinin suallerine verdiği cevaplara göre kabir hayatının şekil alacağına inanan öğrencilerin toplam öğrencilere oranı %77 iken; kabir sorgusu başarısız geçenler için kabrin azap yerine dönüşeceğini düşünenlerin oranı toplam öğrencilere göre %81’lere ulaşmıştır. Öğrencilerdeki küçük oranlarda da olsa bu sapmaları anlamlandıramamaktayız. Bize öyle geliyor ki, öğrenci, soruyu ilk okuduğu andaki ruh haline göre anketi bitirip gitme telaşıyla işaretleyip geçmiştir. Zira anketimizin son bölümünde vereceğimiz sorularda da

görülebileceği üzere, 8, 9 ve 10. sorular, birbirleriyle ilintili sorulardır. 10. sorunun bağımsız değişkenlerle olan münasebetlerine ileride temas edilecektir.

Tablo 2.9.b.: Öğrencilerin Âhirete İman Etme Durumları ile Kabrin; Görevli Melekler Tarafından Yapılan Sorguda Başarısız Olanlar İçin, Bir Azap Yerine Dönüşeceği Yöndeki Düşünceye Katılma Durumları Arasındaki İlişkiyi Gösteren Çapraz Tablo.

Âhiretin varlığına inanır mısınız?		Kabir; Görevli Melekler Tarafından Yapılan Sorguda Başarısız Olanlar İçin, Bir Azap Yerine Dönüşecektir.					Total
		Tamamen Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Hiç Katılmıyorum	T. Katılıyorum
Evet	Frekans	60	21	14	2	2	99
	Satır Değeri %'si	60,6%	21,2%	14,1%	2,0%	2,0%	100,0%
Hayır	Frekans	0	0	0	0	1	1
	Satır Değeri %'si	,0%	,0%	,0%	,0%	100,0%	100,0%
Total	Frekans	60	21	14	2	3	100
	Satır Değeri %'si	60,0%	21,0%	14,0%	2,0%	3,0%	100,0%

Chi-Square Tests

	Value	df	Asym. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	32,660(a)	4	,000
Likelihood Ratio	7,381	4	,117
Linear-by-Linear Association	11,303	1	,001
N of Valid Cases	100		

Tablo 2.9.b.'ye bakıldığında, âhiretin varlığına inanmayanların tamamının, görevli melekler tarafından yapılan sorguda başarısız olanlar için, kabrin bir azap yerine dönüşeceğine inanmadıkları görülürken; âhirete inananların ise %4'ü bir manada *kabir azabı* konusuna inanmadıklarını ifade etmişlerdir.

Tablo 2.9.a.'da "Diğer" seçeneğini işaretleyenlerin sual-azap ilişkisine onay verdikleri görülmektedir. Yani *Diğer* seçeneği içerisinde kabir azabının yokluğuna inanan bir îtikâdi mezhep üyesi yok gibidir. Muhtemelen bu grup; îtikâden Sünnî

olup, mezhep olgusu kafasında şekillenmemiş öğrencilerden oluşmaktadır diye düşünmekteyiz. Tablo 2.8.a. ve Tablo 2.9.a.’da Şîî öğrencilerin ve Diğer seçeneğini işaretlemiş öğrencilerin kararsız kalmadıkları bir konuda Ehl-i Sünnet İtikâdında yer alan öğrencilerin %14 gibi azımsanmayacak bir oranda kararsız kalıyor oluşu; *kabir azabının* varlığı konusunda öğrencilerin tabiri caiz ise yara aldıklarının bir göstergesidir.

2.2.10.Kabrin, Meleklerin Sorgusunda Başarılı Olanlar İçin Mükâfat Yerine Dönüşeceği Düşüncesine Katılma Durumları.

Kabrin mükâfat yeri olması için sorgu meleklerine verilen cevapların doğru olması gerektiğine inanma durumlarına göre öğrencilerin dağılımı aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 2.10.: Kabrin mükâfat yeri olması için sorgu meleklerine verilen cevapların doğru olması gerektiğine inanma durumlarına göre öğrencilerin dağılımı;

Kabir; Görevli Melekler Tarafından Yapılan Sorguda Başarılı Olanlar İçin, Bir Mükâfat Yeri Olacaktır.		YÜZDE %
Tamamen Katılıyorum		56,0
Katılıyorum		20,0
Kararsızım		12,0
Katılmıyorum		6,0
Hiç Katılmıyorum		6,0
Total		100,0

Tabloya göre araştırmaya katılan öğrencilerin 3/4 ‘ü kabir sorgusunda başarılı olanlar için kabir, mükâfat yeri olacaktır derken; %12’si kararsız kalmış, kalan %12’lik kısmı ise kabrin mükâfat yeri oluşuyla sorgu arasında bir bağ kuramamıştır.

Tablo 2.9.’da ‘sorgu ile kabrin durumu’ konusunda olumsuz cevap verenler %5 iken bu tabloda %12’ye çıkışı, söz konusu yargıya katılmayanların kafalarında bilgi karmaşası olduğunu göstermektedir.

Öğrencilerin “Kabir; görevli melekler tarafından yapılan sorguda başarılı olanlar için, bir mükâfat yeri olacaktır.” düşüncesine katılma durumlarının bağımsız değişkenlere göre farklılaşma durumu SPSS programı üzerinden yoklanmıştır. Yapılan testlerde Kabrin; görevli melekler tarafından yapılan sorguda başarılı olanlar için, bir mükâfat yeri olacağına dair görüşler arasında iki bağımsız değişkene göre

anamlı farklılık olduğu tespit edilmiştir. Buna dair istatistiki veriler aşağıda tablolar halinde gösterilip yorumlanmıştır.

Tablo 2.10.a.: Öğrencilerin Hayatlarının Çoğunu Geçirdiği Coğrafi Bölgeye Göre, Soru Meleklerinin Sorularına Verilen Cevapta Başarılı Olanlar İçin, Kabrin Mükâfat Yeri Olacağı Düşüncesine Katılma Durumlarını Gösteren Çapraz Tablo.

Hayatınızın büyük çoğunluğunun geçtiği coğrafi bölge neresidir?		Kabir; görevli melekler tarafından yapılan sorguda başarılı olanlar için, bir mükâfat yeri olacaktır.					Total
		Tamamen Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Hiç Katılmıyorum	
Doğu Anadolu	Frekans	2	1	6	1	1	11
	Satır Değeri %' si	18,2%	9,1%	54,5%	9,1%	9,1%	100,0%
Güneydoğu Anadolu	Frekans	7	3	1	0	0	11
	Satır Değeri %' si	63,6%	27,3%	9,1%	0,0%	0,0%	100,0%
Karadeniz	Frekans	3	0	0	2	0	5
	Satır Değeri %' si	60,0%	0,0%	0,0%	40,0%	0,0%	100,0%
Akdeniz	Frekans	5	2	1	0	1	9
	Satır Değeri %' si	55,6%	22,2%	11,1%	0,0%	11,1%	100,0%
Marmara	Frekans	10	3	1	1	2	17
	Satır Değeri %' si	58,8%	17,6%	5,9%	5,9%	11,8%	100,0%
İç Anadolu	Frekans	8	1	0	1	1	11
	Satır Değeri %' si	72,7%	9,1%	0,0%	9,1%	9,1%	100,0%
Ege	Frekans	21	10	3	1	1	36
	Satır Değeri %' si	58,3%	27,8%	8,3%	2,8%	2,8%	100,0%
Total	Frekans	56	20	12	6	6	100
	Satır Değeri %' si	56,0%	20,0%	12,0%	6,0%	6,0%	100,0%

Chi-Square Test

	Value	df	Asy. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	41,909 ^a	24	,013
Likelihood Ratio	35,017	24	,068
Linear-by-Linear Association	3,730	1	,053
N of Valid Cases	100		

Tablo 2.10.a.'ya bakıldığında, "hayatlarının büyük çoğunluğunu geçirdiği bölge" sorusuna %36 ile en çok öğrencinin Ege Bölgesi olarak cevap verdiği

görülmektedir. Görevli melekler tarafından yapılan sorguda başarılı olanlar için, kabrin mükâfat yeri olacağı fikrine;

Araştırmamıza Doğu Anadolu'dan katılanların %18,2'si; Karadeniz'den katılanların %40'ı; Akdeniz'den katılanların %11,1'i; Marmara'dan katılanların %17,7'si; İç Anadolu'da katılanların %18,2'si; Ege Bölgesinden katılanların ise %5,6'sı *katılmamaktadır*.

Tüm bölgelerden %12 oranında katılımcının *kararsız* oldukları görülmektedir. Doğu Anadolu Bölgesinden katılan öğrencilerin %54,5 gibi büyük bir çoğunluğu bu konuda kararsız kalırken; Karadeniz ve İç Anadolu Bölgesi öğrencileri arasında herhangi bir kararsızlığın yaşanmamış olduğu görülmektedir.

Görevli melekler tarafından yapılan sorguda başarılı olanlar için, kabrin mükâfat yeri olacağı fikrine *katılan* öğrencilerin, tüm bölgelerden katılan öğrencilere oranı ise %86'dır.

Tablo 2.10.b.: Öğrencilerin Âhirete İman Etme Durumları ile Görevli Melekler Tarafından Yapılan Sorguda Başarılı Olanlar İçin Kabrin Bir Mükâfat Yeri Olacağı Yönündeki Düşünceye Katılma Durumları Arasındaki İlişkiyi Gösteren Çapraz Tablo.

		Âhiretin varlığına inanır mısınız?	Kabir; Görevli Melekler Tarafından Yapılan Sorguda Başarılı Olanlar İçin, Bir Mükâfat Yeri Olacaktır.					Total
			Tamamen Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Hiç Katılmıyorum	T. Katılıyorum
Evet	Frekans	56	20	12	6	5	99	
	Satır Değeri %' si	56,6%	20,2%	12,1 %	6,1%	5,1%	100,0%	
Hayır	Frekans	0	0	0	0	1	1	
	Satır Değeri %' si	,0%	,0%	,0%	,0%	100,0%	100,0%	
Total	Frekans	56	20	12	6	6	100	
	Satır Değeri %' si	56,0%	20,0%	12,0 %	6,0%	6,0%	100,0%	

Chi-Square Tests

	Value	df	Asym. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	15,825(a)	4	,003
Likelihood Ratio	5,794	4	,215
Linear-by-Linear Association	6,845	1	,009
N of Valid Cases	100		

Tablo 2.10.b.'ye bakıldığında, Âhirete îman edenlerin %11,2'si görevli melekler tarafından yapılan sorguda başarılı olanlar için, kabrin bir mükâfat yeri olacağı fikrine katılmamaktadır. Tablo 2.8.b.'de araştırmaya katılan öğrencilerin %9'u Âhiretin varlığına inandığı halde, "sual-kabir hayatının niteliği" konusunda katılmama yönünde olumsuz tavır takınırken; Tablo 2.9.b'de ilintili bir konuda bu oran %4'e düşmüş, burada ise %11,2'li rakamlara ulaşmıştır. Anketimizin bağımlı değişkenleri arasında yer alan 8, 9. ve 10. Sorular birbirleriyle ilintili olmasına rağmen bu şekilde tutarsız farklılıkların oluşmasına anlam verememekteyiz. Üstelik "katılmıyorum / hiç katılmıyorum" şeklinde verilen cevapların, âhiretin varlığına inanan öğrenci grubu içerisinde çıkmış olması; *Kabir hayatı* konusunda sahih dini bilgiye olan ihtiyacı gözler önüne sermektedir.

2.2.11.Öğrencilerin *Kabir Hayatının Ruhlen Yaşanacağına İlişkin Görüşe Katılma Durumları.*

Kabir hayatının ruhen yaşanacağı görüşüne öğrencilerin katılma durumları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 2.11.: Öğrencilerin kabir hayatının bedenlen değil, rûhen yaşanacağına ilişkin görüşe katılma durumlarına göre dağılımı;

Kabir Hayatı, Bedenen Değil, Ruhlen Yaşanacaktır.	YÜZDE %
Tamamen Katılıyorum	51,0
Katılıyorum	20,0
Kararsızım	20,0
Katılmıyorum	6,0
Hiç Katılmıyorum	3,0
Total	100,0

Araştırmaya katılan öğrencilerin %71'i kabir hayatının bedenlen değil ruhen yaşanacağı fikrine katılırken; %20'si bu konuda kararsız kalmıştır.

Öğrencilerin %6'sı kabir hayatının bedenlen değil ruhen yaşanacağı fikrine katılmıyorum derken; %3'lük bir kesim ise hiç katılmadığını beyan etmiştir.

Tablo 2.7.'de ölümden sonra kabir hayatının başlayacağına inanmayan %4'lük ve aynı soruya cevap vermede kararsız kalan %5'lik kesimin varlığı ile bu tabloda ki soruya katılmayan grubun aynı yüzdeye sahip olması bize ankete verilen cevapların samimi olduğu kanaatini vermiştir.

Öğrencilerin “kabir hayatı, bedenen değil, rûhen yaşanacaktır.” düşüncesine katılma durumlarının bağımsız değişkenlere göre farklılaşma durumu SPSS programı üzerinden yoklanmıştır. Yapılan testlerde kabir hayatının, bedenen değil, rûhen yaşanacağına dair görüşler arasında iki bağımsız değişkene göre anlamlı farklılık olduğu tespit edilmiştir. Buna dair istatistiki veriler aşağıda tablolar halinde gösterilip yorumlanmıştır.

Tablo 2.11.a.: Öğrencilerin Okul Dışında Gönüllü Olarak Din Eğitimi Hizmeti Alma Durumları ile Kabir Hayatının Bedenen Değil Ruhen Yaşanacağı Düşüncesine Katılma Durumları Arasındaki İlişkiyi Gösteren Çapraz Tablo.

Zorunlu Din Dersi Dışında Gönüllü Olarak Din Eğitimi Aldınız mı?		Kabir Hayatı, Bedenen Değil, Rûhen Yaşanacaktır.					Total
		Tamamen Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Hiç Katılmıyorum	
Evet	Frekans	34	10	13	6	0	63
	Satır Değeri %' si	54,0%	15,9%	20,6%	9,5%	0,0%	100,0%
Hayır	Frekans	17	10	7	0	3	37
	Satır Değeri %' si	45,9%	27,0%	18,9%	0,0%	8,1%	100,0%
Total	Frekans	51	20	20	6	3	100
	Satır Değeri %' si	51,0%	20,0%	20,0%	6,0%	3,0%	100,0%

Chi-Square Tests

	Value	df	Asym. Sign. (2-sided)
Pearson Chi-Square	10,410 ^a	4	,034
Likelihood Ratio	13,243	4	,010
Linear-by-Linear Association	,256	1	,613
N of Valid Cases	100		

Tablo 2.11.a.'ya bakıldığında, zorunlu din dersi dışında gönüllü olarak Din eğitimi alan öğrencilerin, toplam öğrencilere oranının %63 olduğu görülmektedir. Bu öğrencilerin, %9,5'u kabir hayatı, bedenen değil, rûhen yaşanacaktır fikrine katılmazken; yaklaşık %70' i kabir hayatının ruhen olacağını savunmaktadır.

Zorunlu Din Dersi dışında herhangi bir din eğitimi almamış öğrencilerin ise toplam öğrenciye oranı %37 olup, bu öğrencilerin %8,1'i kabir hayatının bedenene değil ruhen yaşanacağı fikrine katılmazken; yaklaşık %73'ü ise kabir hayatının ruhen olacağı konusunda hem fikirdirler.

Her iki gruptan %20 oranında öğrencinin söz konusu soru karşısında *kararsız* kaldıkları gözlemlenmektedir.

Tablo 2.11.b.: Öğrencilerin Âhirete İman Etme Durumları ile Kabir Hayatı, Bedenen Değil, Ruhen Yaşanacaktır Şeklindeki Düşünceye Katılma Durumları Arasındaki İlişkiyi Gösteren Çapraz Tablo.

		Kabir Hayatı, Bedenen Değil, Ruhen Yaşanacaktır.					Total	
		Âhiretin Varlığına İnanır mısınız?	Tamamen Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Hiç Katılmıyorum	T. Katılıyorum
Evet	Frekans		51	20	20	6	2	99
	Satır Değeri %' si		51,5%	20,2%	20,2%	6,1%	2,0%	100,0%
Hayır	Frekans		0	0	0	0	1	1
	Satır Değeri %' si		,0%	,0%	,0%	,0%	100,0%	100,0%
Total	Frekans		51	20	20	6	3	100
	Satır Değeri %' si		51,0%	20,0%	20,0%	6,0%	3,0%	100,0%

Chi-Square Test

	Value	df	Asym. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	32,660(a)	4	,000
Likelihood Ratio	7,381	4	,117
Linear-by-Linear Association	7,942	1	,005
N of Valid Cases	100		

Tablo 2.11.b.'ye bakıldığında, âhiretin varlığına inanan öğrencilerin %8,1 oranında kabir hayatının ruhen yaşanacağı fikrine katılmazken; %71,7 oranında kabir hayatının, bedenene değil, ruhen yaşanacağı fikrine katılmaktadır. Âhiretin varlığına inanmayan öğrencilerin kabir hayatının ruhen yaşanacağı fikrine katılmayışları,

muhtemelen rûhun ölümle birlikte sonsuza dek yok olacağı kanaatini taşıdıklarından dolaydır diye düşünmekteyiz.

Âhiretin varlığına %99 gibi yüksek bir oranda inanan öğrencilerin, kabir hayatını insanın “*bedenle mi, ruhla mı, ruh ve bedenle birlikte mi?*” yaşayacağı konusunda 1/5’ inin kararsız olduğunu görüyoruz.

Özeleştiri yapmak gerekirse, Likert Ölçeğinin doğasıyla alakalı olarak sualleri açık uçlu sormayışımız yüzünden; öğrencilerin kafasını karıştırmış olabileceğimizi düşünmekteyiz. Kararsızların çokluğu da biraz buna bağlıdır kanaatindeyiz. Zira “rûhen yaşanacaktır” ile biten bir cümleye öğrenci *katılmıyorum* dediğinde, “*hem ruhen hem bedenen*” cevabını vermiş olmamaktadır.

2.2.12.Öğrencilerin “Allah'ın Bildiği Bir Gün ve Saatte Kıyamet Kopacaktır” Sözüne Katılma Durumları.

Araştırmaya katılan öğrencilerin “Allah'ın bildiği bir gün ve saatte kıyamet kopacaktır” sözüne katılma durumlarını gösterir tablo, aşağıda verilmiştir.

Tablo 2.12.: Öğrencilerin “Allah'ın bildiği bir gün ve saatte kıyamet kopacaktır” sözüne katılma durumlarına göre dağılımları;

Allah'ın Bildiği Bir Gün Ve Saatte Kıyamet Kopacaktır.		YÜZDE %
Tamamen Katılıyorum		84,0
Katılıyorum		10,0
Kararsızım		5,0
Hiç Katılmıyorum		1,0
Total		100,0

Tabloya göre araştırmaya katılan öğrencilerin %84’ü kıyametin saatinin Allah’ın bildiği bir gün ve saatte olacağını düşünürken; %10’luk bir dilim sadece katılıyorum demekle yetinmiştir. Bu yönüyle aslında %94 gibi yüksek bir bölümü kıyametin kopacağını ve vaktinin bilgisinin Allah katında olduğunu ifade etmiştir.

Öğrencilerin %5’lik bir bölümü kıyametin saatinin bilgisinin Allah’ın indinde olduğu konusunda kararsız iken; %1’lik bir bölüm ise bu konuya katılmamaktadır.

Kıyamet kelimesi, “dirilip mezarından kalkma, Allah’ın huzurunda durma” yahut “bu olayın başlangıcını teşkil eden kozmik değişikliğin vuku bulması” anlamına gelir.²⁵⁶ Bir akâid terimi olarak Kıyâmet ise, “hem Allah’ın dünya için

²⁵⁶ Râğîb el İsfahânî, “K.V.M.”, *Müfredat, Kur’an Kavramları Sözlüğü*, Tercüme: Abdülbaki Güneş ve Mehmet Yolcu, (3. Baskı, İstanbul: Çıra Yayınları, 2012), s. 876.

belirlemiş olduğu sürenin sonunda kâinat ve dünya düzeninin bozulması, her şeyin altüst edilerek yok olması ve dünya hayatının sona ermesi (essa'a), hem de insanların hesap vermek için yeniden dirilerek kalkmaları (kıyamet günü)" demektir.²⁵⁷

Bu tabloda %1'i temsil eden kesimle, Tablo 1.9.'da âhiretin varlığına inanmayan kesimin aynı olduğunu düşünmekteyiz. Anlamadığımız husus, %99 oranında âhiretin varlığına inanan²⁵⁸ öğrenci grubunun içinde kıyametin kopması ve bunun vaktinin Allah indinde olduğu bilgisi noktasında kararsızların %5 gibi bir yer işgal etmesidir. Kıyametin kopacağına dair öğrencilerde bilgi eksikliği olduğu aşikârdır.

Öğrencilerin "Allah'ın bildiği bir gün ve saatte kıyamet kopacaktır." düşüncesine katılma durumlarının bağımsız değişkenlere göre farklılaşma durumu SPSS programı üzerinden yoklanmıştır. Yapılan testlerde Allah'ın bildiği bir gün ve saatte kıyamet kopacağına dair görüşler arasında üç bağımsız değişkene göre anlamlı farklılık olduğu tespit edilmiştir. Buna dair istatistikî veriler aşağıda tablolar halinde gösterilip yorumlanmıştır.

Tablo 2.12.a.: Öğrencilerin Öğrenim Gördüğü Fakülteye Göre, Kıyametin Rabbimizin Bildiği Bir Gün Ve Saatte Kopacağı Görüşüne Katılma Durumlarını Gösteren Çapraz Tablo.

Öğrenim Gördüğünüz Fakülte			Allah'ın Bildiği Bir Gün ve Saatte Kıyamet Kopacaktır.				Total
			Tamamen Katılıyorum	Katılıyorum	Karar sızım	Hiç Katılmıyorum	
Eğitim Fak.	Frekans	11	4	1	1	17	
	Satır değeri %' si	64,7%	23,5%	5,9%	5,9%	100,0%	
İletişim Fak.	Frekans	13	0	3	0	16	
	Satır değeri %' si	81,3%	0,0%	18,8%	0,0%	100,0%	
Mühendislik Fak.	Frekans	15	2	0	0	17	
	Satır değeri %' si	88,2%	11,8%	0,0%	0,0%	100,0%	
Fen Edebiyat Fak.	Frekans	13	4	0	0	17	
	Satır değeri %' si	76,5%	23,5%	0,0%	0,0%	100,0%	
İslâmî İlimler Fak.	Frekans	16	0	0	0	16	
	Satır değeri %' si	100,0%	0,0%	0,0%	0,0%	100,0%	
Spor	Frekans	16	0	1	0	17	

²⁵⁷ Topaloğlu, 2002, age, s. 516 vd..

²⁵⁸ Tablo 1.9.

	Bilimleri Fak.	Satır değeri %' si	94,1%	0,0%	5,9%	0,0%	100,0%
Total	Frekans		84	10	5	1	100
	Satır değeri %' si		84,0%	10,0%	5,0%	1,0%	100,0%

Chi-Square Tests

	Value	df	Asy. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	26,275 ^a	15	,035
Likelihood Ratio	28,111	15	,021
Linear-by-Linear Association	6,583	1	,010
N of Valid Cases	100		

Tablo 2.12.a.'ya bakıldığında, Allah'ın bildiği bir gün ve saatte kıyametin kopacağı fikrine sadece Eğitim Fakültesi öğrencileri %5,9 oranında katılmamışlardır. Aynı fakülte öğrencilerinin %5,9 oranında kararsız kaldığı; %88,2 oranında da bu bilgiye katıldıkları görülmektedir. Tabloya bakıldığında İslâmî İlimler Fakültesi öğrencilerimizin %100' ünün kıyametin kopacağı gün ve saat bilgisinin Allah indinde olduğu fikrine tamamen katıldıkları, buna karşılık istikbalimiz olan gençleri yetiştirecek öğretmen adaylarımızın bir kısmının konuya katılmadıkları, bir kısmının da kararsız kaldıkları görülmektedir.

Tüm fakülte öğrencilerinin %94'ü 'Allah bildiği gün ve saatte kıyamet kopacak' derken; %5'i ise kararsız olduklarını belirtmişlerdir.

Tablo 2.12.b.: Öğrencilerin Dindarlık Algılarına Göre, Allah'ın Bildiği Bir Gün ve Saatte Kıyametin Kopacağı Düşüncesine Katılma Durumlarını Gösteren Çapraz Tablo.

Kendinizi Dine Bağlılık Açısından Hangi Grupta Görüyor sunuz?		Allah'ın Bildiği Bir Gün ve Saatte Kıyamet Kopacaktır.				Total
		Tamamen Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Hiç Katılmıyorum	
Çok Dindar	Frekans	3	0	0	0	3
	Satır değeri %' si	100,0%	0,0%	0,0%	0,0%	100,0%
Dindar	Frekans	46	7	2	0	55
	Satır değeri %' si	83,6%	12,7%	3,6%	0,0%	100,0%
Dinle az ilgili	Frekans	33	3	3	0	39
	Satır değeri %' si	84,6%	7,7%	7,7%	0,0%	100,0%
Dinle hiç alakası yok	Frekans	2	0	0	1	3
	Satır değeri %' si	66,7%	0,0%	0,0%	33,3%	100,0%
Total	Frekans	84	10	5	1	100

	Satır değeri %' si	84,0%	10,0%	5,0%	1,0%	100,0%
--	--------------------	-------	-------	------	------	--------

Chi-Square Test

	Value	df	Asy. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	34,821 ^a	9	,000
Likelihood Ratio	10,330	9	,324
Linear-by-Linear Association	3,240	1	,072
N of Valid Cases	100		

Tablo 2.12.b.'ye bakıldığında, Allah'ın bildiği bir gün ve saatte kıyamet kopacaktır fikrine; sadece kendilerini *Dinle hiç alakası yok* şeklinde tanımlayan öğrencilerin %33,3' ünün katılmadığı görülür.

Örneklem grubumuzun %5'i kararsız olduğunu belirtmiş; buna karşılık dine bağlılık anlamında bütün gruplarda bulunan öğrencilerin, %94'ü Allah'ın bildiği bir gün ve saatte kıyametin kopacağına inanmaktadır.

Tablo 2.12.c.: Öğrencilerin Âhirete İman Etme Durumları ile Allah'ın Bildiği Bir Gün ve Saatte Kıyametin Kopacağı Yönündeki Düşünceye Katılma Durumları Arasındaki İlişkiyi Gösteren Çapraz Tablo.

Âhiretin varlığına inanır mısınız?		Allah'ın Bildiği Bir Gün ve Saatte Kıyamet Kopacaktır.				Total
		Tamamen Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Hiç Katılmıyorum	Tamamen Katılıyorum
Evet	Frekans	84	10	5	0	99
	Satır Değeri %' si	84,8%	10,1%	5,1%	,0%	100,0%
Hayır	Frekans	0	0	0	1	1
	Satır Değeri %' si	,0%	,0%	,0%	100,0%	100,0%
Total	Frekans	84	10	5	1	100
	Satır Değeri %' si	84,0%	10,0%	5,0%	1,0%	100,0%

Chi-Square Tests

	Value	df	Asym. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	100,000(a)	3	,000
Likelihood Ratio	11,200	3	,011
Linear-by-Linear Association	35,133	1	,000
N of Valid Cases	100		

Tablo 2.12.c.'ye bakıldığında, âhiretin varlığına inanmayan öğrencilerin, kıyametin kopacağına da inanmadığı görülmektedir.

Bu üç tabloya baktığımızda kararsız öğrencilerin; âhiretin varlığına inanan, dindar ve dinle az ilgili kategorilerinde bulunan Eğitim, İletişim ve Spor Bilimleri Fakültesi öğrencilerinden oluştuğu görülmektedir. Tüm öğrencilere oranı %5'tir.

“Allah’ın bildiği bir gün ve saatte kıyamet kopacaktır.” şeklindeki fikre katılmayan öğrencilerin; Dinle hiç ilgisi bulunmayan ve âhiretin varlığına inanmayan ve Eğitim Fakültesinden öğrenciler olduğu anlaşılmaktadır ki, tüm öğrencilere oranı %1'dir.

2.2.13.Öğrencilerin Kıyametin Kopmasıyla, Bütün Kâinatın Yok Olacağı Şeklindeki Fikre Katılma Durumları.

Kıyametin kopmasının, sadece dünyanın değil bütün kâinatın yok olması anlamına geleceğine dair fikre öğrencilerin katılma durumları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 2.13.: Öğrencilerin “Kıyametin kopması, sadece dünyanın değil bütün kâinatın yok olması anlamına gelir” şeklindeki soruya verdikleri cevapların dağılımı;

Kıyametin Kopması, Sadece Dünyanın Değil Bütün Kâinatın Yok Olması Anlamına Gelir.		YÜZDE %
Tamamen Katılıyorum		68,0
Katılıyorum		19,0
Kararsızım		12,0
Hiç Katılmıyorum		1,0
Total		100,0

Tabloya göre araştırmaya katılan öğrencilerin %68'i kıyametin kopmasının; bütün kâinatın yok olması anlamına geleceğini düşünürken, %19'luk bir bölüm de 'katılıyorum' seçeneğinde karar kılmıştır. Toplamda %87'lik bir grup kıyametle sadece dünyanın değil, aynı zamanda tüm kâinatın da yok olacağını düşünmektedir.

Öğrencilerin %12'si bu konuda kararsız kalırken; %1'lik küçük bir dilim ise kıyametin kopmasını sadece dünyanın sonunun olacağını veya kıyâmetin kopmayacağını düşünmektedir.²⁵⁹ Bu tabloda %12 gibi azımsanmayacak bir kesimin kararsız kalması bize bu alanda okullarda yapılacak müfredat çalışmalarına ağırlık verilmesi gerektiği kanaatini vermektedir.

Öğrencilerin “Kıyâmetin kopması, sadece dünyanın değil bütün kâinatın yok olması anlamına gelir.” düşüncesine katılma durumlarının bağımsız değişkenlere

²⁵⁹ Tablo 2.12.

göre farklılaşma durumu SPSS programı üzerinden yoklanmıştır. Yapılan testlerde Kıyametin kopmasının, sadece dünyanın değil bütün kâinatın yok olması anlamına geleceğine dair görüşler arasında bir tane bağımsız değişkene göre anlamlı farklılık olduğu tespit edilmiştir. Buna dair istatistikî veriler aşağıda tablolar halinde gösterilip yorumlanmıştır.

Tablo 2.13.a.: Öğrencilerin Mezhep Algılarına Göre, Kıyametin Kopmasıyla Bütün Kâinat Yok Olacaktır Düşüncesine Katılma Durumlarını Gösteren Çapraz Tablo.

Kendinizi hangi mezhebe bağlı hissediyorsunuz?		Kıyâmetin kopması, sadece dünyanın değil bütün kâinatın yok olması anlamına gelir.				Total
		Tamamen Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Hiç Katılmıyorum	
Hanefî	Frekans	42	11	8	0	61
	Satır değeri %' si	68,9%	18,0%	13,1%	0,0%	100,0%
Şafî	Frekans	16	5	1	0	22
	Satır değeri %' si	72,7%	22,7%	4,5%	0,0%	100,0%
Sünnî	Frekans	6	0	2	0	8
	Satır değeri %' si	75,0%	0,0%	25,0%	0,0%	100,0%
Şîî	Frekans	0	1	0	0	1
	Satır değeri %' si	0,0%	100,0%	0,0%	0,0%	100,0%
Alevî	Frekans	3	0	0	1	4
	Satır değeri %' si	75,0%	0,0%	0,0%	25,0%	100,0%
Diğer..	Frekans	1	2	1	0	4
	Satır değeri %' si	25,0%	50,0%	25,0%	0,0%	100,0%
Total	Frekans	68	19	12	1	100
	Satır değeri %' si	68,0%	19,0%	12,0%	1,0%	100,0%

Chi-Square Test

	Value	df	Asym. Sign. (2-sided)
Pearson Chi-Square	37,252 ^a	15	,001
Likelihood Ratio	21,114	15	,133
Linear-by-Linear Association	3,074	1	,080
N of Valid Cases	100		

Tablo 2.13.a.'ya bakıldığında, kıyametin kopması, sadece dünyanın değil bütün kâinatın yok olması anlamına gelir fikrine, sadece Alevîlerin %25'i katılmamıştır. Bununla birlikte, Alevîlerin de içinde bulunduğu %87'lik bir grup bu soruya katıldığını ifade etmiştir.

Kararsız olan %12'lik grubun içinde ise Alevî ve Şîî olan öğrenciler dışında her mezhep grubundan öğrenci bulunmaktadır.

2.2.14.Öğrencilerin, İsrafil (a.s.)'in Sûr'a Üflemesiyle Kıyametin Başlayacağı Görüşüne Katılma Durumları.

Araştırmaya katılan öğrencilerin, Sûr'a üflenmesiyle kıyametin başlayacağı yönündeki düşünceye katılma durumları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 2.14.: Öğrencilerin İsrafil (a.s.)'in Sûr'a üflemesiyle kıyametin başlayacağı görüşüne katılma durumlarına göre dağılımları;

Kıyamet, İsrafil Adlı Meleğin, Sûr Denilen Alete Üflemesiyle Başlayacaktır.		YÜZDE %
Tamamen Katılıyorum		82,0
Katılıyorum		11,0
Kararsızım		6,0
Katılmıyorum		1,0
Total		100,0

Tablo 2.14.'e göre araştırmaya katılan öğrencilerin %93'lük büyük bir bölümü, kıyametin kopma zamanını; İsrafil (a.s.)'in Sûr adı verilen alete üflemesiyle başlayacağını düşünürken, %1'lik bir kısım ise bu görüşe katılmamaktadır. Tablo 1.9.'da Âhiretin varlığına inanmayan %1'lik kesimin Kıyametin başlamasıyla ilgili fikre katılmaması normal gibi gözükebilir, fakat öğrencilerin %6'sının bu konuda kararsız kalmış olması Ehl-i Sünnet geleneğinde sıradanlaşmış böyle bir bilginin kendisine ulaşmadığı öğrencilerin varlığını bizlere hatırlatmaktadır.

“Sadece korkunç bir ses olur. Bir de bakarsın, hepsi birden toplanıp huzurumuza çıkarılmışlardır.”²⁶⁰ ve “Göklerin ve yerin gaybı Allah'a aittir. Kıyamet'in kopması, bir göz kırpması gibi veya daha az bir zamandır. Şüphesiz Allah, her şeye hakkıyla gücü yetendir.”²⁶¹ âyetlerinden yola çıkarak zaman zaman böyle büyük bir hadisenin göz açıp-kapamak kadar hızlı olacağı noktasına itirazlar

²⁶⁰ Yasin, 36/53.

²⁶¹ Nahl, 16/77.

olabilmektedir. Araştırmaya katılan öğrencilerin %6'lık bir kısmın kararsızlığı da bu sebepten olabilir.

Nursî'nin bu ayetlerden yola çıkarak verdiği örnekler ilginçtir; Sûr'a üflenmek suretiyle de kıyametin kopup ruhların cesetlere gelmesi, istirahat için dağılmış, muntazam bir ordunun yüksek sesli bir alarmla toplanması akıldan uzak değildir. Yine cesetlere gelen ruhların, bir trafo merkezinden binlerce şehir lambasının aydınlatılması gibi hayat bulması akıldan uzak değildir. Ruhların inşası noktasında her mevsim de insanların sayısından daha fazla olan ağaç, bitki ve sineklerin yeniden diriltilmeleri gibi misaller meselenin akıldan uzak olmadığına göstergeleridir.²⁶² Söz gelimi, New York'taki Dünya Ticaret Merkezinin 1973'te kim bilir kaç senede inşa edildikten sonra 11 Eylül 2001'de dakikalar içerisinde yıkılması da kıyametin bir anda vuku' bulabileceği konusunu akla yaklaştıran somut örneklerdendir.

Öğrencilerin “Kıyamet, İsrail adli meleğin, sur denilen alete üflemesiyle başlayacaktır.” düşüncesine katılma durumlarının bağımsız değişkenlere göre farklılaşma durumu SPSS programı üzerinden yoklanmıştır. Yapılan testlerde “Kıyametin, İsrail adli meleğin, sur denilen alete üflemesiyle başlayacağına dair görüşler arasında iki tane bağımsız değişkene göre anlamlı farklılık olduğu tespit edilmiştir. Buna dair istatistik veriler aşağıda tablolar halinde gösterilip yorumlanmıştır.

Tablo 2.14.a.: Öğrencilerin Dindarlık Algılarına Göre, Kıyametin İsrail (a.s.)'in Sûr'a Üflemesiyle Başlayacağı Görüşüne Katılma Durumlarını Gösteren Çapraz Tablo.

Kendinizi dine bağlılık açısından hangi grupta görüyor sunuz?		Kıyamet, İsrail Adli Meleğin, Sür Denilen Alete Üflemesiyle Başlayacaktır.					Total
		Tamamen Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum		
Çok Dindar	Frekans	3	0	0	0	3	
	Satır değeri %' si	100,0%	0,0%	0,0%	0,0%	100,0%	
Dindar	Frekans	44	9	2	0	55	
	Satır değeri %' si	80,0%	16,4%	3,6%	0,0%	100,0%	
Dinle az ilgili	Frekans	33	2	4	0	39	

²⁶² Nursî, 2016a, age., s. 134 vd..

		Satır değeri %' si	84,6%	5,1%	10,3%	0,0%	100,0%
Dinle hiç alakası yok	Frekans		2	0	0	1	3
	Satır değeri %' si		66,7%	0,0%	0,0%	33,3%	100,0%
Total	Frekans		82	11	6	1	100
	Satır değeri %' si		82,0%	11,0%	6,0%	1,0%	100,0%

Chi-Square Tests

	Value	df	Asy. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	37,968 ^a	9	,000
Likelihood Ratio	13,657	9	,135
Linear-by-Linear Association	1,887	1	,170
N of Valid Cases	100		

Tablo 2.14.a.'ya bakıldığında, dine bağlılık grupları arasında sadece dinle hiç ilgisi bulunmayanların %33,3'ünün; kıyamet, İsrâfil adlı meleğin, sur denilen alete üflemesiyle başlayacaktır şeklindeki bilgiye katılmadığı görülmektedir. Bu oran toplam öğrencilerin %1'ine tekabül etmektedir.

Zikri geçen konuda tüm öğrencilerin %6'sı kararsız kalırken; her grubun içinde yer aldığı %93'lük bir kesim ise, kıyâmetin, İsrâfil adlı meleğin, sûr denilen alete üflemesiyle başlayacağı fikrine katılmaktadır.

Tablo 2.14.b.: Öğrencilerin Âhirete İman Etme Durumları ile Kıyâmetin, İsrâfil (a.s.)'ın Sûr'a Üflemesiyle Başlayacağı Yönündeki Düşünceye Katılma Durumları Arasındaki İlişkiyi Gösteren Çapraz Tablo.

Âhiretin varlığına inanır mısınız?		Kıyamet, İsrâfil Adlı Meleğin, Sur Denilen Alete Üflemesiyle Başlayacaktır.				Total
		Tamamen Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Tamamen Katılıyorum
Evet	Frekans	82	11	6	0	99
	Satır Değeri %' si	82,8%	11,1%	6,1%	,0%	100,0%
Hayır	Frekans	0	0	0	1	1
	Satır Değeri %' si	,0%	,0%	,0%	100,0%	100,0%
Total	Frekans	82	11	6	1	100
	Satır Değeri %' si	82,0%	11,0%	6,0%	1,0%	100,0%

Chi-Square Test

	Value	df	Asym. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	100,000(a)	3	,000
Likelihood Ratio	11,200	3	,011
Linear-by-Linear Association	20,160	1	,000

N of Valid Cases	100		
------------------	-----	--	--

Tablo 2.14.b.'ye bakıldığında, Âhiretin varlığına inananların %93'ünün; kıyametin, İsrail (a.s.)'in Sûr denilen alete üflemeyle başlayacağı fikrine katıldığı gözlenmektedir.

Âhirete inananların %6,1'i kararsız kalırken; Âhirete inanmayanların %100'ü, kıyametin, İsrail (a.s.)'in Sûr denilen alete üflemeyle başlayacağına inanmadığını ifade etmiştir.

2.2.15. Öğrencilerin, Bütün İnsanların Kıyamet Sonrası Yeniden Diriltilecekleri Fikrine Katılma Durumları.

Bütün insanların kıyamet sonrası yeniden diriltilecekleri fikrine katılma durumlarıyla ilgili öğrencilerin dağılımları aşağıda tablo halinde verilmiştir.

Tablo 2.15.: *Bütün insanların kıyamet sonrası yeniden diriltilecekleriyle alakalı öğrenci görüşlerinin dağılımı;*

Kıyametten Sonra Bütün İnsanlar Yeniden Diriltileceklerdir	YÜZDE %
Tamamen Katılıyorum	76,0
Katılıyorum	12,0
Kararsızım	9,0
Katılmıyorum	2,0
Hiç Katılmıyorum	1,0
Total	100,0

Tabloya göre %88'lik bir dilim, bütün insanların kıyamet sonrası yeniden diriltileceğine inanmakla birlikte; %9 gibi önemli bir öğrenci grubunun bu konuda kararsız oldukları görülmektedir.

Bununla birlikte öğrencilerin %3'lük bir kısmı ise, kıyametten sonra bütün insanların yeniden diriltileceği fikrine katılmamaktadır.

Bize göre, "Âhiretin varlığına inanır mısınız?" sorusu²⁶³ ile "Öldükten sonra Âhirette yeniden diriltileceğiz" şeklindeki soru²⁶⁴ ve burada sorulan soru arasında çok ta büyük bir fark yoktur. Esasen cevaplar arasında da büyük bir tutarsızlık gözükmemektedir. Bununla birlikte, kararsızların %9'lara varan oranının; öğrencilerdeki bilgi eksikliğinden kaynaklandığını düşünmekteyiz.

²⁶³ Tablo 1.9.

²⁶⁴ Tablo 2.1.

Öğrencilerin “Kıyametten sonra bütün insanlar yeniden diriltileceklerdir.” düşüncesine katılma durumlarının bağımsız değişkenlere göre farklılaşma durumu SPSS programı üzerinden yoklanmıştır. Yapılan testlerde Kıyametten sonra bütün insanların yeniden diriltileceklerine dair görüşler arasında bir bağımsız değişkene göre anlamlı farklılık olduğu tespit edilmiştir. Buna dair istatistiki veriler aşağıda tablolar halinde gösterilip yorumlanmıştır.

Tablo 2.15.a.: Öğrencilerin Âhirete İman Etme Durumları ile Kıyametten Sonra Bütün İnsanların Yeniden Diriltileceği Yönündeki Düşünceye Katılma Durumları Arasındaki İlişkiyi Gösteren Çapraz Tablo.

		Kıyametten Sonra Bütün İnsanlar Yeniden Diriltileceklerdir.					Total	
		Âhiretin varlığına inanır mısınız?	Tamamen Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Hiç Katılmıyorum	T. Katılım yorum
	Frekans		76	12	9	1	1	99
Ev	Satır Değeri %' si		76,8%	12,1%	9,1%	1,0%	1,0%	100,0 %
	Frekans		0	0	0	1	0	1
Hayır	Satır Değeri %' si		,0%	,0%	,0%	100,0%	,0%	100,0 %
	Frekans		76	12	9	2	1	100
Total	Satır Değeri %' si		76,0%	12,0%	9,0%	2,0%	1,0%	100,0 %

Chi-Square Test

	Value	df	Asym. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	49,495(a)	4	,000
Likelihood Ratio	8,428	4	,077
Linear-by-Linear Association	10,242	1	,001
N of Valid Cases	100		

Tablo 2.15.a.' ya bakıldığında, Âhirete inananların %2' si kıyametten sonra bütün insanların yeniden diriltilecekleri fikrine katılmamaktadır. Âhiretin varlığına inananların %9,1'i bu konuda kararsız kalmış, bununla birlikte %88,9'u el-ba'sü ba'de'l-mevt diye tabir edebileceğimiz kıyametten sonra diriliş fikrine katıldığını ifade etmişlerdir.

Kafa karışıklığının ifadesi demek olan kararsız bir grubun varlığını inançları törpülenmiş bir nesilden beklemekle birlikte; *Amentü esasları* diye daha çocukluktan ezberlediğimiz, *ölümden sonra dirilişin hak* olduğuna dair kelâmî bilgiye ters

düşecek böyle bir yaklaşımın, âhirete inanan öğrenci grubu içerisinde çıkmasını anlayamayız.

2.2.16.Öğrencilerin, Yeniden Dirilişin Hem Bedenen Hem Ruhun Olacağı Şeklindeki Fikre Katılma Durumları.

Yeniden diriliş; hem bedenen hem ruhen olacaktır şeklindeki soruya öğrencilerin katılma durumları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 2.16: Araştırmaya katılan öğrencilerin, “yeniden diriliş hem bedenen hem de ruhen olacaktır” şeklindeki soruya verdikleri cevaplara göre dağılımı;

Yeniden Diriliş; Hem Bedenen, Hem Rûhen Gerçekleşecektir.		YÜZDE %
Tamamen Katılıyorum		45,0
Katılıyorum		17,0
Kararsızım		25,0
Katılmıyorum		5,0
Hiç Katılmıyorum		8,0
Total		100,0

Araştırmaya katılan öğrencilerin %62’si yeniden dirilişin hem bedenen, hem ruhen olacağını düşünürken; %25’i bu konuda kararsız kalmıştır.

Öğrencilerin %13’ü ise yeniden dirilişin, hem beden hem ruh ile olacağını düşünmemektedirler.

Yukarıdaki tabloda %13 gibi bir kesimin “ruh ve beden” birlikteliğine katılmaması; yeniden dirilmenin inkârı anlamına gelmez. Öğrencilerden bazıları, sadece ruhla âhiret hayatının yaşanacağı fikrine sahip olabilirler. Sorularımızın açık uçlu olmayışı, bizi bunu anlamaktan mahrum bırakmaktadır.

Öğrencilerin “Yeniden diriliş; hem bedenen, hem ruhen gerçekleşecektir.” düşüncesine katılma durumlarının bağımsız değişkenlere göre farklılaşma durumu SPSS programı üzerinden yoklanmıştır. Yapılan testlerde yeniden diriliş; hem bedenen, hem ruhen gerçekleşeceğine dair görüşler arasında bir bağımsız değişkene göre anlamlı farklılık olduğu tespit edilmiştir. Buna dair istatistiksel veriler aşağıda tablolar halinde gösterilip yorumlanmıştır.

Tablo 2.16.a.: Öğrencilerin Âhirete İman Etme Durumları ile Yeniden Dirilişin; Hem Bedenen, Hem Rûhen Gerçekleşeceği Yönündeki Düşünceye Katılma Durumları Arasındaki İlişiyi Gösteren Çapraz Tablo.

	Âhiretin varlığına inanır mısınız?	Yeniden Diriliş; Hem Bedenen, Hem Rûhen Gerçekleşecektir.					Total
		Tamamen Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Hiç Katılmıyorum	T. Katılıyorum
Evet	Frekans	45	17	25	5	7	99
	Satır Değeri %' si	45,5%	17,2%	25,3%	5,1%	7,1%	100,0%
Hayır	Frekans	0	0	0	0	1	1
	Satır Değeri %' si	,0%	,0%	,0%	,0%	100,0%	100,0%
Total	Frekans	45	17	25	5	8	100
	Satır Değeri %' si	45,0%	17,0%	25,0%	5,0%	8,0%	100,0%

Chi-Square Tests

	Value	df	Asym. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	11,616(a)	4	,020
Likelihood Ratio	5,172	4	,270
Linear-by-Linear Association	5,111	1	,024
N of Valid Cases	100		

Tablo 2.16.a.'da, öğrencilerin tamamına yakınının âhiretin varlığını kabul ettikleri görülmektedir. Ayrıca âhiretin varlığını kabul eden öğrencilerin yarıya yakın kısmının yeniden dirilişin hem bedenen hem de rûhen gerçekleşeceği düşüncesine tamamen katıldıklarını belirttikleri dikkat çekmektedir. Söz konusu düşünceye katıldığını belirtenler de eklenirse, öldükten sonra yeniden dirilişin hem bedenen hem de ruhen gerçekleşeceği konusunda hemfikir olan öğrencilerin oranı %60'ı geçmektedir. Ehl-i sünnetin bu konudaki genel yaklaşımı dikkate alındığında bu oranının düşük olduğu açıktır.

Âhiretin varlığına îman ettiğini belirten öğrencilerin önemli bir bölümünün yeniden dirilişin hem bedenen hem de ruhen gerçekleşeceği hususunu kabul etmekte zorlanmaları çeşitli faktörlerle izah edilebilir. Yeniden diriliş konusundaki bilgisizlik bu faktörlerden biri olabilir. Diğer yandan çağımızda bilimin ve akılcılığın ön plana çıkmış olmasına bağlı olarak öğrencilerin bir kısmının 'çürüyüp toprağa karışmış cesetlerin yeniden yaratılmalarını' aklen izah etmekte zorlanmış olmaları da söz konusu güçlüğü nedenlerinden biri olabilir.

Sebebi her ne olursa olsun buradaki meselenin en temelde bireylere sağlıklı ve yeterli bir din eğitimi hizmeti verilmemesiyle alakalı olduğu değerlendirilmektedir. Zira yeniden dirilişin hem bedenen hem de ruhen gerçekleşmesinin aklın reddedeceği bir durum olmadığına dair gerek Ayet-i

Kerimelerden gerek Hadis-i Şeriflerden ve gerekse kâinat kitabından çok sayıda delil getirilebilir.

2.2.17. Allah'ın c.c. Âhirette İnsanları, Dünyada Yaptıklarından Hesaba Çekeceği Fikrine Öğrencilerin Katılma Durumları.

Öğrencilerin, Allah'ın c.c. âhirette insanları, dünyada yaptıklarından hesaba çekeceği yönündeki suale verdikleri cevaba göre dağılımları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 2.17: Öğrencilerin, Allah'ın c.c. âhirette insanları, dünyada yaptıklarından hesaba çekeceği” konusundaki suale verdikleri cevaba göre dağılımları;

Allah c.c. Âhirette, Dünyada Yaptıklarından Dolayı İnsanları Hesaba Çekecektir.		YÜZDE %
Tamamen Katılıyorum		83,0
Katılıyorum		14,0
Kararsızım		3,0
Total		100,0

Tabloya göre Allah'ın c.c. insanları dünyada yapıp ettiklerinden dolayı hesaba çekeceğine inananlar %97'lik bir dilimi oluştururken; sadece %3'lük bir öğrenci gurubu bu soruda kararsız kalmıştır.

Anketin başından beri ilk defa bir soruya *katılmayan* öğrenci bulunamamıştır. Kabirdeki insanın durumuyla ilgili katılmama durumlarına rağmen,²⁶⁵ âhiretteki insanın hesaba çekileceğine inanılıyor olması (kararsızları saymazsak) îtikâdî anlamda çok da kötü bir seviyede olmadığını göstermektedir kanaatindeyiz. Bununla birlikte kabir hayatının varlığı ve kabir halleriyle alakalı kafa karışıklığının sebebinin; gençlerin son dönemde televizyon ekranlarında ve sosyal medyadaki yanlış kaynaklardan beslenmelerine bağlı olduğunu düşünmekteyiz.

Öğrencilerin “Allah c.c. âhirette, dünyada yaptıklarından dolayı insanları hesaba çekecektir.” düşüncesine katılma durumlarının bağımsız değişkenlere göre farklılaşma durumu SPSS programı üzerinden yoklanmıştır. Yapılan testlerde Allah'ın c.c. âhirette, dünyada yaptıklarından dolayı insanları hesaba çekeceğine dair görüşler arasında bir bağımsız değişkene göre anlamlı farklılık olduğu tespit

²⁶⁵ Tablo 2.7, 2.8, 2.9, 2.10, 2.11.

edilmiştir. Buna dair istatistiki veriler aşağıda tablolar halinde gösterilip yorumlanmıştır.

Tablo 2.17.a: Öğrencilerin Âhirete İman Etme Durumları ile Allah'ın c.c. İnsanları Dünyada Yaptıklarından Dolayı Âhirette, Hesaba Çekeceği Yönündeki Düşünceye Katılma Durumları Arasındaki İlişkiyi Gösteren Çapraz Tablo.

		Allah c.c. Âhirette, Dünyada Yaptıklarından Dolayı İnsanları Hesaba Çekecektir.			Total	
Âhiretin varlığına inanır mısınız?		Tamamen Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	T. Katılıyorum	
Evet	Frekans	83	13	3	99	
	Satır Değeri %'si	83,8%	13,1%	3,0%	100,0%	
Hayır	Frekans	0	1	0	1	
	Satır Değeri %'si	,0%	100,0%	,0%	100,0%	
Total		Frekans	83	14	3	100
		Satır Değeri %'si	83,0%	14,0%	3,0%	100,0%

Chi-Square Tests

	Value	df	Asym. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	6,205(a)	2	,045
Likelihood Ratio	3,995	2	,136
Linear-by-Linear Association	2,909	1	,088
N of Valid Cases	100		

Tablo 2.17.a.'ya bakıldığında, öğrencilerin hemen tamamının âhiretin varlığına inanıyor olduğu görülmektedir. Öğrencilerin %3'ünün Allah'ın dünyada yaptıklarından dolayı insanları âhirette hesaba çekeceği konusunda kararsız kalırken; %97'si dünyada işlenen fiillerden dolayı Allah'ın insanları âhirette hesaba çekeceği fikrine katılmaktadırlar.

“Kıyametin kopacağı, bunun Sûr'a üflemesiyle olacağı, kıyametten sonra bütün insanların dirileceği ve bu dirilişin hem bedenlen hem de ruhen olacağı konularında” Âhiretin varlığına inanmayan %1'lik gruba mensup öğrenciler, ilgili maddelere “katılmıyorum” şeklinde cevap vermişlerdir. Bu öğrencilerin Allah'ın âhirette, dünyada yaptıklarından dolayı insanları hesaba çekeceği konusuna katılıyor olması garip bir durumdur. Âhiretin varlığına inanmadığını söyleyenlerin dahi, zihin alt yapılarında var olan, ebedi hayat düşüncesi; tezat varmış gibi görünen bu durumun ana nedenidir diye düşünmekteyiz.

2.2.18.Allah'ın İnsanları Âhirette Hesaba Çekişinin Niceliğine Dair Öğrencilerin Kanaatleri.

“Allah'ın c.c. insanları hesaba çekişi, tek tek olacaktır” şeklindeki yargıya öğrencilerin katılma durumlarına göre dağılımları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 2.18: Öğrencilerin “Allah'ın c.c. insanları hesaba çekişi, tek tek olacaktır” şeklindeki yargıya katılma durumlarına göre dağılımı;

Allah'ın c.c. İnsanları Hesaba Çekişi, Tek Tek Olacaktır.		YÜZDE %
Tamamen Katılıyorum		59,0
Katılıyorum		13,0
Kararsızım		20,0
Katılmıyorum		5,0
Hiç Katılmıyorum		3,0
Total		100,0

Tabloya göre araştırmaya katılan öğrencilerin %72'lik bir kısmı âhirette Rabbimizin insanları hesaba tek tek çekeceğine inanmaktadır.

Bununla birlikte %20 gibi büyük bir dilim, bu mevzuda kararsız kalmıştır. Öğrencilerin %8'lik kısmı ise tek tek hesaba çekilmeye katılmadıklarını ifade etmişlerdir.

Anket sonuçlarına bakarak bu %8'lik kısmın ne düşündüğünü anlama şansı bulamamaktayız. Muhtemelen hesabın toplu halde görüleceği veya önceden verilen bir kararın mahkeme edilmeden infazına geçileceği fikrine sahip olduklarını düşünmekteyiz.

Hız. Âdem'den kıyamete kadar yaşamış insanların sayısı da, muhtemelen %20'lik kararsız kesimin fikrine etki etmiş olabilir.

Öğrencilerin “Allah'ın c.c. insanları hesaba çekisi, tek tek olacaktır.” düşüncesine katılma durumlarının bağımsız değişkenlere göre farklılaşma durumu SPSS programı üzerinden yoklanmıştır. Yapılan testlerde Allah'ın c.c. insanları hesaba çekişinin, tek tek olacağına dair görüşler arasında iki bağımsız değişkene göre anlamlı farklılık olduğu tespit edilmiştir. Buna dair istatistiki veriler aşağıda tablolar halinde gösterilip yorumlanmıştır.

Tablo 2.18.a: Öğrencilerin Dindarlık Algılarına Göre, Allah'ın c.c. İnsanları Âhirette Hesaba Tek Tek Çekeceği Görüşüne Katılma Durumlarını Gösteren Çapraz Tablo.

Kendinizi Dine Bağlılık Açısından Hangi Grupta Görüyor sunuz?		Allah'ın c.c. İnsanları Hesaba Çekisi, Tek Tek Olacaktır.					Total
		Tamamen Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Hiç Katılmıyorum	
Çok Dindar	Frekans	1	0	0	1	1	3
	Satır değeri %' si	33,3%	0,0%	0,0%	33,3%	33,3%	100,0%
Dindar	Frekans	33	7	12	2	1	55
	Satır değeri %' si	60,0%	12,7%	21,8%	3,6%	1,8%	100,0%
Dinle az ilgili	Frekans	23	6	8	2	0	39
	Satır değeri %' si	59,0%	15,4%	20,5%	5,1%	0,0%	100,0%
Dinle hiç alakası yok	Frekans	2	0	0	0	1	3
	Satır değeri %' si	66,7%	0,0%	0,0%	0,0%	33,3%	100,0%
Total	Frekans	59	13	20	5	3	100
	Satır değeri %' si	59,0%	13,0%	20,0%	5,0%	3,0%	100,0%

Chi-Square Test

	Value	df	Asy. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	27,625 ^a	12	,006
Likelihood Ratio	15,905	12	,196
Linear-by-Linear Association	,472	1	,492
N of Valid Cases	100		

Tablo 2.18.a.'da, "Allah'ın c.c. insanları hesaba çekisi, tek tek olacaktır" fikrine, Çok Dindar olan grubun 2/3'si; Dindar olan grubun %5,4'ü; Dinle az ilgili grubun %5,1'i; Dinle hiç alakalı olmayan grubun ise 1/3'i katılmamaktadır. Şu halde öğrencilerin %8'i (totalde) âhirette tek tek hesaba çekiliş konusuna katılmazken; %20 gibi büyük bir çoğunluk ise bu konuda kararsız kalmıştır.

Tablo 2.18.b.: Öğrencilerin Âhirete İman Etme Durumları ile Allah'ın c.c. İnsanları Hesaba Çekişinin, Tek Tek Olacağı Yönündeki Düşünceye Katılma Durumları Arasındaki İlişkiyi Gösteren Çapraz Tablo.

	Âhiretin varlığın a inanır mısınız?	Allah'ın c.c. İnsanları Hesaba Çekişi, Tek Tek Olacaktır.					Total
		Tamamen Katılıyorum	Katılıyorum	Karar sızım	Katılmıyorum	Hiç Katılmıyorum	T. Katılı yorum
Evet	Frekans	59	13	20	5	2	99
	Satır Değeri	59,6%	13,1%	20,2%	5,1%	2,0%	100,0 %

	%' si						
Hayır	Frekans	0	0	0	0	1	1
	Satır Değeri %' si	,0%	,0%	,0%	,0%	100,0%	100,0 %
Total	Frekans	59	13	20	5	3	100
	Satır Değeri %' si	59,0%	13,0%	20,0%	5,0%	3,0%	100,0 %

Chi-Square Test

	Value	df	Asym. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	32,660(a)	4	,000
Likelihood Ratio	7,381	4	,117
Linear-by-Linear Association	8,393	1	,004
N of Valid Cases	100		

Tablo 2.18.b.'de Âhirete inananların %7,1'i; inanmayanların ise %100'ü, âhiretteki hesabın tek tek olacağı fikrine katılmamaktadır. Söz konusu tabloda Âhirete inananların %20,2'si bu konuda kararsız kalırken; tamamını âhirete inananların oluşturduğu %72'lik bir grup ise âhirette hesabın tek tek olacağı fikrine katıldığını ifade etmiştir.

2.2.19.Öğrencilerin, “Âhirette Sevap ve Günahların Tartılıp; Ağır Gelene Göre Kişinin Hükümünün Verileceği” Kanaatine Katılma Durumları.

Araştırmaya katılan öğrencilerin, “kişinin sevap ve günahlarının tartılıp ağır gelenin hükmüne göre muamele göreceği” fikrine katılma durumları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 2.19. :Öğrencilerin, “âhirette sevap ve günahlar tartılacak ve bunlardan hangisi ağır gelirse kişinin hükmü ona göre verilecektir” şeklindeki hükme verdikleri cevaba göre dağılımları;

Âhirette Sevap Ve Günahlar Tartılacak Ve Bunlardan Hangisi Ağır Gelirse Kişinin Hükümü Ona Göre Verilecektir.		YÜZDE %
	Tamamen Katılıyorum	68,0
	Katılıyorum	20,0
	Kararsızım	11,0
	Hiç Katılmıyorum	1,00
	Total	100,0

Tabloya göre ankete katılan öğrencilerin, %88'i, kişinin mîzanda sevap ve günahlarının tartılması sonucuna göre hükmünün verileceğini söylerken; %11'lik bir öğrenci grubu ise bu konuda kararsızlığını dile getirmiştir.

Ayrıca araştırmaya katılan öğrencilerin %1 gibi küçük bir kısmı, bu soruya hiç katılmadıklarını ifade etmişlerdir.

Ehl-i Sünnet îtikâdında âhirette insanların karşılaşacağı şeylerden biri de; mahiyetini bilemediğimiz, insanların amellerini tartmaya yarayan bir adalet ölçüsünün varlığıdır. Bu aletin dünyadaki ölçü aletlerine benzemediği ifade edilir.²⁶⁶

Öğrencilerin “Âhirette sevap ve günahlar tartılacak ve bunlardan hangisi ağır gelirse kişinin hükmü ona göre verilecektir.” düşüncesine katılma durumlarının bağımsız değişkenlere göre farklılaşma durumu SPSS programı üzerinden yoklanmıştır. Yapılan testlerde âhirette sevap ve günahların tartılıp, bunlardan hangisi ağır gelirse kişinin hükmünün ona göre verileceğine dair görüşler arasında iki bağımsız değişkene göre anlamlı farklılık olduğu tespit edilmiştir. Buna dair istatistiki veriler aşağıda tablolar halinde gösterilip yorumlanmıştır.

Tablo 2.19.a.: Öğrencilerin Dindarlık Algılarına Göre, Âhirette Sevap ve Günahlar Tartılıp; Ağır Gelene Göre Hüküm Verileceği Görüşüne Katılma Durumlarını Gösteren Çapraz Tablo.

Kendinizi Dine Bağlılık Açısından Hangi Grupta Görüyorsunuz?		Âhirette Sevap ve Günahlar Tartılacak ve Bunlardan Hangisi Ağır Gelirse Kişinin Hükümü Ona Göre Verilecektir.					Total
		Tamamen Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Hiç Katılmıyorum		
Çok Dindar	Frekans	2	1	0	0	3	
	Satır değeri %' si	66,7%	33,3%	0,0%	0,0%	100,0%	
Dindar	Frekans	37	11	7	0	55	
	Satır değeri %' si	67,3%	20,0%	12,7%	0,0%	100,0%	
Dinle az ilgili	Frekans	28	7	4	0	39	
	Satır değeri %' si	71,8%	17,9%	10,3%	0,0%	100,0%	
Dinle hiç alakası yok	Frekans	1	1	0	1	3	
	Satır değeri %' si	33,3%	33,3%	0,0%	33,3%	100,0%	
Total	Frekans	68	20	11	1	100	
	Satır değeri %' si	68,0%	20,0%	11,0%	1,0%	100,0%	

Chi-Square Tests

²⁶⁶ A. Saim Kılavuz, *Ana Hatlarıyla İslâm Akaidi ve Kelâm'a Giriş*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 1993), s. 221.

	Value	df	Asy. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	34,395 ^a	9	,000
Likelihood Ratio	9,764	9	,370
Linear-by-Linear Association	1,014	1	,314
N of Valid Cases	100		

Tablo 2.19.a'ya bakıldığında, âhirette mîzanda tartılacak sevap ve günahlara göre kişinin hükmünün verileceğine sadece Dinle hiç alakası olmadığını söyleyen öğrenci grubunun 1/3'i *katılmamaktadır*. Bununla birlikte onların dahi 2/3' si sevap ve günahların tartılacağı fikrine katılmaktadır.

Araştırmaya katılan öğrencilerin %11'i bu konuda kararsız kalmış, fakat toplam %88'lik bir öğrenci grubu ise, mîzan' da tartılacak amellere göre kişinin hükmünün verileceğine katıldıkları görülmektedir.

Tablo 2.19.b.: Öğrencilerin Âhirete İman Etme Durumları ile Kişinin Hükmünün; Âhirette Sevap ve Günahlarının Tartılarak, Bunlardan Ağır Gelenin Cinsine Göre Verileceği Yönündeki Düşünceye Katılma Durumları Arasındaki İlişkiyi Gösteren Çapraz Tablo.

		Âhirette Sevap ve Günahlar Tartılacak ve Bunlardan Hangisi Ağır Gelirse Kişinin Hükmü Ona Göre Verilecektir.				Total	
		Âhiretin varlığına inanır mısınız?	Tamamen Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Hiç Katılmıyorum	Tamamen Katılıyorum
Evet	Frekans	68	20	11	0	99	
	Satır Değeri %' si	68,7%	20,2%	11,1%	,0%	100,0%	
Hayır	Frekans	0	0	0	1	1	
	Satır Değeri %' si	,0%	,0%	,0%	100,0%	100,0%	
Total	Frekans	68	20	11	1	100	
	Satır Değeri %' si	68,0%	20,0%	11,0%	1,0%	100,0%	

Chi-Square Test

	Value	df	Asym. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	100,000(a)	3	,000
Likelihood Ratio	11,200	3	,011
Linear-by-Linear Association	21,298	1	,000
N of Valid Cases	100		

Yukarıdaki tabloda, “Âhirette sevap ve günahlar tartılacak ve bunlardan hangisi ağır gelirse kişinin hükmü ona göre verilecektir” şeklinde sorulan soruya

katılanların %88’lik kısmının Âhirete inananlardan oluştuğu görülmektedir. Kararsız grup ta yine %11 oranında Âhirete inanan öğrencilerden oluşmaktadır.

Tabloda, kişi hakkındaki hükmün tartılacak amellere göre olacağına olan inanç noktasında kararsız kalan %11 gibi bir kesimin varlığı, bizde İslâm âlimlerinin eserlerinde delil göstermeyi bile zaid gördükleri mîzan konusunda bilgi sahibi olmadıkları kanaatini oluşturmuştur.

Cenab-ı Hakk’ın kullarının amellerini ölçüp tartacağı ve bir şekilde inceden inceye değerlendireceğine inanılmaktadır. Bununla birlikte, bunun keyfiyetinin nasıl olacağı konusu bizce bilinmemektedir. Zaten dünya şartları içerisinde âhîret gibi gayba dair yapılacak yorumların yetersiz kalacağı izahtan varestedir.

2.2.20. Öğrencilerin, Peygamber Efendimize Âhirette Ümmeti İçin Şefaât Yetkisi Verileceği Fikrine Katılma Durumları.

Peygamber Efendimize âhîrette ümmeti için şefaât yetkisi verileceğine dair bilgiye öğrencilerin katılma durumları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 2.20.: Peygamber Efendimize âhîrette ümmeti için şefaât yetkisi verileceği konusuna öğrencilerin katılma durumlarına göre dağılımları;

Hz. Muhammed'e (s.a.s.) Âhirette, Ümmetine Şefaât Etme Yetkisi Verilecektir.		YÜZDE %
Tamamen Katılıyorum		71,0
Katılıyorum		14,0
Kararsızım		13,0
Katılmıyorum		1,0
Hiç Katılmıyorum		1,0
Total		100,0

Araştırmaya katılan öğrencilerin %71’lik bir kısmı Hz. Peygambere şefaât yetkisinin verileceği konusunda tamamen katılıyorum cevabını verirken; %14’ü ise sadece katıldığını ifade etmiştir.

Tabloya göre öğrencilerin %13’ü, Hz. Peygamber’e şefaât yetkisinin verileceği konusunda kararsız iken; %2’lik bir dilim ise, Hz. Peygamber’in âhîrette ümmetine şefaât edeceği fikrine katılmadığını ifade etmiştir.

Öğrencilerin “Hz. Muhammed'e (s.a.s.) âhîrette, ümmetine şefaât etme yetkisi verilecektir.” düşüncesine katılma durumlarının bağımsız değişkenlere göre farklılaşma durumu SPSS programı üzerinden yoklanmıştır. Yapılan testlerde Hz. Muhammed'e (s.a.s.) âhîrette, ümmetine şefaât etme yetkisi verileceğine dair

görüşler arasında bir bağımsız değişkene göre anlamlı farklılık olduğu tespit edilmiştir. Buna dair istatistiksel veriler aşağıda tablolar halinde gösterilip yorumlanmıştır.

Tablo 2.20.a.: Öğrencilerin Mezhep Algılarına Göre, Hz. Peygamber (s.a.s)'e Âhirette Ümmetine Şefaathet Yetkisi Verilecektir Düşüncesine Katılma Durumlarını Gösteren Çapraz Tablo.

Kendinizi hangi mezhebe bağlı hissediyorsunuz?		Hz. Muhammed'e (s.a.s.) Âhirette, Ümmetine Şefaathet Etme Yetkisi Verilecektir.					Total
		Tamamen Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Hiç Katılmıyorum	
Hanefî	Frekans	45	8	7	0	1	61
	Satır değeri %' si	73,8%	13,1%	11,5%	0,0%	1,6%	100,0%
Şafî	Frekans	17	3	2	0	0	22
	Satır değeri %' si	77,3%	13,6%	9,1%	0,0%	0,0%	100,0%
Sünnî	Frekans	6	0	2	0	0	8
	Satır değeri %' si	75,0%	0,0%	25,0%	0,0%	0,0%	100,0%
Şîî	Frekans	0	1	0	0	0	1
	Satır değeri %' si	0,0%	100,0%	0,0%	0,0%	0,0%	100,0%
Alevî	Frekans	2	0	1	1	0	4
	Satır değeri %' si	50,0%	0,0%	25,0%	25,0%	0,0%	100,0%
Diğer...	Frekans	1	2	1	0	0	4
	Satır değeri %' si	25,0%	50,0%	25,0%	0,0%	0,0%	100,0%
Total	Frekans	71	14	13	1	1	100
	Satır değeri %' si	71,0%	14,0%	13,0%	1,0%	1,0%	100,0%

Chi-Square Tests

	Value	df	Asy. Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	39,968 ^a	20	,005
Likelihood Ratio	20,793	20	,409
Linear-by-Linear Association	4,075	1	,044
N of Valid Cases	100		

Tablo 2.20.a.'ya bakıldığında, Hz. Muhammed (s.a.s.)' e âhirette, ümmetine şefaata edebilme yetkisi verileceğine Hanefî olarak kendisini nitelendiren öğrencilerin %1,6'sı, Alevî öğrencilerin ise %25'i katılmamaktadır. Bununla birlikte toplam öğrencilerin %61'ini oluşturan Hanefîlerin %86,9'u; örneklem grubunun %4'ünün oluşturan Alevîlerin ise %50'si, Hz. Peygambere şefaata izninin verileceği fikrine katılmaktadırlar. Toplam öğrenciler içinde %13'lük bir yer tutan kararsızların içerisinde Hanefî ve Alevî öğrenciler %8'lik bir yer tutmaktadır. Şefaata konusunda negatif tavır sergileyen gruplar, bu iki mezhep içinden çıktığı için özellikle yorumlama ihtiyacı hissettik. Bununla birlikte, “*kendinizi hangi mezhebe bağlı hissediyorsunuz?*” sorusunda **diğer** seçeneğini işaretleyen öğrenciler ve Şîî öğrenciler arasında şefaata konusuna katılmayan çıkmamıştır.

Şîîlerin tamamı Hz. Peygamberin (s.a.s.) şefaata etme konusuna katıldığını ifade ederken (Toplam öğrenciler içinde %1'lik bir yer işgal ediyorlar); Diğer seçeneğini işaretleyen öğrencilerin 1/3'i (toplam öğrenciler içinde %4'lük bir yer işgal ediyorlar) şefaata konusuna katılmaktadırlar.

Türk toplumunun genel olarak Hanefî-Matûrîdî çizgide olduğu göz önünde bulundurulursa, %85 gibi yüksek bir kesimin, Hz. Muhammed'e (s.a.s.) Şefaata yetkisinin verileceği konusuna katılıyor olması tabii olacaktır. Bununla birlikte %13 gibi azımsanmayacak bir öğrenci grubunun zihinlerinin net olmamasını; bu konuda verilecek yanlış bir cevabın îtikâdî anlamda kişiyi sıkıntıya sokacağı endişesine sahip olmalarına veya öğrencilerin bu konudaki din eğitimi yetersizliğine bağlamaktayız.

Din eğitimcilerinin ve kelâmcıların bu konuyu ayrıca araştırmaları gerektiğini düşünmekteyiz.

2.2.21.Öğrencilerin, Hz. Peygamberin Şefaata Yetkisini, Büyük Günah İşleyen Ümmeti İçin Kullanacağına Dair Sorulan Bir Soruya Verdikleri Cevaplara Göre Durumları.

Hz. Peygamberin (s.a.s.) şefaata yetkisini, büyük günah işleyen ümmeti için kullanacağıyla ilgili yargıya öğrencilerin katılma durumları, aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 2.21.: Öğrencilerin, Hz. Peygamberin (s.a.s.) şefaata yetkisini, büyük günah işleyen ümmeti için kullanacağına dair yargıya katılma durumlarına göre dağılımları;

Hz. Muhammed (s.a.s.) Şefaata Yetkisini, Büyük Günah İşleyen Ümmeti İçin Kullanacaktır.		YÜZDE %
	Tamamen Katılıyorum	23,0
	Katılıyorum	14,0
	Kararsızım	46,0
	Katılmıyorum	7,0
	Hiç Katılmıyorum	10,0
	Total	100,0

Araştırmaya katılan öğrencilerin hemen 1/3 'lük bir kısmı şefaata yetkisini Hz. Peygamberin büyük günah işleyen ümmeti için kullanacağı görüşüne katılırken; %46 gibi büyük bir bölümü bu soru karşısında kararsızlığını ifade etmek zorunda kalmıştır.

Araştırmaya katılan öğrencilerin %17'lik bir kısmının ise, Hz. Muhammed'in (s.a.s.) şefaata yetkisini büyük günah işleyen ümmeti için kullanacağı konusuna katılmadıkları gözlenmektedir. Bu öğrenciler bir yönüyle Mu'tezile mezhebi ve onun gibi düşünen diğer mezheplerin görüşünü dillendirmiş olmaktadır.

Öğrencilerin "Hz. Muhammed (s.a.s.) şefaata yetkisini, büyük günah işleyen ümmeti için kullanacaktır" düşüncesine katılma durumlarının bağımsız değişkenlere göre farklılaşma durumu SPSS programı üzerinden yoklanmıştır. Yapılan testlerde Hz. Muhammed (s.a.s.)'in şefaata yetkisini, büyük günah işleyen ümmeti için kullanacağına dair görüşler arasında yalnız bir bağımsız değişkene göre anlamlı farklılık olduğu tespit edilmiştir. Buna dair istatistiksel veriler aşağıda tablolar halinde gösterilip yorumlanmıştır.

Tablo 2.21.a.: Öğrencilerin Âhirete İman Etme Durumları ile Hz. Muhammed'in (s.a.s.) Şefaata Yetkisini, Büyük Günah İşleyen Ümmeti İçin Kullanacağı Düşüncesine Katılma Durumları Arasındaki İlişkiyi Gösteren Çapraz Tablo.

		Hz. Muhammed (s.a.s.) Şefaata Yetkisini, Büyük Günah İşleyen Ümmeti İçin Kullanacaktır.					Total
Âhiretin varlığına inanır mısınız?		Tamamen Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Hiç Katılmıyorum	T. Katılıyorum
Evet	Frekans	23	14	46	6	10	99
	Satır Değeri %' si	23,2%	14,1%	46,5%	6,1%	10,1%	100,0%
Hayır	Frekans	0	0	0	1	0	1

	Satır Değeri %' si	,0%	,0%	,0%	100,0%	,0%	100,0%
Total	Frekans	23	14	46	7	10	100
	Satır Değeri %' si	23,0%	14,0%	46,0%	7,0%	10,0%	100,0%

Chi-Square Test

	Value	df	Asym. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	13,420(a)	4	,009
Likelihood Ratio	5,459	4	,243
Linear-by-Linear Association	1,245	1	,265
N of Valid Cases	100		

Tablo 2.21.a.'ya bakıldığında, Hz Peygamber'in (s.a.s.) şefaathet yetkisini, büyük günah işleyen ümmeti için kullanacağına katılmayanların %16,2 oranında âhiretin varlığına inanan öğrencilerin oluşturduğu görülmektedir. Buna âhiretin varlığına inanmayan ve toplam öğrenci içerisinde %1'lik yer tutan öğrencileri de eklediğimizde toplamda %17'lik orana ulaşmaktayız.

Öğrencilerin hemen yarısını teşkil eden %46 oranında bir grup ise bu konuda kararsız kalmıştır. Bize öyle gelmektedir ki, konuyla ilgili hadis-i şerifi duymamış veya hadisin künhüne vâkıf olamamış öğrencilere bu konu garip gelmiştir. Hadis-i Şerifin²⁶⁷, manasını düz mantıkla algılamaya çalışan öğrencilerin gözünde, Allah Rasulü, katillere af çıkaran hükümet konumuna düşer endişesiyle, belki de Hz. Peygamber'i münezzeh kılma iyi niyetinin bir sonucu olarak %46'luk büyük bir çoğunluğun "kararsız" kaldığını düşünmekteyiz.

2.2.22.Şefaathet Yetkisinin Sadece Hz. Muhammed (s.a.s.)'e Değil; Rabbimizin Sevdiği Diğer Kullara da Verebileceği Fikrine Öğrencilerin Katılma Durumları.

Öğrencilerin şefaathet yetkisinin sadece Hz. Muhammed (s.a.s.)'e değil; Rabbimizin sevdiği diğer kullara da verebileceği fikrine katılma durumları aşağıdaki tabloda incelenmiştir.

Tablo 2.22: Rabbimizin, şefaathet yetkisini, sadece Hz. Peygamber'e değil; sevdiği diğer kullara da verebileceği yargısına öğrencilerin katılma durumlarına göre dağılımları;

²⁶⁷ "Şefaathet li ehli kebaire min ümmeti" Meali: "Şefaathet; ümmetinden, büyük günah işleyenleredir." (Tirmizi, Kıyâme 11; İbn-i Mâce, Zühd 26; Ebû Davûd, 4739).

Şefaata Yetkisi; Sadece Hz. Muhammed'e (s.a.s.) Değil, Allah'ın c.c. Diğer Sevdığı Kullarına da Verilecektir.		YÜZDE %
	Tamamen Katılıyorum	30,0
	Katılıyorum	20,0
	Kararsızım	38,0
	Katılmıyorum	2,0
	Hiç Katılmıyorum	10,0
	Total	100,0

Tablo 2.22.'ye göre araştırmaya katılan öğrencilerin yarısı, Allah'ın sadece Peygamber Efendimize değil; sevdiği bir takım kullarına da şefaata yetkisi vereceğini düşünürken, %38 gibi büyük bir çoğunluk bu konuda kararsız kalmıştır.

Yine yukarıdaki tabloda %2'lik bir dilim, bu düşünceye *katılmıyorum* derken; %10'u teşkil eden öğrenci grubu ise *hiç katılmıyorum* şikkını işaretleyerek şefaata yetkisi konusunda olumsuz fikir beyan etmiştir. Tablo 2.20.'de %85 oranında Allah Rasülü'ne şefaata yetkisinin verileceği kanaatine sahip olan öğrencilerin burada kararsız oldukları gözümüze çarpmaktadır. Sayıları %90'a varan Sünnî inancıya sahip öğrencilerin²⁶⁸ şefaata konusunda bilgilerinin yetersiz oldukları kanaatine sahibiz.

Öğrencilerin “Şefaata yetkisi; sadece Hz. Muhammed'e (s.a.s.) değil, Allah'ın c.c. diğer sevdiği kullarına da verilecektir.” düşüncesine katılma durumlarının bağımsız değişkenlere göre farklılaşma durumu SPSS programı üzerinden yoklanmıştır. Yapılan testlerde Şefaata yetkisinin; sadece Hz. Muhammed'e (s.a.s.) değil, Allah'ın c.c. diğer sevdiği kullarına da verileceğine dair görüşler arasında yalnız bir bağımsız değişkene göre anlamlı farklılık olduğu tespit edilmiştir. Buna dair istatistikî veriler aşağıda tablolar halinde gösterilip yorumlanmıştır.

Tablo 2.22.a.: Öğrencilerin Dindarlık Algılarına Göre, Şefaata Yetkisinin Hz. Peygamber'e Mahsus Olmayıp, Allah'ın c.c. Sevdiği Kullarına da Verileceği Görüşüne Katılma Durumlarını Gösteren Çapraz Tablo.

Kendinizi Dine Bağlılık Açısından Hangi Grupta Görüyor sunuz?			Şefaata Yetkisi; Sadece Hz. Muhammed'e (s.a.s.) Değil, Allah'ın c.c. Diğer Sevdığı Kullarına da Verilecektir.					Total
			Tamamen Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Hiç Katılmıyorum	
Çok Dindar	Frekans		1	0	1	1	0	3

²⁶⁸ Tablo 1.6.

	Satır değeri %' si	33,3%	0,0%	33,3%	33,3%	0,0%	100,0%
Dindar	Frekans	16	12	21	0	6	55
	Satır değeri %' si	29,1%	21,8%	38,2%	0,0%	10,9%	100,0%
Dinle az ilgili	Frekans	10	8	16	1	4	39
	Satır değeri %' si	25,6%	20,5%	41,0%	2,6%	10,3%	100,0%
Dinle hiç alakası yok	Frekans	3	0	0	0	0	3
	Satır değeri %' si	100,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	100,0%
Total	Frekans	30	20	38	2	10	100
	Satır değeri %' si	30,0%	20,0%	38,0%	2,0%	10,0%	100,0%

Chi-Square Test

	Value	df	Asy. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	24,318 ^a	12	,018
Likelihood Ratio	15,564	12	,212
Linear-by-Linear Association	,584	1	,445
N of Valid Cases	100		

Tablo 2.22.a.'ya bakıldığında, “Şefaata yetkisi; sadece Hz. Muhammed'e (s.a.s.) değil, Allah'ın c.c. diğer sevdiği kullarına da verilecektir” şeklindeki yargıya; dine bağlılık açısından her gruptan toplamda %30 oranında bir öğrenci grubunun katıldığını görmekteyiz.

Garip bir şekilde dinle hiç alakası olmadığını söyleyen gruptaki öğrenciler, pek çok tabloda Sünnî çizgi de cevap vermişler, hatta bazen burada da olduğu gibi *kararsız* seçeneğini bile işaretlememişlerdir.

Çok dindar ve dinle az ilgili grupta ise, toplam öğrencilerin %2'sine denk gelen bir öğrenci grubunun; Şefaata yetkisinin, sadece Hz. Peygamber'e değil, Allah'ın, diğer sevdiği kullarına da verileceği konusuna katılmadıkları görülmektedir.

Araştırmaya katılan öğrencilerin %50 gibi azımsanmayacak bir bölümünün şefaata yetkisi konusunda zihni bir netliğe sahip olmadıkları görülmektedir. Türkiye gibi, Vehhabî ve Mu'tezilî tesirin yoğun olmadığı ülkemizdeki bu durum, kafalarda Hz. Muhammed (s.a.s.) dışındakilere şefaata yetkisi verildiğinde, sanki onlara peygamber mertebesi verilmesi gibi bir anlam çağrışımını beraberinde getirmektedir ki bu, öğrencilerin aklına yatmamaktadır diye düşünmekteyiz ve kararsızların sayıca yüksek olmasını buna bağlamaktayız.

2.2.23.İnsanların Âhirette Sırat Köprüsünden Gececeği Yargısına Öğrencilerin Katılma Durumları.

İnsanların âhirette sırat köprüsünden geçeceklerine dair kanaate öğrencilerin katılma durumları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 2.23.: İnsanların âhirette Sırat köprüsünden geçecekleriyle alakalı yargıya öğrencilerin katılma durumlarına göre dağılımı;

Âhirette İnsanlar, Sırat Adı Verilen Köprüden Gececeklerdir.		YÜZDE %
Tamamen Katılıyorum		71,0
Katılıyorum		17,0
Kararsızım		7,0
Hiç Katılmıyorum		5,0
Total		100,0

Araştırmaya göre öğrencilerin %71'i, insanların âhirette Sırat köprüsünden geçeceklerini -tamamen katılıyorum demek suretiyle- düşünürken; %17'si "katılıyorum" demekle aynı fikre destek vermişlerdir.

Bununla birlikte öğrencilerin %7'lik bir dilimi bu konuda kararsız kalmış, geriye kalan %5'lik bir kısmı da Sırat köprüsünden geçileceği konusuna hiç katılmadıklarını ifade etmişlerdir. Araştırmamızın bu bölümünde Sırat konusunda zihni netliğe ulaşamamış kararsız öğrencilerin varlığından ziyade, %5'te olsa yargıya katılmayan öğrenci grubu bizi düşünmeye sevk etmektedir.

Öğrencilerin "Âhirette insanlar, sırat adı verilen köprüden geçeceklerdir." düşüncesine katılma durumlarının bağımsız değişkenlere göre farklılaşma durumu SPSS programı üzerinden yoklanmıştır. Yapılan testlerde Âhirette insanların, sırat adı verilen köprüden geçeceklerine dair görüşler arasında üç bağımsız değişkene göre anlamlı farklılık olduğu tespit edilmiştir. Buna dair istatistiki veriler aşağıda tablolar halinde gösterilip yorumlanmıştır.

Tablo 2.23.a.: Öğrencilerin Öğrenim Gördüğü Fakülteye Göre, İnsanların Âhirette Sırat Köprüsünden Gececekleri Görüşüne Katılma Durumlarını Gösteren Çapraz Tablo.

Öğrenim Gördüğünüz Fakülte	Âhirette İnsanlar, Sırat Adı Verilen Köprüden Gececeklerdir.				Total
	Tamamen Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Hiç Katılmıyorum	

Eğitim Fakültesi	Frekans	6	5	2	4	17
	Satır değeri %’ si	35,3%	29,4%	11,8%	23,5%	100,0%
İletişim Fakültesi	Frekans	11	3	2	0	16
	Satır değeri %’ si	68,8%	18,8%	12,5%	0,0%	100,0%
Mühendislik Fakültesi	Frekans	13	4	0	0	17
	Satır değeri %’ si	76,5%	23,5%	0,0%	0,0%	100,0%
Fen Edebiyat Fakültesi	Frekans	11	5	1	0	17
	Satır değeri %’ si	64,7%	29,4%	5,9%	0,0%	100,0%
İslâmî İlimler Fakültesi	Frekans	15	0	0	1	16
	Satır değeri %’ si	93,8%	0,0%	0,0%	6,3%	100,0%
Spor Bilimleri Fakültesi	Frekans	15	0	2	0	17
	Satır değeri %’ si	88,2%	0,0%	11,8%	0,0%	100,0%
Total	Frekans	71	17	7	5	100
	Satır değeri %’ si	71,0%	17,0%	7,0%	5,0%	100,0%

Chi-Square Test

	Value	df	Asy. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	33,462 ^a	15	,004
Likelihood Ratio	38,764	15	,001
Linear-by-Linear Association	10,514	1	,001
N of Valid Cases	100		

Tablo 2.23.a.’ya bakıldığında, “âhirette insanlar, sırat adı verilen köprüden geçeceklerdir” fikrine toplam öğrenciye göre %5’te olsa, sadece Eğitim Fakültesi ve İslâmî İlimler Fakültesi öğrencilerinden bir grup katılmamaktadır. Gelecek neslin maddi ve manevi eğitimcilerinin %5 oranında da olsa “Sırat” gibi çok bilindik bir İslâmî bilgiye katılmamaları; öğrencilerimizin ne tür bir sıkıntı içerisinde olduğu konusunda bize fikir vermektedir. Hele bu neslin, yarımın çocuklarını yetiştireceğini düşündükçe kartopunun çığ olmasının önü alınmalıdır diye düşünmekteyiz. Din derslerinde acilen bir müfredat değişikliğine duyulan ihtiyaç izahtan varestedir.

Toplam öğrenciler içerisinde farklı fakültelerden %7 oranında öğrenci grubu, bu konuda kararsız kalmış olup, İslâmî İlimler ve Mühendislik Fakültesi

öğrencileri bu grubun dışındadır. Öğrencilerin, %88 oranında Sırat köprüsünden geçileceğine inandıkları görülmektedir. Fakülteler arasında %100 ile sadece Mühendislik Fakültesi öğrencilerinin tamamının, Sırat Köprüsünden geçileceği inancına sahip oldukları görülmektedir.

Tablo 2.23.b.: Öğrencilerin Mezhep Algılarına Göre, Âhirette İnsanlar Sırat Adlı Köprüden Gececektir Düşüncesine Katılma Durumlarını Gösteren Çapraz Tablo.

Kendinizi hangi mezhebe bağlı hissediyorsunuz?		Âhirette İnsanlar, Sırat Adı Verilen Köprüden Gececeklerdir.				Total
		Tamamen Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Hiç Katılmıyorum	
Hanefî	Frekans	43	12	4	2	61
	Satır değeri %' si	70,5%	19,7%	6,6%	3,3%	100,0%
Şafîî	Frekans	20	1	1	0	22
	Satır değeri %' si	90,9%	4,5%	4,5%	0,0%	100,0%
Sünnî	Frekans	5	2	1	0	8
	Satır değeri %' si	62,5%	25,0%	12,5%	0,0%	100,0%
Şîî	Frekans	0	1	0	0	1
	Satır değeri %' si	0,0%	100,0%	0,0%	0,0%	100,0%
Alevî	Frekans	2	0	1	1	4
	Satır değeri %' si	50,0%	0,0%	25,0%	25,0%	100,0%
Diğer...	Frekans	1	1	0	2	4
	Satır değeri %' si	25,0%	25,0%	0,0%	50,0%	100,0%
Total	Frekans	71	17	7	5	100
	Satır değeri %' si	71,0%	17,0%	7,0%	5,0%	100,0%

Chi-Square Test

	Value	df	Asym. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	34,975 ^a	15	,002
Likelihood Ratio	24,288	15	,060
Linear-by-Linear Association	11,404	1	,001
N of Valid Cases	100		

Tablo 2.23.b.'ye bakıldığında, en çok müntesibi bulunan Hanefî Mezhebine bağlı olan öğrencilerin %3,3'ü; Alevîlerin %25'i; Diğer tercihi ile hissettiği mezhebi işaretlemek için seçenek bulamamış olan öğrencilerin ise %50'si Sırat Köprüsünden geçileceğine **inanmamakta** olduğu görülür. Mu'tezile mezhebi içerisinde bir grup, sıratından geçilemeyeceğini, geçilse bile bunun müminler için eziyet olacağından hareketle Sıratı reddetmişlerdir. Öğrencilerimizin hangi saikle Sıratla alâkalı bu

konuya katılmadıklarını bilememekle beraber, îtikâdî bir problem olarak önümüzde durduğu açıktır.

Öğrenciler arasında %1 ile kendilerine yer bulan Şiîlerin %100'ü; Alevîlerin %50'si Sırat Köprüsünden geçileceğine inanmaktadır.

Hanefî ve Şafiîlerin de içinde bulunduğu Sünnî grup içerisinde toplam öğrencilere oranı %6'ları bulan bir grup, Sırat Köprüsünden geçileceği konusunda kararsız kalmışlardır.

Tablo 2.23.c.: Öğrencilerin Âhirete İman Etme Durumları ile Âhirette insanların, Sırat Adı Verilen Köprüden Gececekleri Düşüncesine Katılma Durumları Arasındaki İlişkiyi Gösteren Çapraz Tablo.

	Âhiretin varlığına inanır mısınız?	Âhirette İnsanlar, Sırat Adı Verilen Köprüden Gececeklerdir.				Total
		Tamamen Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Hiç Katılmıyorum	Tamamen Katılıyorum
Evet	Frekans	71	17	7	4	99
	Satır Değeri %'si	71,7%	17,2%	7,1%	4,0%	100,0%
Hayır	Frekans	0	0	0	1	1
	Satır Değeri %'si	,0%	,0%	,0%	100,0%	100,0%
Total	Frekans	71	17	7	5	100
	Satır Değeri %'si	71,0%	17,0%	7,0%	5,0%	100,0%

Chi-Square Tests

	Value	df	Asym. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	19,192(a)	3	,000
Likelihood Ratio	6,196	3	,102
Linear-by-Linear Association	12,304	1	,000
N of Valid Cases	100		

Tablo 2.23.c.'ye bakıldığında, âhiretin varlığına inanmayanların, doğal olarak Sırata da inanmadıkları görülmektedir. Bununla birlikte, yukarıdaki iki tablo ile ilişkilendirilerek yorumlayacak olur isek; Eğitim Fakültesi ve İslâmî İlimler Fakültelerinden, Hanefî, Alevî ve Diğer seçeneğini işaretlemiş öğrencilerden oluşan ve Âhiretin varlığına inandığını söyleyen öğrencilerden oluşan %5'lik bir grup: Sırat Köprüsünden geçileceğine inanmamaktadır.

Aynı ilişkiyi *kararsızlar* için de yapacak olursak, şöyle bir sonuca ulaşırız;

Eğitim, İletişim, Fen Edebiyat ve Spor Bilimleri Öğrencilerimiz içerisinde, Âhiretin varlığına inandığını söyleyen, Hanefî, Şafîî, Sünnî ve Alevî öğrencilerimiz; %7’lik bir grup oluşturmaktadırlar.

2.2.24.Hz. Peygamber’in (s.a.s.) Vefâtından Sonraki Dönemde Müslüman Olmadan Ölenlerin Cennete Gitme Durumlarıyla Alakalı Öğrenci Görüşleri.

H.z. Peygamber’in (s.a.s.) vefâtından sonra, Müslüman olmadan ölenlerin cennete giremeyeceği fikrine öğrencilerin katılma durumları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 2.24.: Öğrencilerin, H.z. Peygamber’in vefâtından sonra Müslüman olmadan ölenlerin cennete giremeyecekleri yargısına katılma durumlarına göre dağılımları;

H.z. Muhammed (s.a.s.) ’in Peygamberliğinden Sonraki Dönemde Müslüman Olmadan Ölenler, Cennete Giremeyeceklerdir.	YÜZDE %
Tamamen Katılıyorum	42,0
Katılıyorum	14,0
Kararsızım	31,0
Katılmıyorum	5,0
Hiç Katılmıyorum	8,0
Total	100,0

Tabloya göre ankete katılan öğrencilerin %56’sı, H.z. Peygamberin vefatından sonra İslâm’ı seçmeden ölenlerin cennete giremeyeceği fikrine katılmaktadırlar.

Yüzde 31’lik bir kesim bu konuda kararsız kalırken, öğrencilerin %13’ü ise bu görüşe hiç katılmamaktadır.

Öğrencilerin, “H.z. Muhammed (s.a.s.)’in peygamberliğinden sonraki dönemde Müslüman olmadan ölenler, cennete giremeyeceklerdir.” düşüncesine katılma durumlarının bağımsız değişkenlere göre farklılaşma durumu SPSS programı üzerinden yoklanmıştır. Buna göre H.z. Muhammed (s.a.s.)’in peygamberliğinden sonraki dönemde Müslüman olmadan ölenlerin, cennete giremeyeceklerine dair görüşler arasında, bağımsız değişkenlere göre anlamlı bir farklılaşma olmadığı tespit edilmiştir. O yüzden burada herhangi bir çapraz tabloya yer verilmemiştir.

Tablo 2.24.’te *katılmayan* dilimin; “Müslüman olmasa da cennete girerler” gibi bir kanıya sahip olup olmadıkları konusunda şüphelerimiz bulunmaktadır. Bir sonraki soruya verilen cevaplar bu şüpheleri biraz olsun dağıtacak cinstendir. Birlikte inceleyelim.

2.2.25.İslâmiyet’i Tanıma Fırsatı Bulamamış, Bununla Birlikte Kendi Dinlerine Samimiyetle Bağlanmış Kişilerin Mesuliyetlerinin Olmayacağı Yargısına Öğrencilerin Katılma Durumları.

Kendi dinlerini samimiyetle yaşayan, İslâm’ı tanıma fırsatı bulamayan insanların Allah c.c. katında fiillerinden sorumlu olmayacaklarıyla ilgili öğrenci görüşlerini gösteren tablo aşağıdadır.

Tablo 2.25.: Öğrencilerin, İslâm’ı tanıyamamış ama içinde bulunduğu dine samimiyetle bağlanmış kişilerin mesuliyetlerinin olmayacağına dair fikre katılma durumlarına göre dağılımları;

İslâm Dinini Tanıma İmkânı Bulamamış, Ama Kendi Dinini Yaşamaya Gayret Göstermiş Kişiler, Allah c.c. Katında Yaptıklarından Sorumlu Tutulmayacaklardır.		YÜZDE %
	Tamamen Katılıyorum	18,0
	Katılıyorum	13,0
	Kararsızım	45,0
	Katılmıyorum	10,0
	Hiç Katılmıyorum	14,0
	Total	100,0

Tabloya göre araştırmaya katılan öğrencilerin %31’i, İslâm’ı tanımasa da en azından kendi dinini yaşama gayretiyle ölenlerin, Allah katında mesul olmayacaklarını düşünürken; %45 gibi bir çoğunluk bu konuda kararsız olduğunu açıklamaktan geri durmamıştır.

Yaklaşık ¼’lük bir kesim ise (%24), kendi dinini yaşamaya gayret etse de, bunun İslâm’ı tanımamalarının sorumluluğundan kişileri kurtaramayacağını ifade etmişlerdir.

Öğrencilerin “İslâm dinini tanıma imkânı bulamamış, ama kendi dinini yaşamaya gayret göstermiş kişiler, Allah c.c. katında yaptıklarından sorumlu tutulmayacaklardır.” düşüncesine katılma durumlarının bağımsız değişkenlere göre farklılaşma durumu SPSS programı üzerinden yoklanmıştır. Yapılan testlerde İslâm dinini tanıma imkânı bulamamış, ama kendi dinini yaşamaya gayret göstermiş kişiler, Allah c.c. katında yaptıklarından sorumlu tutulmayacaklarına dair görüşler arasında iki bağımsız değişkene göre anlamlı farklılık olduğu tespit edilmiştir. Buna dair istatistiki veriler aşağıda tablolar halinde gösterilip yorumlanmıştır.

Tablo 2.25.a.: Öğrencilerin Öğrenim Gördüğü Fakülteye Göre, İslâm'ı Tanımaya Fırsat Bulamamış Fakat İçinde Bulunduğu Dini Yaşamaya Gayret Göstermiş Kişilerin Allah Katında Fiillerinden Sorumlu Tutulmayacakları Görüşüne Katılma Durumlarını Gösteren Çapraz Tablo.

Öğrenim Gördüğünüz Fakülte		İslâm Dinini Tanıma İmkânı Bulamamış, Ama Kendi Dinini Yaşamaya Gayret Göstermiş Kişiler, Allah c.c. Katında Yaptıklarından Sorumlu Tutulmayacaklardır.					Total
		Tamamen Katılıyorum	Katılıyorum	Karar sızım	Katılmıyorum	Hiç Katılmıyorum	
Eğitim Fak.	Frekans	2	4	5	4	2	17
	Satır değeri %' si	11,8%	23,5%	29,4%	23,5%	11,8%	100,0%
İletişim Fak.	Frekans	2	1	8	2	3	16
	Satır değeri %' si	12,5%	6,3%	50,0%	12,5%	18,8%	100,0%
Mühendislik Fak.	Frekans	2	2	11	0	2	17
	Satır değeri %' si	11,8%	11,8%	64,7%	0,0%	11,8%	100,0%
Fen Edebiyat	Frekans	2	4	8	3	0	17
	Satır değeri %' si	11,8%	23,5%	47,1%	17,6%	0,0%	100,0%
İslâmî İlimler	Frekans	5	2	2	1	6	16
	Satır değeri %' si	31,3%	12,5%	12,5%	6,3%	37,5%	100,0%
Spor Bilimleri	Frekans	5	0	11	0	1	17
	Satır değeri %' si	29,4%	0,0%	64,7%	0,0%	5,9%	100,0%
Total	Frekans	18	13	45	10	14	100
	Satır değeri %' si	18,0%	13,0%	45,0%	10,0%	14,0%	100,0%

Chi-Square Test

	Value	df	Asy. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	35,268 ^a	20	,019
Likelihood Ratio	40,998	20	,004
Linear-by-Linear Association	1,354	1	,245
N of Valid Cases	100		

Tablo 2.25.a.'ya bakıldığında, İslâm dinini tanıma imkânı bulamamış, ama kendi dinini yaşamaya gayret göstermiş kişiler, Allah c.c. katında yaptıklarından sorumlu tutulmayacakları şeklindeki fikre;

Eğitim Fakültesi öğrencilerin %35,3'ü; İletişim Fakültesi öğrencilerinin %31,3'ü; Fen Edebiyat Fakültesi öğrencilerinin %17,6'sı; İslâmî İlimler Fakültesi öğrencilerinin %43,8'i; Spor Bilimleri Fakültesi öğrencilerinin %5,9'u katılmadıklarını ifade etmişlerdir.

Her fakülteden öğrencinin bulunduğu %45 gibi büyük bir çoğunluk grup bu konuda kararsız kalmış; yine toplam öğrencilerin %31'i ise *katılıyorum* veya *tamamen katılıyorum* şeklinde bu soruya cevap vermişlerdir.

Araştırmamıza katılan öğrencilerin, ait oldukları fakültelerin kaçınıcı sınıfında olduklarını bilemediğimiz için, ilgili bölümle ilgili tam bir donanıma sahip olup olmadıklarını ve bu tür sorulara hangi zaviyeden baktıklarını bilememekteyiz. İslâmî İlimler Fakültesi öğrencilerini hariç tutarsak biz daha ziyade aile çevresi ile aldıkları zorunlu veya zorunlu olmadan gönüllü olarak aldıkları din eğitiminin ve dahi cemaat benzeri Stk'ların ve sosyal medyanın tesiriyle yukarıdaki cevapları verdiklerine kâniyiz.

Tablo 2.25.b.: Öğrencilerin Ailelerinin Gelir Durumlarına Göre, İslâm'ı tanıma Fırsatı Bulamamış Ama Kendi Dinini Yaşama Gayreti Göstermiş Kişilerin Allah Katında Yaptıklarından Sorumlu tutulmayacakları Görüşüne Katılma Durumlarını Gösteren Çapraz Tablo.

Ailenizin Gelir Durumu Nedir?		İslâm Dinini Tanıma İmkânı Bulamamış, Ama Kendi Dinini Yaşamaya Gayret Göstermiş Kişiler, Allah c.c. Katında Yaptıklarından Sorumlu Tutulmayacaklardır.					Total
		Tamamen Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Hiç Katılmıyorum	
Çok İyi	Frekans	0	0	0	0	2	2
	Satır değeri %'si	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	100,0%	100,0%
İyi	Frekans	2	2	7	0	4	15
	Satır değeri %'si	13,3%	13,3%	46,7%	0,0%	26,7%	100,0%
Orta	Frekans	10	11	32	7	7	67
	Satır değeri %'si	14,9%	16,4%	47,8%	10,4%	10,4%	100,0%
Düşük	Frekans	4	0	6	3	1	14
	Satır değeri %'si	28,6%	0,0%	42,9%	21,4%	7,1%	100,0%

	Çok Düşük	Frekans	2	0	0	0	0	2
		Satır değeri %'si	100,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	100,0%
Total		Frekans	18	13	45	10	14	100
		Satır değeri %'si	18,0%	13,0%	45,0%	10,0%	14,0%	100,0%

Chi-Square Tests

	Value	df	Asym. Sign. (2-sided)
Pearson Chi-Square	31,495 ^a	16	,012
Likelihood Ratio	27,343	16	,038
Linear-by-Linear Association	6,547	1	,011
N of Valid Cases	100		

Tablo 2.25.b.'ye bakıldığında, “İslâm dinini tanıma imkânı bulamamış, ama kendi dinini yaşamaya gayret göstermiş kişiler, Allah c.c. katında yaptıklarından sorumlu tutulmayacaklardır.” fikrine, *ailesinin gelir durumu çok iyi* olan öğrencilerin katılmadıkları görülür. *Ailesinin gelir durumu iyi* olan öğrencilerin %26'sı söz konusu fikre katılmadığını ifade ederken diğer %26'lık bir grup ise; *katılıyorum ve tamamen katılıyorum* şikkını işaretlemişlerdir. Bununla birlikte %46,7'lik kararsız bir grupta bu gelir grubunda yerini almıştır.

Ailesinin gelir durumu orta olan öğrencilerin, toplam öğrenciler içerisinde %67 ile en çok yeri tutmuş oldukları görülür. Bu gruptaki öğrencilerin yaklaşık %48'i kararsız kalmış; %20,8'i söz konusu görüşe katılmadığı; %31,3'ü ise, İslâm'ı tanıma imkânı bulamamış, ama kendi dinini yaşamaya gayret göstermiş kişilerin kurtuluşa erişebileceği fikrine katıldıkları gözlenmiştir.

Ailesinin gelir durumu düşük olan öğrencilerin %28,5'u söz konusu fikre katılmadığını ifade ederken; %28,6'sı bu fikre katıldığını onaylamış, bununla birlikte %42,9'u ise kararsız kalmıştır.

Bütün öğrenciler içinde %2 ile yer bulan *Ailesinin gelir durumu çok düşük* olan öğrencilerin ise tamamı; İslâm'ı tanıma imkânı bulamamış, ama kendi dinini yaşamaya gayret göstermiş kişilerin kurtuluşa erişebileceği fikrine tamamen katıldıklarını ifade etmişlerdir.

Tablo 2.25.a ve 2.25.b'ye bakıldığında öğrencilerin büyük çoğunluğunun kafalarının bu soruda net olmadığı görülmektedir. İslâm âlimlerinin pek çoğu, Allah'ı ve Resulünü tanımayanın, ebediyen cehennemde kalacağını, Allah'ın

ayetlerini inkâr eden kişinin birçok iyilik sahibi de olsa cennete giremeyeceğini Kehf Sûresi 105. âyetini* delil getirerek ispatlamaya çalışmışlardır.²⁶⁹

2.2.26. Günahkâr Müminlerin, ‘Öncelikle Cehennemde Günahlarının Cezasını Çekip Ondan Sonra Cennete Girebilecekleri’ Şeklindeki Yargıya Öğrencilerin Katılma Durumları.

Öğrencilerin, günahkâr müminlerin cennete girebilmek için, mutlaka cehennemde günahlarının cezasını çekmeleri gerektiği yönündeki yargıya katılma durumları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 2.26.: Günahkâr müminlerin, ancak cehennemde günahlarından dolayı azap çektikten sonra cennete girebilecekleri yönündeki yargıya katılma durumlarına göre öğrenci dağılımları;

Günahkâr Müminler, Ancak Cehennemde Günahlarının Cezasını Çektikten Sonra Cennete Girebileceklerdir.		YÜZDE %
Tamamen Katılıyorum		56,0
Katılıyorum		25,0
Kararsızım		14,0
Katılmıyorum		3,0
Hiç Katılmıyorum		2,0
Total		100,0

Tabloya göre araştırmaya katılan öğrencilerin %81’i, günahkâr müminlerin cehennemde günahlarının cezasını çekmeden cennete giremeyeceğini savunurken; %14’lük bir kısmı ise bu mevzuda kararsız olduğunu ifade etmiştir.

Yüzde 5’lik küçük bir kısmı ise, günahkâr müminlerin günahlarının cezasını cehennemde çektikten sonra cennete gireceği fikrine *katılmamaktadırlar*.

Öğrencilerin “günahkâr müminler, ancak cehennemde günahlarının cezasını çektikten sonra cennete girebileceklerdir.” düşüncesine katılma durumlarının bağımsız değişkenlere göre farklılaşma durumu SPSS programı üzerinden yoklanmıştır. Yapılan testlerde günahkâr müminlerin, ancak cehennemde günahlarının cezasını çektikten sonra cennete girebileceklerine dair görüşler arasında iki bağımsız değişkene göre anlamlı farklılık olduğu tespit edilmiştir. Buna dair istatistiki veriler aşağıda tablolar halinde gösterilip yorumlanmıştır.

*Ayet Meali: “Onlar, Rablerinin ayetlerini ve O’na kavuşacaklarını inkâr eden, böylece amelleri boşa çıkan, o yüzden de kıyamet gününde amelleri için bir terazi kurmayacağımız kimselerdir.”

²⁶⁹ Soysaldı, *age.*, s. 72.

Tablo 2.26.a.: Öğrencilerin Öğrenim Gördüğü Fakülteye Göre, Günahkâr Müminlerin Cehennemde Günahlarının Cezasını Çektikten Sonra Ancak Cennete Girebileceği Görüşüne Katılma Durumlarını Gösteren Çapraz Tablo.

Öğrenim Gördüğünüz Fakülte		Günahkâr Müminler, Ancak Cehennemde Günahlarının Cezasını Çektikten Sonra Cennete Girebileceklerdir.					Total
		Tamamen Katılıyorum	Katılıyorum	Karar sızım	Katılmıyorum	Hiç Katılmıyorum	
Eğitim F.	Frekans	3	8	4	1	1	17
	Satır değeri %' si	17,6%	47,1%	23,5%	5,9%	5,9%	100,0%
İletişim F.	Frekans	9	3	3	1	0	16
	Satır değeri %' si	56,3%	18,8%	18,8%	6,3%	0,0%	100,0%
Mühendislik	Frekans	10	3	4	0	0	17
	Satır değeri %' si	58,8%	17,6%	23,5%	0,0%	0,0%	100,0%
Fen Edeb.	Frekans	6	7	3	1	0	17
	Satır değeri %' si	35,3%	41,2%	17,6%	5,9%	0,0%	100,0%
İslâmi İlimler	Frekans	14	2	0	0	0	16
	Satır değeri %' si	87,5%	12,5%	0,0%	0,0%	0,0%	100,0%
Spor Bil.	Frekans	14	2	0	0	1	17
	Satır değeri %' si	82,4%	11,8%	0,0%	0,0%	5,9%	100,0%
Total	Frekans	56	25	14	3	2	100
	Satır değeri %' si	56,0%	25,0%	14,0%	3,0%	2,0%	100,0%

Chi-Square Test

	Value	df	Asy. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	32,764 ^a	20	,036
Likelihood Ratio	39,318	20	,006
Linear-by-Linear Association	11,232	1	,001
N of Valid Cases	100		

Tablo 2.26.a.'ya bakıldığında, ankete katılan bütün fakültelerin öğrencilerinin içinde bulunduğu %81 oranında gencin, “günahkâr müminler, ancak cehennemde

günahlarının cezasını çektikten sonra cennete girebileceklerdir” şeklindeki fikre katıldıkları görülmektedir.

İslâmî İlimler ve Spor Bilimleri öğrencileri dışındaki öğrencilerden oluşan %14'lük bir grup bu konuda kararsız kalırken; İslâmî İlimler ve Mühendislik Fakültesi öğrencilerinin içinde yer almadığı %5'lik bir öğrenci grubu da günahkâr müminlerin, ‘öncelikle cehennemde günahlarının cezasını çekip ondan sonra cennete girebilecekleri’ şeklindeki yargıya katılmadıkları görülmektedir.

İslâmî İlimler Fakültesi öğrencilerinin belki de ilk defa kafalarının bu kadar net olduğu gözlenmektedir. Bu soruya %100 oranında katılıyorum/tamamen katılıyorum şeklinde cevap verdikleri görülmüştür.

Tablo 2.26.b.: Öğrencilerin Âhirete İman Etme Durumları ile Günahkâr Müminlerin, Ancak Cehennemde Günahlarının Cezasını Çektikten Sonra Cennete Girebilecekleri Düşüncesine Katılma Durumları Arasındaki İlişkiyi Gösteren Çapraz Tablo.

		Günahkâr Müminler, Ancak Cehennemde Günahlarının Cezasını Çektikten Sonra Cennete Girebileceklerdir.					Total	
		Âhiretin varlığına inanır mısınız?	Tamamen Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Hiç Katılmıyorum	T. Katılıyorum
E v e t	Frekans		56	25	14	2	2	99
	Satır Değeri %' si		56,6%	25,3%	14,1%	2,0%	2,0%	100,0 %
H a y ı r	Frekans		0	0	0	1	0	1
	Satır Değeri %' si		,0%	,0%	,0%	100,0%	,0%	100,0 %
Total	Frekans		56	25	14	3	2	100
	Satır Değeri %' si		56,0%	25,0%	14,0%	3,0%	2,0%	100,0 %

Chi-Square Test

	Value	df	Asym. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	32,660(a)	4	,000
Likelihood Ratio	7,381	4	,117
Linear-by-Linear Association	5,813	1	,016
N of Valid Cases	100		

Tabloda, âhiretin varlığına inanan öğrencilerin %4'ünün “günahkâr müminler, ancak cehennemde günahlarının cezasını çektikten sonra cennete girebileceklerdir” şeklindeki yargıya katılmadığı; %14'ünün kararsız kaldığı buna mukabil %81,9 gibi büyük bir çoğunluğun ise, günahkâr müminlerin cehennemde cezalarını çektikten sonra cennete girebileceklerini düşündükleri görülmektedir.

2.2.27. Öğrencilerin; Kâfirlerin, Ebedi Olarak Cehennemde Kalacakları Yönündeki Yargıya Katılma Durumları.

Kâfirlerin, ebediyen cehennemde kalacakları fikrine öğrencilerin katılma durumları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 2.27.: Öğrencilerin “Kâfirler, cehennemde ebedi olarak kalacaklardır.” şeklindeki yargıya katılma durumlarına göre dağılımları;

Kâfirler, Cehennemde Ebedi Olarak Kalacaklardır.		YÜZDE %
Tamamen Katılıyorum		52,0
Katılıyorum		15,0
Kararsızım		21,0
Katılmıyorum		6,0
Hiç Katılmıyorum		6,0
Total		100,0

Bu tabloya, aynı zamanda, ‘cehennem ebedî midir?’ şeklindeki bir sorunun da cevabını içinde barındırıyor nazarıyla bakabiliriz. Tabloya göre araştırmaya katılan öğrencilerin %52’si kâfirlerin cehennemde ebedî kalacağı fikrine tamamen katılıyorum diye cevap verirken, %15’i sadece katılıyorum demekle yetinmiştir.

Öğrencilerin %21’i bu mevzuda kararsızlığını ifade ederken; %12’lik bir kesim ise kâfirlerin ebedi cehennemde kalacakları fikrine katılmadıklarını ifade etmişlerdir.

Araştırmaya katılan öğrencilerin 1/5’inin kararsız oluşuna bakılırsa, insanın kısa ömrü içerisinde işlediği bir suçun cezasının ebedî cehennem olacak oluşu, bazı öğrencilerin kafasını karıştırmış olmalıdır. Küfrün, Samedanî bir mektup hükmünde olan kâinatı manasız, anlamsız ve gayesiz göstermesi; bütün kâinata hakaret, aynı zamanda mevcudat üzerinde Rabbimizin isimlerinin cilvelerini ve yansımalarını reddetmek ve O’nun doğru ve hak oluşunu yalanlama olacağından nihayetsiz bir cinayettir. Nihayetsiz cinayet, sonsuz azabı gerekli kılacağı içindir ki, kâfirler için

cehennem ebedîdir.²⁷⁰ Beşerî kanunlarda bile kişinin bazen ömrünü kat kat aşan ölçülerde cezaya çarptırıldığı görülmektedir. Söz gelimi 2-3 suçtan toplam 200 küsur yıl hapse mahkûm edilen suçlular bulunabilmektedir. Suçun ağırlığı ölçüsünde cezanın da katlanması kaçınılmaz bir gerçektir.

“Katılmıyorum ve hiç katılmıyorum” şeklinde soruya cevap veren bu son grubun, âhirette kâfirlerin ne gibi bir sonla karşılaşacaklarını düşündüklerini bilememekteyiz. Ankete katılanlarla birebir yapılacak bir çalışmayla ancak cevabını bulabileceğimiz bu ve benzeri hususlar, çalışmamızın kısıtlılıkları içerisinde yer almaktadır.

Öğrencilerin, “kâfirler, cehennemde ebedi olarak kalacaklardır” şeklindeki yargıya katılma durumlarının bağımsız değişkenlere göre farklılaşma durumu SPSS programı üzerinden yoklanmıştır. Buna göre kâfirlerin, cehennemde ebedi olarak kalacaklarına dair görüşler arasında, bağımsız değişkenlere göre anlamlı bir farklılaşma olmadığı tespit edilmiştir. O yüzden burada herhangi bir çapraz tabloya yer verilmemiştir.

2.2.28.Öğrencilerin; Cennetin, Sonsuz Bir Saadet Yurdu Oluşu İle İlgili Kanaatleri.

Araştırmaya katılan öğrencilerin, “Cennet, sonsuz bir saadet yurdudur.” Şeklindeki yargıya katılma durumlarını gösterir tablo aşağıda verilmiştir.

Tablo 2.28.: “Cennetin, sonsuz bir saadet yurdu” olduğu yargısına öğrencilerin katılma durumlarına göre dağılımları;

Cennet, Sonsuz Bir Saadet Yurdudur.		YÜZDE %
Tamamen Katılıyorum		82,0
Katılıyorum		10,0
Kararsızım		6,0
Katılmıyorum		1,0
Hiç Katılmıyorum		1,0
Total		100,0

Tabloya göre araştırmaya katılan öğrencilerin %92’lik gibi büyük bir kısmı cenneti sonsuz bir saadet yurdu olarak kabul ederken; %2’lik bir dilim bu fikre katılmamıştır.

²⁷⁰ Nursî, 2016a, age., s. 78.

Ayrıca öğrencilerin %6'lık kısmı ise cennetin adı geçen vasfiyle alakalı kararsız olduklarını beyan etmişlerdir.

Cennet söz konusu olduğunda, her ne kadar %92 gibi büyük bir kitle onu ebedi bir saadet yurdu olarak görmüş olsa da kararsızlarla birlikte yüzde yedi-sekizlere varan bir kesimin aynı kanaati taşıyor olması bizi düşünmeye sevk etmiştir. Cennetin %100 ebedi mutluluk diyarı olarak zihinlerdeki yerini ne zaman alacağı, din eğitimimizde yapılacak köklü değişikliklerden sonra yanıtını bulacak bir soru olarak karşımızda durmaktadır.

Öğrencilerin “Cennet, sonsuz bir saadet yurdudur.” düşüncesine katılma durumlarının bağımsız değişkenlere göre farklılaşma durumu SPSS programı üzerinden yoklanmıştır. Yapılan testlerde Cennetin, sonsuz bir saadet yurdu olacağına dair görüşler arasında iki bağımsız değişkene göre anlamlı farklılık olduğu tespit edilmiştir. Buna dair istatistiki veriler aşağıda tablolar halinde gösterilip yorumlanmıştır.

Tablo 2.28.a.: Öğrencilerin Dindarlık Algılarına Göre, Cennetin Sonsuz Bir Saadet Yurdu Olduğu Görüşüne Katılma Durumlarını Gösteren Çapraz Tablo.

Kendinizi Dine Bağlılık Açısından Hangi Grupta Görüyor sunuz?		Cennet, Sonsuz Bir Saadet Yurdudur.					Total
		Tamamen Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Hiç Katılmıyorum	
Çok Dindar	Frekans	3	0	0	0	0	3
	Satır değeri %' si	100,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	100,0%
Dindar	Frekans	46	7	2	0	0	55
	Satır değeri %' si	83,6%	12,7%	3,6%	0,0%	0,0%	100,0%
Dinle az ilgili	Frekans	32	2	4	1	0	39
	Satır değeri %' si	82,1%	5,1%	10,3%	2,6%	0,0%	100,0%
Dinle hiç alakası yok	Frekans	1	1	0	0	1	3
	Satır değeri %' si	33,3%	33,3%	0,0%	0,0%	33,3%	100,0%
Total	Frekans	82	10	6	1	1	100
	Satır değeri %' si	82,0%	10,0%	6,0%	1,0%	1,0%	100,0%

Chi- Square Test

	Value	df	Asy. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	40,218 ^a	12	,000

Likelihood Ratio	15,544	12	,213
Linear-by-Linear Association	6,301	1	,012
N of Valid Cases	100		

Tablo 2.28.a.'ya bakıldığında, öğrencilerin toplamı içerisinde %2'lik yer tutan, *Dinle az ilgili ve Dinle hiç alakası yok* olan öğrencilerin, 'cennetin sonsuz bir saadet yurdu' olduğu konusuna katılmadıkları görülmektedir. Bu grubun zihinlerinde ne tür bir cennet tasavvuru olduğunu bilemiyoruz. Saadet yurdu olduğuna değilse de sonsuz oluşu konusunda şüphelerin olduğu açıktır. Kendilerini dine bağlılık açısından; dinle az ilgili veya alakasız gören öğrenciler arasında bu şüphenin oluşu öğrencilerin, aldıkları din eğitimine ilgisiz kaldıklarından dolayı bilgi doyumuna ulaşamamış oldukları kanaatini bizde uyandırmıştır.

Dindar ve Dinle az ilgili öğrenci grubunda toplama göre %6 oranında kararsız bir grup bulunmaktadır.

'*Cennetin sonsuz bir saadet yurdu*' olduğu konusuna öğrencilerin %92'sinin katıldığı gözlenmiştir. Bu öğrencilerin %53'ü Dindar; %3'ü Çok dindar; %34'ü Dinle az ilgili ve %2'si ise Dinle hiç alakası olmayan öğrencilerden oluşmaktadır.

Dindar olan öğrencilerin %3,6'sının *cennetin sonsuz* oluşu konusunda kararsız olması bize garip gelmiştir. "Sonsuz olamayabilir" anlamına gelen bu tavrın ardındaki kafa karışıklığının nedenleri hakkında bir tahminimiz bulunmamaktadır.

Tablo 2.28.b. : Öğrencilerin Âhirete İman Etme Durumları ile Cennetin, Sonsuz Bir Saadet Yurdu Olduğu Düşüncesine Katılma Durumları Arasındaki İlişkiyi Gösteren Çapraz Tablo.

		Cennet, Sonsuz Bir Saadet Yurdudur.					Total
Âhiretin varlığına inanır mısınız?		Tamamen Katılıyorum	Katılıyorum	Karar sızım	Katılmıyorum	Hiç Katılmıyorum	T. Katılıyorum
	Frekans	82	10	6	1	0	99
Evet	S. Değeri %' si	82,8%	10,1%	6,1%	1,0%	,0%	100,0%
	Frekans	0	0	0	0	1	1
Hayır	S. Değeri %' si	,0%	,0%	,0%	,0%	100,0%	100,0%
Total	Frekans	82	10	6	1	1	100

	S. Değeri %’ si	82,0%	10,0%	6,0%	1,0%	1,0%	100,0 %
Chi-Square Test							
		Value	df	Asym. Sig. (2-sided)			
	Pearson Chi-Square	100,000(a)	4	,000			
	Likelihood Ratio	11,200	4	,024			
	Linear-by-Linear Association	27,207	1	,000			
	N of Valid Cases	100					

Tablo 2.28.b.’ye bakıldığında, âhiretin varlığına inanan öğrencilerin %92,9’u, Cennetin, sonsuz bir saadet yurdu olduğuna inanırken; %6,1’i kararsız kalmıştır.

Âhiretin varlığına inanan ve inanmayan öğrencilerin her birerinden %1’lik bir öğrenci grubu ise cennetin sonsuz bir saadet yurdu olduğuna katılmamaktadır.

2.2.29. Büyük Günah İşleyip Tövbe Etmeden Ölen Müminlerin, Cennetle Cehennem Arası Bir Yerde Bırakılacakları Fikrine Öğrencilerin Katılma Durumları.

Tövbe etmeden ölen, büyük günah işlemiş müminlerin; cennet ile cehennem arası bir yerde bırakılacağı yönündeki yargıya öğrencilerin katılma durumlarını gösterir tablo aşağıda verilmiştir.

Tablo 2.29.: Öğrencilerin; Büyük günah işleyen ve fakat tövbe etmeden ölen müminler hakkında, ‘*cennetle cehennem arası bir yerde kalırlar*’ şeklindeki yargıya katılma durumlarına göre dağılımları;

Büyük Günah İşleyen Ancak Tövbe Etmeden Ölen Müminler, Cennetle Cehennem Arası Bir Yerde Bırakılacaklardır.		YÜZDE %
	Tamamen Katılıyorum	10,0
	Katılıyorum	5,0
	Kararsızım	58,0
	Katılmıyorum	12,0
	Hiç Katılmıyorum	15,0
	Total	100,0

Tabloya göre araştırmaya katılan öğrencilerin %15 gibi küçük bir kısmı, büyük günah işleyip tövbe etmeden ölen müminlerin, dini literatürde Araf diye adlandırabileceğimiz yerde bırakılacağına inanmaktadırlar.

Kararsız kalanlar %58 gibi bir çoğunluğu oluştururken; toplamda %27’lik bir grup ise tövbe etmeden ölen müminlerin Araf’ta kalacaklarına inanmadıklarını ifade etmişlerdir.

Tabloda söz konusu soruya verilen cevapların dağılımı, Araf mevzusunun âhiretle alakalı konular içerisinde, hakkında çok az bilgi sahibi olunan bir konumda yer aldığını bize göstermektedir. Müminlerin âhiretteki olası konumlarından birisiyle alakalı böyle bir mevzuda yanlış beyanda bulunmanın îtikâdî bir problem oluşturabileceği endişesiyle %58 gibi yüksek bir kararsız grup oluşmuş olabilir.

Öğrencilerin “Büyük günah işleyen ancak tövbe etmeden ölen mü'minler, cennetle cehennem arası bir yerde bırakılacaklardır.” düşüncesine katılma durumlarının bağımsız değişkenlere göre farklılaşma durumu SPSS programı üzerinden yoklanmıştır. Yapılan testlerde büyük günah işleyen ancak tövbe etmeden ölen müminlerin, cennetle cehennem arası bir yerde bırakılacaklarına dair görüşler arasında yalnız bir bağımsız değişkene göre anlamlı farklılık olduğu tespit edilmiştir. Buna dair istatistikî veriler aşağıda tablo halinde gösterilip yorumlanmıştır.

Tablo 2.29.a.: Öğrencilerin Ailelerinin Gelir Durumlarına Göre, Büyük Günah İşleyip Tövbe Etmeden Ölen Müminlerin Cennetle Cehennem Arası Bir Yerde Kalacakları Görüşüne Katılma Durumlarını Gösteren Çapraz Tablo.

Ailenizin Gelir Durumu Nedir?		Büyük Günah İşleyen Ancak Tövbe Etmeden Ölen Müminler, Cennetle Cehennem Arası Bir Yerde Bırakılacaklardır.					Total
		Tamamen Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Hiç Katılmıyorum	
Çok İyi	Frekans	0	0	0	0	2	2
	Satır değeri %'si	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	100,0%	100,0 %
İyi	Frekans	1	0	9	1	4	15
	Satır değeri %'si	6,7%	0,0%	60,0%	6,7%	26,7%	100,0 %
Orta	Frekans	7	4	39	10	7	67
	Satır değeri %'si	10,4%	6,0%	58,2%	14,9%	10,4%	100,0 %
Düşük	Frekans	1	0	10	1	2	14
	Satır değeri %'si	7,1%	0,0%	71,4%	7,1%	14,3%	100,0 %
Çok Düşük	Frekans	1	1	0	0	0	2
	Satır değeri %'si	50,0%	50,0%	0,0%	0,0%	0,0%	100,0 %
Total	Frekans	10	5	58	12	15	100
	Satır değeri %'si	10,0%	5,0%	58,0%	12,0%	15,0%	100,0 %

Chi-Square Test			
	Value	df	Asym. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	30,050 ^a	16	,018
Likelihood Ratio	22,511	16	,127
Linear-by-Linear Association	6,131	1	,013
N of Valid Cases	100		

Tablo 2.29.a.'ya bakıldığında, “Büyük günah işleyen ancak tövbe etmeden ölen müminler, cennetle cehennem arası bir yerde bırakılacaklardır” şeklindeki yargıya, ailesinin maddi durumu *çok iyi* olan öğrencilerin %100'ü; ailesinin maddi durumu *iyi* olan öğrencilerin %33,4'ü; ailesinin maddi durumu *orta* olan öğrencilerin %25,3'ü; ailesinin maddi durumu *düşük* olan öğrencilerin ise %21,4'ü katılmamaktadır. *Ailesinin maddi durumu çok düşük olan* öğrencilerin yer almadığı bu grubun toplam öğrencilere oranı ise %27'dir.

Ailesinin maddi durumu *çok iyi* ve *çok düşük* olan öğrencilerin içinde yer almadığı bir grup ta, toplam öğrencilere oranla %58'lik dilimi oluşturan *Kararsızlar* grubudur. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, öğrencilerin yarından fazlasının kararsız oluşu; müminleri âhirette yanlış konumlandırmanın îtikâdî bir problem doğuracağı endişesiyle olmuş olabilir diye düşünmekteyiz.

İçinde ailesinin maddi durumu *çok iyi* olan öğrencilerin olmadığı üçüncü bir grup vardır ki; bu da %15 oranında toplam öğrenciler içinde kendine yer bulmuş olan: “büyük günah işleyen ancak tövbe etmeden ölen müminlerin, cennetle cehennem arası bir yerde bırakılacaklarına” inanan gruptur.

2.2.30. İnsanların Cennette Allah'ı Görecekleyle Alakalı Yargıya, Öğrencilerin Katılma Durumları.

Araştırmaya katılan öğrencilerin, cennete girenlerin Rabblerini göreceklelerine dair kanaatleri aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 2.30.: ‘İnsanlar Cennette Allah'ı göreceklelerdir’ şeklindeki yargıya öğrencilerin katılma durumlarına göre dağılımları;

İnsanlar Cennette Allah'ı c.c. Göreceklelerdir.		YÜZDE %
Tamamen Katılıyorum		34,0
Katılıyorum		10,0
Kararsızım		47,0
Katılmıyorum		6,0
Hiç Katılmıyorum		3,0

Total	100,0
-------	-------

Tabloya göre, araştırmaya katılan öğrencilerin %44'ü cennete giren insanların Allah'ı göreceğine inanırken; %47 gibi daha büyük bir grup, bu konuda kararsız olduğunu beyan etmiştir.

Aynı tabloya göre %9'luk bir grubun ise, cennette insanların Allah'ı göreceği fikrine katılmadıkları anlaşılmaktadır.

Öğrencilerin “insanlar cennette Allah'ı görecektir.” düşüncesine katılma durumlarının bağımsız değişkenlere göre farklılaşma durumu SPSS programı üzerinden yoklanmıştır. Yapılan testlerde İnsanların Cennette Allah'ı göreceğine dair görüşler arasında yalnız bir bağımsız değişkene göre anlamlı farklılık olduğu tespit edilmiştir. Buna dair istatistikî veriler aşağıda tablo halinde gösterilip yorumlanmıştır.

Tablo 2.30.a.: Öğrencilerin Âhirete İman Etme Durumları ile İnsanların Cennette Allah'ı c.c. Görebilecekleri Düşüncesine Katılma Durumları Arasındaki İlişkiyi Gösteren Çapraz Tablo.

	Âhiretin varlığına inanır mısınız?	İnsanlar Cennette Allah'ı Görecektir.					Total
		Tamamen Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Hiç Katılmıyorum	T. Katılıyorum
Evet	Frekans	34	10	47	6	2	99
	Satır Değeri %'si	34,3%	10,1%	47,5%	6,1%	2,0%	100,0%
Hayır	Frekans	0	0	0	0	1	1
	Satır Değeri %'si	,0%	,0%	,0%	,0%	100,0%	100,0%
	Frekans	34	10	47	6	3	100
Total	Satır Değeri %'si	34,0%	10,0%	47,0%	6,0%	3,0%	100,0%

Chi-Square Test

	Value	df	Asym. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	32,660(a)	4	,000
Likelihood Ratio	7,381	4	,117
Linear-by-Linear Association	5,875	1	,015
N of Valid Cases	100		

Tablo 2.30.a.'ya bakıldığında Âhiretin varlığına inanan öğrencilerin %44,4'ü insanların Cennette Allah'ı göreceğine inanmakta iken %47,5'u kararsız olduğunu

beyan etmiş; kalan %8,1'i ise Cennette Allah'ın görüleceğine dair yargıya katılmadıklarını ifade etmişlerdir.

Âhiretin varlığına inanmayanların tamamı, rüyetullah konusuna da inanmadığını belirtmiştir. Bunlarla birlikte öğrencilerin %9'unun, cennette Allah'ın görüleceği konusuna inanmadıkları ortaya çıkmaktadır.

“Sünnî âlimlere göre rüyetullah, herhangi bir keyfiyet, cihet ve sınırlama olmaksızın naklen vacip aklen de mümkündür. Mu'tezile ve ondan etkilenen Neccâriyye, Havâric, İmâmiyye ve Zeydiyye âlimleri ise aşırı tenzihçi yaklaşımları sebebiyle rüyetullahın mümkün olmadığını ileri sürmüşlerdir.”²⁷¹ Bu bilgiler ışığında Âhiretin varlığına inanan ve fakat rüyetullaha inanmayan %8'lik öğrenci grubunun zikri geçen mezheplerden birine mensup olduğu düşünülebilir. Fakat daha önce araştırmamızda yer verdiğimiz pek çok tabloda “kendinizi hangi mezhebe bağlı hissediyorsunuz?” sorusuna verdiğimiz şıkların dışında *Diğer* seçeneğini işaretleyen öğrencilerin, çoğu defa verdikleri cevaplarda Ehl-i Sünete yakın oldukları görülmüştür.

Bizim kanaatimiz odur ki; *Diğer* seçeneğini işaretleyen öğrenciler ve de Tablo 2.30.a. ve benzeri tablolarda Ehl-i Sünetin dışında inanç beyanında bulunan öğrenciler, ne Mutezili'dir, ne Neccariyye'dendir, ne Havric'tir, ne Zeydiyye'dendir ve ne de diğer mezheplerdendirler. Denilebilir ki, bu mezheplerin adını ve görüşlerini bile pek çoğu -bazı İslâmî İlimler öğrencileri müstesna- duymamıştır. Yapılacak iş tabi ki, üniversite öğrencilerine itikâdî İslâm Mezheplerini ve bunlara ait görüşleri öğretmek değil; Kur'an ve sünnete uygun bir din eğitimini İlkokuldan başlayarak öğrencilerimize vermek olacaktır.

---

²⁷¹ Malkoç, *age.*, s. 191.

SONUÇ

Âhirete îman; bütün hak dinlerde mevcut olan ve bütün peygamberler tarafından ümmetlerine varlığı tebliğ edilmiş olan bir esastır. Kur'an'da, *Allah'a ve âhiret gününe inananlar* terkihiyle, yerini almış olan bu kavram; insanın ölümden sonra başlayacak, ebedî yani, sonu olmayan, gelecekteki hayatını ifade etmek için kullanılır.

Kur'an'da âhiret âlemine dair esaslar, gayb alanına ait konular olup, pozitif ilimlerle izahını yapmak, deney yöntemiyle ispata kalkmak mümkün gözükmemektedir. Bu alanda temel bilgi, vahye dayanmaktadır. Çünkü âhiret âlemi duyularla algılanamadığı gibi, duyuların verilerine dayanan akıl yoluyla da tek başına idrak edilemez gözükmemektedir.

Toplumda dînî inançlarla ilgili doğru ve güvenilir tespitler yapabilmek için alan araştırmaları artık bir zorunluluk haline gelmiştir.

Tablolara genel olarak bakıldığında;

Spor ve Mühendislik Bilimleri öğrencilerinin yanı sıra İslâmî İlimler Fakültesi öğrencilerinin de içinde bulunduğu %4'lük bir öğrenci grubunun ruh göçüne inandığı gözlenmektedir. Çok dindar olarak kendini gören öğrencilerin 1/3'ü ruh göçüne inanırken, Dinle ilgisi az veya hiç olmayan öğrencilerin genelinin ruh göçüne inanmıyor oluşu ilginçtir.

Ankete katılan öğrencilerin %3'lük bir kısmı *ölümle âhiretin başlayacağı* bilgisine katılmazken, %3'lük başka bir grup ise kararsız kalmıştır. Bu öğrencilerin "ölümle, âhiret değil, kabir hayatının başlıyor olduğu" düşüncesinde olduklarını tahmin etmekteyiz.

Âhiretin varlığına ve insanın ölümden sonra yeniden dirilişine %95'in üzerinde inanan öğrencilerin, zaman zaman ölümle sonsuza dek yok olunacağı fikrine katılıyor oluşlarına (%14) ve kararsızım cevabını verdiklerine Tablo 2.6. gibi tablolarda şahit olmaktayız. Hanefî öğrencilerin %11,5'i; Şafî öğrencilerin %22,7'si; Alevî öğrencilerin ise %25'i insanın ölümden sonra ebediyen yok olacağına inanmaktadır. Buradan hareketle, "*Günümüz Türkiye'sinde Üniversite öğrencilerinin dînî kavramlara yükledikleri anlamlar*" üzerine akademik çalışmalar yapılması gerektiğine inanmaktayız.

Araştırmaya katılan öğrencilerin %77'si sorgu meleklerine verilen cevaplara göre kabir hayatının şekilleneceğine katılırken; kabir sorgusunda başarısız olanlar için kabrin azap yerine dönüşeceğine inananların oranı %81'lere ulaşmıştır. Öğrencilerimizin içinde kendini konumlandığı mezhep olarak *Diğer* seçeneğini işaretleyenler içinde, kabir azabının varlığına inanmayan gruplardan öğrenci olmadığı sonucuna ulaşmış bulunmaktayız. Şîî ve Diğer seçeneğini işaretlemiş öğrencilerin *kararsızım* bile demedikleri kabir azabı konusunda; Sünnî diyebileceğimiz öğrencilerin %14 gibi bir kısmının kararsız kalmış olmaları, son dönemde bu alanda başlatılan tahribat çalışmalarının başarılı olduğunu akla getirmektedir. Nitekim araştırmamıza, Doğu Anadolu'dan katılan öğrencilerin %18,2'i; Karadeniz'den katılanların %40'ı; Akdeniz'den katılanların %11,1'i; Marmara'dan katılanların %17,7'si; İç Anadolu'dan katılanların %18,2'si; Ege'den katılanların ise %5,6'sının, kabirdeki suallerde başarılı olanlar için kabrin mükâfat yeri olacağına katılmadıkları görülmüştür.

Allah'ın bildiği bir gün ve saatte kıyametin kopacağına öğrencilerin %94'ü inanırken; âhiretin varlığına inanan, dindar ve dinle az ilgili öğrencilerden oluşan %5'lik bir grubun kararsız oldukları görülmektedir. Yine *kıyametin kopması sadece dünyanın değil, bütün kâinatın yok olması anlamına gelir* şeklindeki soruda kararsız olanların oranı da %12 gibi azımsanmayacak bir boyuttadır.

Kıyametten sonra yeniden diriliş fikrine öğrencilerin yaklaşık %89'u inanmakla birlikte, âhiretin varlığına inanan %9'luk bir öğrenci grubunun çocuk yaşta ezberlediğimiz amentü esasları konusunda kararsız kaldığını görmekteyiz.

Allah'ın insanları âhirette dünyada yaptıklarından hesaba çekeceği fikrine, *âhiretin varlığına inanmayan grubun* katılıyor olması anketimizin çarpıcı sonuçlarından biridir. Hesapların görüleceği bir mahkemeye ihtiyaç olduğuna göre, âhiretin var olma ihtimali, ateistler için bir ümit ışığıdır diye düşünmekteyiz.

Âhirette insanların hesaba çekilişinin tek tek olacağı yargısına katılmayan %8'lik öğrenci grubunun ne düşündüğünü bilememekle birlikte; bu konuda kararsız kalan %20 oranındaki öğrenci grubunun, Hz. Âdem'den kıyamete kadar yaşamış insanların sayılarına takıldıklarını düşünmekteyiz.

Araştırmaya katılan öğrenciler %85 oranında, Hz. Muhammed'e (s.a.s.) şefaathet yetkisi verileceği konusuna katılmakla birlikte, %13 gibi bir grubun muhtemelen îtikâdi anlamda kendilerini sıkıntıya düşürebileceği endişesiyle *kararsızım* şikkını işaretledikleri görülmektedir. Araştırmaya katılan öğrencilerin %17'lik bir kısmı, şefaatin büyük günah işleyenlere olacağı yargısına katılmamaktadır. Aynı şekilde öğrencilerin %46 gibi büyük bir kısmının bu mevzûda kararsız kalmasının sebebinin; öğrencilerin Hz. Peygamber'i (s.a.s.) münezzeh kılma gayretlerinin sonucu olduğunu düşünmekteyiz. Şefaathet yetkisinin, sadece Hz. Peygamber'e (s.a.s.) değil, Allah'ın sevdiği kullara da verileceği konusunda dinle hiç alakasının olmadığını söyleyen öğrencilerin %100 oranında katılıyorum şeklinde cevap verdikleri görülmektedir.

Âhirette sıradan geçileceği yargısına %5 te olsa sadece Eğitim ve İslâmî İlimler Fakültesi öğrencilerinin katılmıyor oluşu; araştırmamızın ilginç sonuçlarından bir başkasıdır. Şîilerin %100'ünün, Alevîlerin ise %50'sinin Sırat köprüsünden geçileceğine inanmakta oldukları görülmektedir.

Öğrenciler tarafından cennetin sonsuz bir saadet yurdu oluşuna %92 oranında inanılsa da, kararsız öğrencilerin de içinde bulunduğu %8'lik bir öğrenci grubunun bu görüşe katılmadığını gözlemlemekteyiz. Cennetin bu öğrencilerin gözünde ne ifade ettiği bize göre ayrı bir araştırma konusu olabilecektir.

Öğrencilerin yarıdan fazlasının Araf hakkında kararsız kalması; bu konuda çok az bilgi sahibi olduğu veya îtikâdi alanın mayın tarlalarında gezmek istemeyen öğrencilerin olduğu fikrine bizi götürmektedir.

İnsanların cennette Allah'ı göreceklerine dair tablolar incelendiğinde; âhiretin varlığına inanan öğrenciler içerisinde %8'lik bir grubun cennette Allah'ın görüleceği konusuna katılmadığı görülmektedir. Biz bu öğrencilerin Ehl-i Sünnetin dışında bir mezhepten olduklarını düşünmemekteyiz. Pek çok tabloda rastlanıldığı üzere kararsız olan veya İslâmî akîdeye muhalif cevaplar veren öğrencilerin Haricî, Mu'tezilî, Zeydî veya diğer mezheplerden olduklarını düşünmemekteyiz. Mezhep denince aklına Hanefî, Şafî'den başka bir şey gelmeyen pek çok öğrencinin probleminin büyük ölçüde dinini bilmemek olduğu kanaatini taşımaktayız.

Kimilerine göre gençlik dönemi, bireyin bütün hayatına oranla en az dindardır olduğu dönemdir. Bununla birlikte bu dönem; bazen dini uyanış ve bilinçlenme

şeklinde kendini gösterirken, bazen de, geleneksel değerlere karşı tenkit, tepki, şüphe ve güvensizlik duygularının gelişmesi şeklinde kendini gösterebilmektedir. Bazen de, yeni dini arayış ve tercihlere yönelme, geçici ya da sürekli dine ilgisizlik ya da dini bir gurup veya cemaat içerisinde kendini bütünüyle dine verme... gibi farklı davranış eğilimlerinin varlığını hissettirdiği bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır.

Gençte ergenlikle birlikte ‘tenkitçi düşüncenin’ de ortaya çıktığı bilinen bir gerçektir. Daha önce hiçbir tenkide uğramadan benimsenmiş inançlar, bu dönemde genç tarafından sıkı bir eleştiriye tabi tutulmaktadır. Dini inançların anlamını ve gerçek hayatla olan bağını kurmak isteyen genç; akılla ispatlanamayan her şeye karşı güvensizlik tutumu sergileyebilmektedir. Bununla birlikte aklına ve mantığına uymayanı reddetme eğiliminde olabilmektedir.

İzmirli İsmail Hakkı merhûm, Yeni İlm-i Kelam’ı kaleme alışı amacını zikrederken; felsefî fikirlerle kafası karışmış gençliği aydınlatma ve İslam’ın itikâdî konularını gençlerin kalbine yerleştirmeye olan ihtiyaçtan bahseder. O bunu yaparken, isimleri tarihte kalmış İslâm Fırkalarıyla ve felsefî ekollerle uğraşmamayı varlığını ve fikirlerini devam ettirebilen birikimi olan fırka ve ekollere yönelmeyi; ayrıca kesin ve isbat edilmiş ilmî kanunları yok saymadan ve onlara ters düşmeden, hasımların şüphe ve itirazlarını delillerle reddeden ve meseleleri çözüme kavuşturacak bir yol izlemeyi hedeflemişti. Bizim de günümüzde gençlere tesir eden fikir akımları üzerine kafa yorup, yine İzmirli merhûm’un ifadesiyle çağın ihtiyaçlarına göre, Kelâm İlminin öncüllerini ve araçlarını da değiştirmemiz gerekmektedir.

Bu araştırmaya başlamadan önce üniversite öğrencilerinin, Âhret inancı konusunda belli bir karara varmakla birlikte bir takım sorunlar yaşadıkları varsayılmıştı. Araştırma sonucunda elde edilen veriler bu varsayımı doğrulamaktadır. Gençlerin büyük çoğunluğunun Allah inancı ve âhretin varlığı konusunda, kararlarını olumlu yönde belirledikleri ve rasyonel inancın ağırlıkta olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, bağlı buldukları mezhebin îtikâdî görüşlerini bilmeyen, dahası adını dahi duymadığı mezheplerin îtikâdî görüşlerini benimseyen, üstelik bunu kendi mezhebinin görüşü zanneden bir nesille karşı karşıya olduğumuzu düşünmekteyiz. Sayıları az da olsa bazı öğrencilerin, Kur’an ve sünneti merkezine almayan farklı mezhep görüşlerini benimsiyor oluşları, kelâmî bir problem olarak karşımızda durmaktadır kanaatini taşımaktayız.

Sözelimi, öğrencilerimizin bir kısmı, şefaât konusunda: Zeydî, Mu'tezilî ya da Vehhabî; büyük günah konusunda: Mu'tezili; Reenkarnasyon konusunda: Hindü, Budist veya Yezidîlerin görüşünü taşıdıkları görülmektedir. Yine Kabir azabı konusunda: Kaderî, Haricî, Cehmî ve Râfizîler gibi; Sırat Köprüsünün varlığı konusunda: Mu'tezile; Rüyettullah konusunda ise: Mu'tezile ve ondan etkilenen Neccâriyye, Havâric, İmâmiyye ve Zeydiyye gibi düşündükleri gözlenebilmektedir. Bu ve benzeri yaklaşımların sebebini, gencin ergenlik döneminde takındığı tutumlara ve çağımızın hastalığı diyebileceğimiz sosyal medyayı bilinçsizce kullanılması sonucu yanlış kaynaklardan beslenilmesine bağlamaktayız. Yine âhiretin varlığının delilleri noktasında bazı tarikat ve cemaatlerin “Bu konular gaybîdir, inanır geçersin” şeklindeki yaklaşımları; diğer taraftan iletişim araçlarının yaygınlaşmasıyla gençlerimizin dünyanın öbür ucundaki farklı felsefî cereyanların negatif anlamda tesirinde kalabilmeleri de bir başka sebep olarak karşımızda durmaktadır diye düşünmekteyiz.

Çevresel etkenler ve etkileri ne boyutta olursa olsun, gençlerimize, dinî sahih bilginin öğretilmesi konusunda, İlahiyat Fakültelerimiz başta olmak üzere, Diyanet İşleri Başkanlığımızın, Din Eğitimi Daire Başkanlığımızın ve kendini sorumlu hisseden herkesin yeni bir açılımla ve müfredatı yeniden gözden geçirerek geniş çaplı bir projenin paydaşı olmalarının zamanı çoktan gelmiş bulunmaktadır. Böyle geniş kapsamlı bir projede Sivil Toplum Kuruluşlarının da sürece sokulması gerektiği göz ardı edilmemelidir.

Bu paralelde söylenebilecek bir diğer husus ta; zaten sürece dâhil olmuş kişi, kurum ve kuruluşların mesuliyetlerinin farkında olmaları gerektiğidir. Sözelimi yazarından akademisyenine, TV yapımcısından vaizine, gençlik liderinden cemaat liderlerine kadar herkezin indî mülâhazaları, parçacı yaklaşımları bir kenara koyup Nebevî bakış açısını edinmeleri ve her cümleyi dikkatle sarfetmeleri gerekmektedir.

Doğru İslamiyeti anlatacak ve yaşantısıyla İslamiyete layık doğruluğu aksettirebilecek manevî danışmanların, gençlerin olduğu her yerde bulunmaları ve hayatlarının her alanında onlara dokunmaları gerekmektedir. Bu meyanda;

İntihar vakalarının ciddi boyutlara ulaştığı ülkemizde, ateist insanlarda intihar olaylarının yüksek, yine Ramazan ayında intiharların ve suç oranlarının düşük oluşu bilinen bir gerçektir. *Âhîret inancının faydaları* başlığı altında aktarmaya çalıştığımız bilgilere dayanarak, ülkemizde pek çok kurumda dinî danışmanın bulunmasının gerekli olduğunu düşünmekteyiz.

Öğrenci yurtlarında, onların ihtiyaç duydukları anda yanlarında ulaşabilecekleri bir dînî danışman mutlaka bulunmalıdır. Yine öğrenci hizmeti veren sivil toplum kuruluşları, bünyelerinde mutlaka bir dînî danışman bulundurmalıdır.

Gençlerin evlilik öncesinde mutlaka zorunlu seminerlerle, bu alanda yetişmiş kişilerden bilgi almaları sağlanmalı; genç nesillerin evlatlarına sahih dînî bilgiyi vermeleri konusunda onlara yardımcı olunmalıdır.

Ülkemizde çekilecek olan “ölüm, cennet, cehennem, kıyamet, kabir...” konulu filmlerde mutlaka dînî bir danışmandan destek alınmalıdır. Sinemanın öğrenciler üzerindeki etkileri düşünülduğünde “Dabbe” türü filmlerin tesirleri hatırlanacaktır. Yine Radyo Televizyon Üst Kurulunda mutlaka bir kelâmcı ve din psikoloğu bulunmalı ve gençlerin izledikleri görsellerden etkilenecekleri kalkışacakları fiillerin kötü neticelerinin önü alınmalıdır.

Diyanet İşleri Başkanlığımız ve akademisyenlerimiz, âhiret hayatını somut örneklerle akla yaklaştıran, her yaş grubuna uygun ilmî eserler noktasında çalışmalar yapmalıdır. Yine Milli Eğitim Bakanlığımız, gerek bizim yaptığımız gerekse bu alanda yapılmış çalışmalardan yola çıkarak eksikleri tespit etmek sûretiyle yeni bir müfredat çalışması içine girmelidir. Âhiretin varlığına içten inanan insanların, günümüz toplumundaki pek çok zararlı tutum ve davranışları terk edeceğini düşünmekteyiz.

Hususan Tablo 2.6.c.’de edindiğimiz sonuçlar ki, Hanefilerin %11.5, Şafiilerin %22.7 ve Alevilerin %25’inin ölümden sonra ebediyen yok olacağına inanmaktadırlar. Bu sonuç; ba’s akidesi noktasında büyük bir itikadî problemle karşı karşıya olduğumuzun göstergesidir diye düşünmekteyiz. Bu çalışmamız, pek çok Müslümanın bilgi sahibi olmadan fikir sahibi olduğu âhiret vb. konularda öğrencileri taklîdî îmandan tahkîki îmana geçirecek adımların ilgili kurum ve kuruluşlarca atılmasının zaruri bir hâl aldığıının ispatı mesabesinde dir.

İlkokul 4. sınıflarda Din dersi için girdiğim her sınıfta sorulan *ölüm ve ötesine* dair soruların, ben sonlandırmadan bitmek bilmeyişini hatırladıkça; somut öğrenme dönemindeki o yavrularımızdan tutunda yetişkinlere varıncaya dek insanımızın kafalarındaki soru işaretlerine verilecek cevapların sinema filmlerine havale edilemeyeceği gerçeği, her vicdan sahibinin kabul edeceği bir düşüncedir kanaatindeyiz.

Tabloların yorumlanması sırasında sıklıkla başvurduğumuz; “düşünmekteyiz, kanaatine sahibiz, bilememekteyiz” vb. ifadeler anket tekniğinden kaynaklı olarak örneklem grubun görüşlerini tam olarak bilme imkânımızın olmayışındandır. Mülakat tekniğiyle hazırlanan benzeri çalışmalar, bu sınırlılıkları azaltabilir diye düşünmekteyiz. Gerek anket tekniğinden gerekse şahısmadan kaynaklı tüm eksikliklerine rağmen, 2006-2010 yılları arasında Din İşleri Yüksek Kuruluna sorulan soruların yaklaşık %13’ünün, bizim anketimiz konuları içerisinde yer alıyor oluşu, çalışmamızın önemini ortaya koymaktadır.

EKLER

Ek 1: Anket Formu

Bu anket ilmî araştırma yapmak amacıyla hazırlanmıştır. Ankette yer alan sorulara vereceğiniz cevapların doğru ve samimi olması yapılan araştırmanın sağlıklı sonuçlara ulaşmasına katkı sağlayacaktır. Lütfen anket sorularındaki şıklardan düşüncelerinize en uygun olanını işaretleyiniz. Durumunuzu yansıtan şıkların başına (x) işareti koyunuz. Anket üzerine adınızı ve soyadınızı yazmayınız.

Değerli katkılarınız için şimdiden teşekkür ederim.

ARAŞTIRMACI
Refik ÖZTÜRK

Birinci Bölüm

Lütfen durumunuza uygun olan seçeneğin önündeki paranteze (X) işareti koyunuz.

1) Yaşınız: 18-20 ( ) 21-23 ( ) 24-26 ( )

2) Hayatınızın Büyük Çoğunluğunun Geçtiği Yerleşim Yeri Neresidir?

1-İL ( ) 2-İLÇE ( ) 3-BELDE ( ) 4-KÖY ( )

3) Hayatınızın Büyük Çoğunluğunun Geçtiği Coğrafi Bölge Neresidir?

1-DOĞU ANADOLU ( ) 2-G.DOĞU ANADOLU ( ) 3-KARADENİZ ( )

4-AKDENİZ ( ) 5-MARMARA ( ) 6-İÇ ANADOLU ( ) 7-EGE ( )

4) Öğrenim Görmekte Olduğunuz Fakülte?

1-EGİTİM FK. ( ) 2-İLETİŞİM FK. ( ) 3- MÜHENDİSLİK FK. ( )

4-FEN EDEBİYAT FK. ( ) 5-İSLÂMÎ İLİMLER FK. ( )

6- SPOR BİLİML. FK. ( ) 7-DİĞER ( )

5) Ailenizin Gelir Durumu?

1-ÇOK İYİ ( )   2-İYİ ( )   3-ORTA ( )   4-DÜŞÜK ( )   5-ÇOK DÜŞÜK ( )

6) Kendinizi Hangi Mezhebe Bağlı Hissediyorsunuz?

1-HANEFÎ ( )   2- ŞAFİÎ ( )   3- SÜNNÎ ( )   4- ŞİÎ ( )

5- ALEVÎ ( )   6- DİĞER ( )

7) Kendinizi Dine Bağlılık Açısından Hangi Grupta Görüyorsunuz?

1-ÇOK DİNDAR ( )   2-DİNDAR ( )

3-DİNLE AZ İLGİLİ ( )   4-DİNLE HİÇ ALAKASI YOK ( )

8) Zorunlu Din Dersi Dışında Gönüllü Olarak Din Eğitimi Aldınız mı?

EVET ( )

HAYIR ( )

9) Âhiretin Varlığına İnanırım.

EVET ( )

HAYIR ( )

İkinci Bölüm:

Lütfen düşüncelerinizi ve durumunuzu en iyi yansıtan ifadeyi seçerek, sorunun karşısında yer alan kutucuklardan uygun olan sadece bir tanesine X işareti koyunuz.

		Tamamen Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Hiç Katılmıyorum
1	Öldükten sonra âhirette yeniden diriltileceğiz.					
2	Âhiretin varlığı; peygamberler ve kitaplarla haber verilmesinin yanında, aklen izahı da mümkündür.					
3	Kişi âhirette hesaba çekileceğinden dolayı davranışlarına dikkat etmelidir.					
4	Ölen insanların ruhu, başka bedenlerde varlığını devam ettirir.					
5	Ölüm; dünya hayatının bitmesi, âhret hayatının başlamasıdır.					
6	İnsan, ölümle birlikte, bir daha var olmamak üzere sonsuza dek yok olacaktır.					
7	İnsan için, öldükten sonra kabir hayatı başlayacaktır.					
8	İnsanın kabir hayatındaki durumu; görevli melekler tarafından yapılan sorgulamanın sonucuna göre belirlenecektir.					
9	Kabir; görevli melekler tarafından yapılan sorguda başarısız olanlar için, bir azap yerine dönüşecektir.					
10	Kabir; görevli melekler tarafından yapılan sorguda başarılı olanlar için, bir mükâfat yeri olacaktır.					
11	Kabir hayatı, bedenlen değil, ruhen yaşanacaktır.					
12	Allah'ın bildiği bir gün ve saatte kıyamet kopacaktır.					
13	Kıyametin kopması, sadece dünyanın değil bütün kâinatın yok olması anlamına gelir.					
14	Kıyamet, İsrâfil adlı meleğin, sur denilen alete üflemesiyle başlayacaktır.					
15	Kıyametten sonra bütün insanlar yeniden diriltileceklerdir.					

16	Yeniden diriliş; hem bedenen, hem ruhen gerçekleşecektir.					
17	Allah c.c. âhirette, dünyada yaptıklarından dolayı insanları hesaba çekecektir.					
18	Allah'ın c.c. insanları hesaba çekişi, tek tek olacaktır.					
19	Âhirette sevap ve günahlar tartılacak ve bunlardan hangisi ağır gelirse kişinin hükmü ona göre verilecektir.					
20	Hz. Muhammed'e (s.a.s.) âhirette, ümmetine şefaathetme yetkisi verilecektir.					
21	Hz. Muhammed (s.a.s.) Şefaathet yetkisini, büyük günah işleyen ümmeti için kullanacaktır.					
22	Şefaathet yetkisi; sadece Hz. Muhammed'e (s.a.s.) Değil, Allah'ın c.c. diğer sevdiği kullarına da verilecektir.					
23	Âhirette insanlar, sırat adı verilen köprüden geçeceklerdir.					
24	Hz. Muhammed (s.a.s.)'in peygamberliğinden sonraki dönemde Müslüman olmadan ölenler, cennete giremeyeceklerdir.					
25	İslâm dinini tanıma imkânı bulamamış, ama kendi dinini yaşamaya gayret göstermiş kişiler, Allah c.c. katında yaptıklarından sorumlu tutulmayacaklardır.					
26	Günahkâr müminler, ancak cehennemde günahlarının cezasını çektikten sonra cennete girebileceklerdir.					
27	Kâfirler, cehennemde ebedi olarak kalacaklardır.					
28	Cennet, sonsuz bir saadet yurdudur.					
29	Büyük günah işleyen ancak tövbe etmeden ölen müminler, cennetle cehennem arası bir yerde bırakılacaklardır.					
30	İnsanlar cennette Allah'ı göreceklerdir.					

KAYNAKÇA

Ak, Ahmet. *Haneî Maturîdî Âlimlerine Göre Şefaât Kitabı*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017.

Alıcı, Mustafa. “Şefaât”, *DİA*, Cilt: XXXVIII, İstanbul, TDV. Yayınları, 2010.

Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasen Nürüddîn. *Şerhu Fıkhı'l-Ekber*, Mısır: Daru'l-Kutubi'l-Arabiyyeti'l-Kubra, 1971.

Altıntaş, Ramazan. “Sosyal Kelâma Giriş: M. Şerafettin Yaltkaya Örneği”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ‘Kelâmın İşlevselliği ve Günümüz Kelâm Problemleri’ Adlı 1999 Tarihli Sempozyum*, Yayına Hazırlayan: A. Bülent Ünal, A. Bülent Baloğlu, İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2000.

Aslantürk, Zeki. *Sosyal Bilimciler İçin Araştırma Metot ve Teknikleri*, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2001.

Ateş, Süleyman. “Cennet Kimsenin Tekelinde Değildir”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, Cilt-Sayı: III-1, Ankara, Ocak, 1989.

Ay, Mahmut. “Ölüm Ve Sonrası”, *İslam İnanç Esasları El Kitabı*, Ş. A. Düzgün (Ed.), Ankara: Grafiker Yayınları, 2013, s. 223-263.

Bağdâdî, Ebû Mansur Abdülkâhir el. *El Fark Beyne'l-Firâk*, Çeviren: E. R. Fığlalı, Ankara: TDV Yayınları, 1991.

Bağlıoğlu, Ahmet. “Dürzilik”, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, H. Onat, S. Kutlu (Ed.), Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.

Bebek, Adil. “Sûr” *DİA*, Cilt: XXXVII, İstanbul: TDV. Yayınları, 2009.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed B. İsmâil. *el-Câmiu's-Sahih*, Cilt: I-VIII, 2. Baskı, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

Bursevî, İsmail Hakkı. *Ruhu'l-Beyân Fî Tefsîri'l-Kurân*, Dârü'l- Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut: 2009.

Canan, İbrahim. *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme Ve Şerhi*, Cilt: XIV, Ankara: Akçağ Yayınları,1992.

Çelebi, Nilgün. *Sosyoloji Ve Metodoloji Yazıları*, Ankara: Anı Yayınları, 2001.

Çelebi, İlyas. “Ölüm ve Sonrası”, *Kelâm*, Ş.A.Düzgün (Ed.), Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.

Çelik, Hüseyin. “Kuran’da Şefaat”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt-Sayı: III -I, Tokat: 2015, s. 283-314.

Ebû Dâvud, Süleyman b. Eş’as es-Sicistani. *Sünen-ü Ebî Dâvud*, Cilt: IV, 2. Baskı, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

Ebû Hanîfe, İmam-ı Azam. *El Fıkhu’l-Ekber*, (İmam-ı Azam’ın Beş Eseri İçinde) Tercüme: Mustafa Öz, 7. Baskı, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2011a.

_____. *El- Vasiyye*, (İmam-ı Azam’ın Beş Eseri İçinde) Tercüme: Mustafa Öz, 7. Baskı, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2011b.

Ege, Ramazan. “Tarik, Sebil, Sırat Ve Sir'a Kelimelerinin Arap Dili Açısından Mukayeseli Anlamları Ve Kur'an-I Kerim’de Kullanılışları”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: XIX, İzmir: 2004, s. 21-59.

Erdal, Mesut. *Kur'an'a Göre Ehl-i Kitab'ın Uhrevi Felah Ve Kurtuluşu Meselesi*, Cilt-Sayı: IV-1, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, No: 7, 2002.

Es-Sâbûnî, Nureddin. *El-Bidâye Fî Usûli’-d-Din*, Şam: 1979.

Eş’arî, Ebû’l-Hasen İbn Ebû Bişr Ali b. İsmail b. İshak. *Makâlâtü’l-İslâmiyyîn ve İhtilâfü’l-Musallîn*, Thk.: Helmut Ritter, Wiesbaden, 1963.

Fığlalı, Ethem Ruhi. *Çağımızda İtikadi İslâm Mezhepleri*, 12. Baskı, İstanbul: Selçuk Yayınları, 2004.

_____. *Günümüz İslâm Mezhepleri*, İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, No: 39, 2008.

Fırat, Erdoğan. “Üniversite Öğrencilerinde Allah İnancı Ve Din Duygusu”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, SBE., Ankara: 1977.

Gazzali, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed. *Faysalü't-Tefrika Beyne'l-İslam ve'z-Zendeka*, Nşr. Riyaz Mustafa, Beyrut, 1986.

_____. *İhyâu Ulûmi'd-dîn*, Nşr. es-Şeyh Muhammed ed-Dâlî, Beyrut, 2004.

Güllüce, Veysel. *Kur'an Işığında Reenkarnasyon*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2004.

Gökalp, Yusuf. “Zeydiyye”, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, H. Onat, S. Kutlu (Ed.), Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.

Gölcük, Şerafeddin ve Toprak, Süleyman. *Kelâm*, Konya: Selçuk Üniversitesi Basım Evi, 1988.

Gümüshanevî, Ahmed Ziyaüddin. *Ehl-i Sünnet İ'tikadı*, İstanbul: Bedir Yayınevi, 1996.

Hâris, İbn Ebî Usâme. *Müsned*, I-II, Medîne 1413/1992.

Has, Kenan. “Dinler Tarihi Perspektifinden Tartışmalı Bir Kavram; Reenkarnasyon”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, Cilt-Sayı: 17-4, 2004. s: 390-400.

Harpûtî, Abdüllatif el. *Tenkîhu'l-Kelam Fî Akaidi Ehli'l-İslâm*, Çeviren: İ. Özdemir ve F. Karaman, Elazığ: TDV. Elazığ Şubesi Yayınları, 2000.

Hökekleli, Hayati. *Din Psikolojisi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 1996.

_____. *Gençlik, Din Ve Değerler Psikolojisi*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002.

Isfahanî, Râğıb El. *Müfredat, Kur'an Kavramları Sözlüğü*, Tercüme: Abdülbaki Güneş ve Mehmet Yolcu, 3. Baskı, İstanbul: Çıra Yayınları, 2012.

İbn Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed B. Muhammed Eş-Şeybânî. *El-Müsned*, Birleşik Baskı, Ürdün: Beytü'l-Efkâri'd-Düveliyeye, 2005.

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *Sahih*, I-XVIII, Beyrut 1414/1993.

İbn Kesîr, İsmail b. Ömer b. Kesîr Ebu'l-Fidâ ed-Dımaşkî, *Tefsiru Kur'âni'l Azim*, Cilt: I-XVI, Çeviren: Bekir Karlığa ve Bedrettin Çetiner, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1985.

İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvinî. *Sünen-ü İbn Mâce*, 2. baskı, Cilt: I-III, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemalüddin Muhammed b. Mükerrerem. *Lisanü'l-Arab*, Cilt: I-XV, Beyrut: Daru's Sadr, 1990.

İbn-i Sînâ, *İlâhiyât-ı Şifâ: Metafizik*, Çeviren: Ekrem Demirli ve Ömer Türker, İstanbul: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2011.

İmamoğlu, Abdulvahit ve Yavuz, Âdem. "Üniversite Gençliğinde Dini İnanç Ve Umutsuzluk İlişkisi", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt-Sayı: XIII-23, Ocak, 2011, s. 205-244.

İzmirli, İsmail Hakkı. "Yeni İlm-i Kelâm Hakkında II", *Sebilürreşâd*, Cilt-Sayı: XXII/551-552. İstanbul: 1342.

Karadağ, Cağfer. *İslâm Düşüncesinde Âhiret*, Bursa: Emin Yayınları, 2008.

Karagöz, Yalçın ve Ekici, Süleyman. "Sosyal Bilimlerde Yapılan Uygulamalı Araştırmalarda Kullanılan İstatistiksel Teknikler Ve Ölçekler" *C.Ü. İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt-Sayı: V-1, Sivas: 2004, s. 25-43.

Kaya, Veysel. "İzmirli İsmail Hakkı'nın Cehennem'in Sonluluğu Hakkındaki Risalesi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:18, Bursa: 2009, s. 529-557, s. 529-557.

Kılavuz, A. Saim. *Ana Hatlarıyla İslâm Akaidi Ve Kelâma Giriş*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 1993.

Kitabı Mukaddes, *Yeni Ahit*, İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 1972.

Koçar, Musa. *Üniversite Gençliğinin Dini İnançları*, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Basımevi, 2009.

Kurt, Fatih. “Din İşleri Yüksek Kuruluna İntikal Eden İnançla İlgili Soruların Kelâm İlmi Açısından Değerlendirilmesi (2006-2010)”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi, SBE., 2013.

Kutlu, Sönmez. “Vehhabilik”, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, H. Onat ve S. Kutlu (Ed.), Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.

Kutluer, İlhan. “Hayat”, *DİA*, Cilt: XVII, İstanbul: TDV. Yayınları, 1998.

Malkoç, Mehmet. “Klasik Dönem Mâtürîdiyye’de Kıyamet Ve Âhiret”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi, SBE., 2009.

Maturîdî, Ebû Mansur Muhammed b. Mahmûd. *Te’vîlâtü Ehli’s-Sünne*, Thk.: Fatıma Yusuf Haymî, I-IV, Beyrut, 2004.

_____. *Te’vîlâtü'l-Kur’an*, Thk.: Ahmet Vanlıoğlu ve Diğerleri, B. Topaloğlu (Ed.), İstanbul: Mîzan Yayınevi, 2010.

_____. *Kitabü't Tevhîd*, Tercüme: Bekir Topaloğlu, 14. Baskı, Ankara: İSAM Yayınları, 2019.

Müslim, Müslim B. Haccac Ebu'l-Hüseyin El-Kuşayrî. *Sahihi Müslim Ve Tercemesi*, Tercüme: Mehmet Sofuoğlu, Cilt: I-XIII, İstanbul: İrfan Yayınevi, 1974.

Nesefî, Ebü'l-Muîn Meymun b. Muhammed b. Muhammed b. Mekhûl. *Matürîdi Akaidi (Bahri'l-Kelam Tercümesi)*, Tercüme: Ramazan Biçer, İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2010.

Nursî, Bediüzzaman Said. *Sözler*, 2. Baskı, Ankara: TDV. Yayınları, 2016a.

_____. *Mektûbat*, Ankara: TDV. Yayınları, 2016b.

Oğan, Kasım. “Kabir Hayatıyla İlgili Rivayetlerin Tespit Tahric Ve Değerlendirilmesi”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi, SBE., 2010.

Onat, Hasan. *Türkiye’de Din Anlayışında Değişim Süreci*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2003.

Onat, Hasan. ve Ateş, Orhan, “Haricilik”, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, H. Onat ve S. Kutlu (Ed.), Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.

Önal, Recep. “İlahiyat Fakülteleri XII. Kelâm Anabilim Dalı Koordinasyon Toplantısı Ve İslâm'da Âhîret İnancı Sempozyumu, 29–30 Haziran 2007”, Sivas: Kelâm Araştırmaları, 2008, s. 165-178.

Özbydar, Belma. *Din Ve Tanrı İnancının Gelişmesi Üzerine Bir Araştırma*, İstanbul: Baha Matbaası, 1970.

Özdemir, Veysel. “Kabir Azabı İle İlgili Bazı Hadislerin İsnadları Üzerine Bir İnceleme”, *Ekev Akademi Dergisi*, Yıl: 18, Sayı, 59, Erzurum: Bahar 2014, s. 265-330.

Pınar, Fatma. “İslâm Düşüncesinde Âhîret İnancının Temel Dayanakları”, *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: V, 2016, s. 197-204.

Rızâ, M. Reşîd. *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Hakîm, (Tefsîrü'l-Menâr)*, Cilt: I-XII, Beyrut: 1420/1999.

Saka, Şevki. “Müminler Cehenneme Girer mi?”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: XLI, Ankara, 2000.

Soysaldı, H. Mehmet. “Kur'an-ı Kerim'e Göre Âhîret İnancı”, *Diyanet İlmî Dergi*, Cilt: XXXVII, Ankara, 2001, s. 57-76.

Şen, Mustafa. “Maturidî'nin Tefsiri Bağlamında Şefaât”, *Ekev Akademi Dergisi*, Yıl: 22 Sayı: 73, Erzurum: Kış 2018, s. 485-512.

Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, Cilt: I-XXX, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1984.

Tatlı, Bekir. “Ehl-i Sünnet Akait Kitaplarında Kullanılan Mîzan İle İlgili Hadisler”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt-Sayı: 7-2, Haziran, 2007.

Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa. *Sünen-i Tirmizî*, Cilt: I-III, 2. Baskı İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

Topaloğlu, Bekir. “Cennet”, *DİA*, Cilt: VII, İstanbul: TDV. Yayınları, 1993.

_____. “Âhîret”, *DİA*, Cilt: I, İstanbul: TDV. Yayınları, 1998.

_____. “Kıyamet”, *DİA*, Cilt: XXV, İstanbul: TDV. Yayınları, 2002.

Toprak, Süleyman. “Âhirete İman”, *Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İnanç Kitapları Serisi: 6*, Ankara: 2015.

_____.“Kabir”, *DİA*, Cilt: XXIV, İstanbul: TDV. Yayınları, 2001.

Toy, Banu Yücel ve Tosunoğlu, Nuray Güneri. “Sosyal Bilimler Alanındaki Araştırmalarda Bilimsel Araştırma Süreci, İstatistiksel Teknikler Ve Yapılan Hatalar”, *Ticaret Ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı:1, Ankara: 2007.

Turan, İbrahim, Şimşek, Ümit ve Aslan, Hasan, “Eğitim Araştırmalarında Likert Ölçeği Ve Likert- Tipi Soruların Kullanımı Ve Analizi”, *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı:30, Sakarya: 2015, s. 186-203.

Uyar, Mazlum. “Nusayrilik”, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, H. Onat ve S. Kutlu (Ed.), Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.

Üzüm, İlyas. *Günümüz Aleviliği*, İstanbul: İsam Yayınları, 1997.

Yavuz, Yusuf Şevki.“Ba’s”, *DİA*, Cilt: V, İstanbul: TDV. Yayınları, 1992.

_____. “Azap”, *DİA*, Cilt: IV, İstanbul: TDV. Yayınları, 1991.

Yüksel, Emrullah. *Sistemik Kelâm*, 4. Baskı, İstanbul: İz Yayıncılık, 2014.

Yurdagür, Metin. “Fetret”, *DİA*, Cilt: XII, İstanbul: TDV. Yayınları, 1995.